

NATIONAL INTEREST

JOURNAL FOR NATIONAL AND STATE ISSUES

ISSN 1820-4996 UDK 323.1(=163.41) година XVI vol. 38 № 2/2020

ЧАСОПИС ЗА НАЦИОНАЛНА И ДРЖАВНА ПИТАЊА

Национални ИНТЕРЕС

Миломир Степић
Зоран Јефтић
Петар Станојевић
Жарко Обрадовић
Иван Миловановић
Дејан Мировић
Славољуб С. Лекић
Владан Станковић

Горан Николић
Гордана Петровић
Сања Јелисавец Трошић
Рустем Вахитов
Љубомир Кљакић
Мирослава Глигорић
Кирил Шевченко

Часопис за национална и државна питања

УДК 323.1(=163.41)

ISSN 1820-4996

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС NATIONAL INTEREST

Година XVI

vol 38.

Број 2/2020.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

ЧАСОПИС ЗА НАЦИОНАЛНА И ДРЖАВНА
ПИТАЊА

ISSN 1820-4996 УДК 323.1(=163.41)

Број 2/2020. год. XVI vol. 38 стр. 1-247

DOI: <https://doi.org/10.22182/ni3822020>

Часопис покренут поводом 200 годишњице
савремене српске државности.

Часопис излази три пута годишње.

Издавач:

Институт за политичке студије

Адреса:

Светозара Марковића 36, Београд

Телефон: 3039-380, 3349-205

Email: ipsbgd@eunet.rs

Оснивачи часописа:

Милан Матић, Живојин Ђурић

Главни уредник:

Милош Кнежевић

Одговорни уредник:

Живојин Ђурић

Редакција:

Миломир Степић, Милош Кнежевић, Жељко Будимир,

Душан Пророковић, Марко Пејковић, Сања Шуљагић,

Зоран Милошевић, Александар Гронски

Секретари:

Андријана Јовановић

Бојана Секулић

Савет часописа:

Радослав Гађиновић, Ђуро Бодрожић, Живојин Ђурић, Момчило

Суботић, Славенко Терзић, Борис Милосављевић, Милош Ковић,

Миша Ђурковић, м. М. Лобанов, Наталија Белоус,

Владислав Кучмистиј, Дејан Михаиловић

Пословни секретар:

Смиљана Пауновић

Прелом и штампа:

Ситопринт, Житиште

Тираж: 50 примерака

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС NATIONAL INTEREST

САДРЖАЈ

УНУТРАШЊА И СПОЉНА ПОЛИТИКА СРБИЈЕ

Миломир Стенић

КОСОВО И МЕТОХИЈА:
ГЕОПОЛИТИЧКИ АСПЕКТИ БРЗОГ
РЕШЕЊА И ЗАМРЗНУТОГ КОНФЛИКТА.....7-30

Зоран Јефтић, Петар Станојевић, Жарко Обрадовић

ОРГАНИЗАЦИОНЕ ПРОМЕНЕ
МИНИСТАРТСТВА ОДБРАНЕ У XXI ВЕКУ.....31-53

Иван Миловановић

ПРОШИРЕЊЕ НА ЗАПАДНИ БАЛКАН:
ИЗМЕЂУ СТВАРНОСТИ И
НОВЕ МЕТОДОЛОГИЈЕ.....55-74

Дејан Мировић

МЕЂУНАРОДНОПРАВНИ КОНТИНУИТЕТ И
ЗАКОН О СЛОБОДИ ВЈЕРОИСПОВИЈЕСТИ.....75-87

ГЛОБАЛНИ АСПЕКТИ ПАНДЕМИЈЕ КОРОНА ВИРУСОМ

Славољуб С. Лекић

ПОСТПАНДЕМИЈСКИ ПОРЕДАК.....89-100

Владан Станковић

COVID-19: ПОЛИТИКА СТРАХА ОД СМРТИ.....101-120

КИНА У САВРЕМЕНИМ СВЕТСКИМ ОДНОСИМА

- Горан Николић, Гордана Петровић*
ЕКОНОМСКИ И ТЕХНОЛОШКИ УСПОН КИНЕ
КАО ВЕСНИК НОВЕ ГЛОБАЛНЕ
ГЕОПОЛИТИЧКЕ КОНСТЕЛАЦИЈЕ.....189-193
- Сања Јелисавца Трошић*
ТРГОВИНСКИ РАТ ИЗМЕЂУ
СЈЕДИЊЕНИХ АМЕРИЧКИХ ДРЖАВА И
КИНЕ И УРУШАВАЊЕ СВЕТСКЕ
ТРГОВИНСКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ145-171

ПАМЋЕЊЕ ИСТОРИЈЕ

- Рустем Вахитов*
ВЕЛИКА ПОБЕДА У ОГЛЕДАЛУ ИДЕОЛОГИЈЕ....173-186

ОГЛЕДИ И ПРИКАЗИ

- Љубомир Кљакић*
ЗАЧАРАНИ СВЕТ.....187-212
- Мирослава Глигорић*
ИСТОРИЈА СРПСКЕ ПОЛИТИЧКЕ МИСЛИ -
НОВИ ВЕК, ДРАГАН СИМЕУНОВИЋ,
ПРАВОСЛАВНА РЕЧ, НОВИ САД, 2019,СТР. 587...213-217
- Кирил Шевченко*
РАЗЛОЗИ И ПОСЛЕДИЦЕ НАЦИОНАЛНИХ И
ТЕРИТОРИЈАЛНИХ СУКОБА У ЦЕНТРАЛНОЈ И
ИСТОЧНОЈ ЕВРОПИ 1938-1949. ГОДИНЕ.....219-225

CONTENTS

DOMESTIC AND FOREIGN POLICY OF SERBIA

Milomir Stepic

KOSOVO AND METOHIJA:
GEOPOLITICAL ASPECTS OF A QUICK
SOLUTION AND A FROZEN CONFLICT.....7-30

Zoran Jeftic, Petar Stanojevic, Zarko Obradovic

ORGANIZATIONAL CHANGES OF THE MINISTRY
OF DEFENSE IN XXI. CENTURY.....31-53

Ivan Milovanovic

ENLARGEMENT TOWARDS WESTERN BALKANS:
BETWEEN REALITY AND
NEW METHODOLOGY.....55-74

Dejan Mirovic

INTERNATIONAL LEGAL CONTINUITY
AND THE LAW ON FREEDOM OF RELIGION.....75-87

GLOBAL ASPECTS OF THE CROWN PANDEMIC BY VIRUS

Slavoljub Lekic

POSPANDEMIC ORDER.....89-100

Vladan Stankovic

COVID-19: A POLICY OF FEAR OF DEATH.....101-120

CHINA IN MODERN WORLD RELATIONS

Goran Nikolic, Gordana Petrovic

ECONOMIC AND TECHNOLOGICAL RISE OF
CHINA AS A NEWSPAPER OF THE NEW GLOBAL
GEOPOLITICAL CONSTELLATION121-144

Sanja Jelisavac Trosic

THE UNITED STATES - CHINA TRADE WAR
AND THE COLLAPSING OF THE WORLD
TRADE ORGANIZATION.....145-171

MEMORY OF HISTORY

Vahitov Rustem

A GREAT VICTORY IN THE MIRROR
OF IDEOLOGY.....173-186

TRIALS AND REVIEWS

Ljubomir Kljakic

ENCHANTED WORLD.....187-212

Miroslava Gligoric

HISTORY OF SERBIAN POLITICAL THOUGHT -
NEW CENTURY, DRAGAN SIMEUNOVIĆ
ORTHODOX WORD, NOVI SAD, 2019, P. 587.....213-217

Kiril Sevchenko

REASONS AND CONSEQUENCES OF NATIONAL
AND TERRITORIAL CONFLICTS IN CENTRAL
AND EASTERN EUROPE 1938-1949. YEARS.....219-225

*Миломир Степић**

Институт за политичке студије, Београд

КОСОВО И МЕТОХИЈА: ГЕОПОЛИТИЧКИ АСПЕКТИ БРЗОГ РЕШЕЊА И ЗАМРЗНУТОГ КОНФЛИКТА**

Сажетак

Према косовско-метохијском проблему постоје различити ставови – док за арбанашки чинилац нема дилеме о тзв. косовској независности којој недостаје само признање званичног Београда и чланство у УН, у српском друштву сагласје о Покрајини као неупитном делу Србије не постоји. Српска политичка номенклатура, грађанистички и прозападно оријентисане странке, организације и утицајни појединци су за „брзо решење“ по цену губитка целе или дела косовско-метохијске територије. С друге стране, национално профилисана елита, Српска православна црква и велика већина народа су за очување Уставом и Резолуцијом 1244 СБУН дефинисане целовитости Србије, тј. за тактичко одлагање одлуке до (још) повољнијих међународних прилика. У раду се анализирају последице прве и друге опције и истиче се да би Србија евентуалним губитком Косова и Метохије постала вишедимензионално оштећена, инвалидна држава. Будући да се на глобалном плану односи мењају у српску корист, аутор истиче предности активног „замрзнутог конфликта“

* milomir.stepic@gmail.com

** Рад је настао као резултат научно-истраживачке делатности Института за политичке студије из Београда, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Проистекао је из излагања под истим насловом, одржаног 28. новембра 2019. године у оквиру циклуса расправа *Рештеграција или разграничење – разговори о будућности Косова и Метохије* на Машинском факултету Универзитета у Београду.

као тренутно јединог ефикасног начина да се сачувају становништво, територијални интегритет, непроцењиви природни ресурси, идентитетски репери, геополитичке предности, међународни кредибилитет земље и народа.

Кључне речи: геополитички положај, српски идентитет, природни ресурси, разграничење, територијална целовитост, Косово и Метохија, Србија.

УВОД

Криза у косовско-метохијском делу Србије после окончања агресије НАТО 1999. године, а потом и проглашења независности које су 2008. године у Приштини учинили самопроглашени лидери арбанашке националне мањине, наставља се с променљивим интензитетом. Иако је размештањем своје војне силе и спонзорисањем сецесионистичког покрета Арбанаса Запад настојао да у раздобљу своје неприкосновене глобалне надмоћи успостави ново фактичко стање, немоћну Србију стави пред свршен чин и од ње изнуди признање независности отцепљеног дела територије, процеси нису текли по замишљеном плану. Није успео покушај да се наметне наратив о *посебном случају* који би, тобоже, важио „само и једино за Косово“ и стога био лакше прихватљив. Одмах се знало, а временом постајало све јасније, да се ради о *преседану* (Proković 2018) од кога страхују све земље које се суочавају са активним или притајеним сепаратизмима националних мањина или центрифугалним територијалним тенденцијама.

Међу косовско-метохијским Арбанасима постоји апсолутно сагласје да је независност неупитна и коначна. Спорадично, њихове вође током дијалога са званичним Београдом, које артикулише Запад, исказују идеје о минималној „корекцији границе“ или мањој територијалној трампи, али само како би се Србији обезбедио „смоквин лист“ за потпис на „обавезујући споразум“, тј. за признање независности тзв. Republika e Kosovës и њено чланство у УН. У српском друштву, пак, очигледно нема монолитности и чврстог става да Косово и Метохија представљају интегрални део Србије. Водећи државни

званичници и дисциплиноване владајуће номенклатуре већ годинама релативизују територијални интегритет земље, иако је то несумњиво у супротности са Уставом Републике Србије и Резолуцијом 1244 СБ УН као најважнијим, обавезујућим домаћим и међународним документима. Њима се придружила група екстремно грађанистички и безусловно прозападно оријентисаних странака, невладиних организација и утицајних личности без већег упоришта у народу (лидери парастраначких и паранаучних организација, поједини политички активисти, аналитичари дневнополитичких збивања, неки академици, књижевници, глумци...).

Сходно таквом опредељењу, појавила су се залагања за „брзо решење“, које подразумева експлицитно признавање независности целе или највећег дела садашње Покрајине, те (прећутну или отворену) сагласност да она као *држава Косово* постане члан УН. Она су јавно изречена у виду праве бујице парола: „суочавање с реалношћу“ и „одрицање од митова“, „залагање за земаљску, а не за небеску Србију“, „разграничење са Албанцима“, „подела Покрајине на српски и албански део“, „размена територије (Север за Прешевску долину)“, „компромис тако да нико не добије све нити изгуби све“, „Србија неће дати признање ако нечим не буде задовољна“, „Србија не контролише ни метар Косова“ и „не зна где јој је граница“, „Србија неће признати Косово у садашњим границама“, „повлачење са Косова с елементима достојанства“, „шта бисмо са Косовом и да нам га врате“... С друге стране, Српска православна црква, изразита већина народа Србије и осталих српских земаља, српског становништва са Косова и Метохије, национално оријентисаних политичара, странака и организација, компетентних стручњака и научне елите из института и са универзитета, чланова водећих националних институција (САНУ, Матица српска...), угледних делатника у области економије, културе и уметности – изричито се противе „преламању преко колена“ које би подразумевало губитак читаве Покрајине или било којег њеног дела. Оправдано се истиче да се глобални, евроазијски, европски и балкански геополитички односи убрзано мењају у српску корист, да САД и ЕУ као покровитељи арбанашког сепаратизма губе доскорашњу униполарну доминацију, а да је у току мултиполаризација

света и јачање сила које подржавају целовитост Србије. Стога се предлаже модел активног „замрзнутог конфликта“, тј. одлагање решавања косовско-метохијског проблема до још повољнијих међународних прилика.

ПОСЛЕДИЦЕ ГУБИТНИЧКОГ „КОМПРОМИСА”

Образложења заговорника „брзог решења“ су у великој мери еволуирала. Раније је кључни аргумент био да је нерешено косовско питање препрека на путу Србије у благостање ЕУ и да би „замрзнути конфликт“ у условима арбанашке популационе експанзије био погубан не само за косовско-метохијски, већ и за централни део Србије због великоалбанских претензија „до Ниша“. Временом, како је постало јасно да је „европска перспектива“ све удаљенија, а арбанашки демографски потенцијали све слабије геополитичко оруђе због масовне емиграције, нагло смањеног наталитета и повећаног морталитета услед последица дејстава НАТО пројектилама са осиромашеним уранијумом, убеђивање Срба да „преуме“ почело је на суптилнији начин. Пропагандно се све више промовисало да „храбро пресецања косовског Гордијевог чвора“ представља предуслов економског развоја, страних инвестиција и повећања плата и пензија, те да то није попуштање пред ултимативним захтевима „Западних пријатеља“, већ наводно прворазредни српски интерес(?!). Упркос томе, и даље је немогуће објаснити многобројне негативне последице „брзог решења“ и пристанка Србије на сецесију косовско-метохијског дела њене територије, међу којима су најважније следеће:

- Србија би остала без знатног дела државне територије. Будући да је лишавањем приступа мору раније већ претворена у тзв. хендикепирану, затворену земљу (landlocked country), додатно би постала и инвалидна држава. (слика 1) У случају поделе, разграничења, размене... територијални губитак би био само незнатно мањи и представљао би лажни компромис који свакако подразумева српско признање независности! Такође, било би то геополитички кратковидо јер би постала угрожена југоисточна Србија као депопулацијски „прст“ стешњен између

етничког простора Арбанаса на западу и Бугара на истоку, који имају нескривене великодржавне аспирације.

Слика 1: Изглед хипотетичке инвалидне Србије, лишене косовско-метохијског дела своје државне територије¹

Извор: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/a9/Serbia_cities02.png (10.10.2019.)

- Будући да је простор вредност „по себи“ (у квантитативном и квалитативном смислу), штета изазвана његовим

¹ Све више оваквих карата, неопрезно преузетих или тенденциозно пласираних, појављује се у новинским чланцима, електронским медијима, научним радовима, књигама и уџбеницима не само страних, већ и српских аутора и издавача. Индикативно је да ни случајно нису могли да се десе аналогни пропусти и да се, на пример, у Загребу појави карта Хрватске без Републике Српске Крајине или у Сарајеву карта БиХ без Републике Српске.

препуштањем била би ненадокнадива. То посебно важи за непроцењива природна богатства и антропогене вредности – воде (на планини Црнољеви је хидрографски чвор Црноморског, Јадранског и Егејског слива), плодно земљиште, лежишта угља, вредне минерале, обојене и ретке метале, приватне поседе, инфраструктуру, стамбене и привредне објекте...

- Српско становништво било би остављено на милост и немилост арбанашком екстремизму, те изложено разобрученом или прикривеном терору, животу у страху, убиствима, силовањима, отимачини имовине, појединачном, групном и/или масовном протеривању. Досадашња вишевековна, па и најновија искуства то потврђују и никакве безбедносне гаранције приштинских власти, политичких вођа Србије и међународних фактора, укључујући и потписане обавезе, не би спречиле нестанак Срба са Косова и Метохије.

- Српску културну баштину, нарочито православне цркве и манастири, чекала би извесна будућност онемогућавања нормалног функционисања, скрнављења, девастације, рушења, одузимања имовине, фалсификовања историјског порекла, идентитетске конверзије и преименовања у арбанашко наслеђе римокатоличких обележја. Тај процес је већ у току, о чему има безброј примера – од атака на манастир Високи Дечани и цркву Св. Николе у Новом Брду, до масовне исламизације и арбанашења топонима.

- Српска духовна вертикала заснована на косовском завету трајно би се урушила. Она је опстала под дуготрајном османском влашћу управо због колективне свести да је то последица окупације, а не пристанка. Ако би дошло до предавања Косова и Метохије, српски народ би то доживео као својевољно одрицање права да се позива на косовску историјску и духовну основу свог идентитета.

- Међународни углед Србије био дугорочно нарушен. Такав потез остао би забележен као срамна чињеница у читавој њеној националној и државној традицији. Србија би постала нереспектабилан партнер у међународним односима и предмет подсмеха у дипломатским круговима. Као негативан пример ушла би у уџбенике историје, географије, социологије, права, политикологије... Са таквим „педигреом“ не би могла

да служи на понос ни сопственим грађанима, а још мање да буде заштитница интереса српског народа у суседним земљама и дијаспори.

- Сецесионистички „ефекат домина“ постао би реална опасност. Остале националне мањине биле би подстакнуте на отцепљење оних области где чине већинско становништво, полажу историјска права, имају економске интересе, налазе се у саставу великодржавних пројеката суседа или су у сфери интереса неке велике силе. Већ постоје арбанашки захтеви у прешевско-бујановачком крају и муслимански/бошњачки у Рашкој области, оснажили би мађарски на северу Бачке и Баната и бугарски у димитровградском и босилградском крају, а потом и влашки, шопски, румунски, хрватски... И спољна подршка даљој деструкцији Србије позивала би се на српско попуштање у косовско-метохијском случају. Један преседан повлачио би све следеће.

- Тзв. *Republika e Kosovës* постала би исламистичка држава, „извозник“ тероризма, полигон за обуку разних милитантних група и расадник цихадистичких ратника за „муслиманску ствар“ широм света. Такође, она би се још више него сада претворила у „сигурну кућу“ за разне бегунце од правде и базу сваковрсног организованог криминала, нарочито трговине људима, људским органима, наркотицима, оружјем, опасним хемијско-биолошким материјама...

- Нема сумње да би стварним стицањем независности арбанашка косовска творевина експресно постала чланица НАТО с којим је у савезничком (тачније: вазалном) односу још од рата 1999. године. Тако би се обруч око остатка Србије и Републике Српске још више стегао, а притисак да и оне, упркос проглашеној војној неутралности и супротно вољи велике већине становништва, буду увучене у састав Алијансе постао би неиздржив.

- Српско попуштање и саглашавање са тзв. косовском независношћу потпуно би компромитовало и понизило Русију и Кину, које после 2008. године чувају целовитост Србије у СБ УН. Будући да се стратешки српски национални интереси у највећој мери комплементарни са балканским интересима те две силе у спону, такав потез нанео би несагледиве негативне

последике Србији, Републици Српској и српском народу у целини. Штавише, Русија и Кина би оправдано сматрале да се српски чинилац сврстао на супарничку, прозападну страну у новом, (Пандуревић 2018) тј. континуираном хладном рату. (Трифковић 2017).

- Земље које су повукле признање упркос притисцима САД и најмоћнијих европских земаља, осећале би се преварено и понижено. Својим чином враћања у оквире међународног права оне су веома ризиковале, а многе од њих се и замериле својим некадашњим метрополама са којима су и даље у осетљивом, полузависном, неоколонијалном односу.

- Херојска одбрана земље 1999. године против немерљиво моћнијег агресора постала би обесмишљена. Директне војне, полицијске и цивилне жртве, те накнадна страдања од последица хемијског загађења и осиромашеног уранијума били би узалудни. С којим моралним правом би се помињала спремност појединих ратних јединица, способност српских официра, пожртвовање јунака са Кошара, Паштрика... На којим вредностима би се васпитавале младе генерације?

- Политички живот у (остатку) Србије био би дугорочно „контаминиран“ расправама о косовској клетви, издаји и прекршеном завету, личној, страначкој, па и колективној одговорности, митоманији или прагматичности, дефинитивном мирењу са губитком или неопходности ослобођења и реконкисте... Евентуални пристанак на тзв. косовску независност или поделу претворио би се у „нулту тачку“ где се завршава старо и почиње ново српско „мерење политичког времена“.

- Реакција српског народа, политичких организација и појединаца, угледних личности, Цркве, војске, полиције, безбедносних служби, националних институција, студената, разних група на „мрежама“ и других чинилаца не би могла да се предвиди, нити да се њоме управља. Не могу се искључити дубоке поделе између заговорника „тренутног стања“ до прилике за реинтеграцију, на једној страни, и присталица „брзог решења“ у виду потпуног губитка или разграничења, на другој страни. Исход би могли да буду немири, масовно насиље, сукоби, грађански рат и потпуни колапс земље, нарочито ако

би се у то укључио страни фактор. Криза, са несагледивим последицама по мир и стабилност, по принципу „спојених судова“ неминовно би се прелила у друге делове Балкана.

ПРЕДНОСТИ ГЕОПОЛИТИЧКОГ ПРОЛОНГИРАЊА

Глобални и евроазијски геополитички односи крајем друге и почетком треће деценије 21. века су веома промењени у поређењу са ратном 1999. годином или са временом проглашења тзв. косовске независности 2008. године.² Током протекле две деценије светски поредак се од апсолутног униполаризма и америчке доминације „пуног спектра“ приближио мултиполарном биполаризму и мање-више видљивој подели света на проамерички и антиамерички. (Стенић 2017, 13-36). Будући да земље које се супротстављају арбанашком сецесионизму на челу са Кином и Русијом очигледно јачају, а његови покровитељи под вођством САД и ЕУ релативно слабе, те да (не)посредно конфронтирање те две групације добија све веће размере, за српске интересе такав тренд је несумњиво повољан. Стога је логично питање зашто се управо сада, у још увек неповољним условима, са српске стране инсистира на „брзом решењу“ и легитимисању терористичко-империјалне оружане „отмице Косова“ (Кнежевић 2006) у целости или, пак, на Ћосићевском моделу поделе („аландска аутономија“ за српске енклаве) (Ћосић 2004, 241-247). како би се Срби и Србија „ослободили од Косова“ (Ћосић 252)? Зар није, сходно српским интересима, прагматичније и сврсисходније сачекати адекватну прилику и тек тада извршити *de facto* враћање Покрајине у састав Србије на начин који буде неопходан? Није ли „замрзнути конфликт“, каквих има широм света, а који подразумева не пасивно чекање, већ активно деловање и вишедимензионалну припрему реинтеграције, тренутно најбоље решење?

2 Посматрано са становишта интереса арбанашких сецесиониста на Косову и Метохији, очигледно је изгубљен *геополитички темпо* и уследило је закашњење са проглашењем независности. Слепо слушајући западне покровитеље, нису прогласили независност, на пример, већ 2001, 2002, 2003... када су САД (још увек) биле неприкосновене, а апсолутни униполаризам у пуном замаху. Већ после познате Путинове „Минхенске речи“ 2007. године ништа више није било исто – ушли су у геополитички контраритам.

Шта би се постигло „замрзнутим конфликтом“?

Косово и Метохија нису *terra nullius* и било каква релативизација припадности те области Србији била је дипломатско-геополитичка замка у коју српска номенклатура уопште није смела да упадне. Нужно је из „дијалога Београда и Приштине“ што пре искључити тему статуса целе или дела Покрајине, те српског признања независности сецесионистичке творевине под контролом арбанашке националне мањине. Одлагањем решења Србија би не само *de iure* задржала 12,3% угрожене територије³, него и Уставом одређену и Резолуцијом 1244 СБ УН загарантовану државну целовитост до постизања сопствене снаге и стицања међународних околности када ће реинтеграцију моћи да спроведе у дело. Стога је дилема „брзо решење“ или „замрзнути конфликт“ – вештачка. Не може се Косово и Метохија жртвовати у име „мира и стабилности“ када је готово цела бивша Југославија „замрзнути конфликт“ – због привремено пацификованих сукоба у Босни и Херцеговини и Северној Македонији, конфликтног потенцијала Црне Горе, латентне напетости у српско-хрватским односима, проблема словеначко-хрватске границе и приступа Словеније отвореном мору... Уосталом, зашто би Србија пристала на „распакивање пакета“ територијалне целовитости? Хрватска, на пример, никада са Републиком Српском Крајином није преговарала о признању, подели, разграничењу и размени, иако је РСК имала 17.028 км² (знатно пространија од Косова и Метохије), чинила 30% територије Хрватске у њеним тзв. АВНОЈ-ским границама и на неколико места је сужавала на свега неколико километара. *Шта подразумева често помињани „компромис“ и шта би то Србија као компензацију требало да „добије да би била задовољна“ како би се одрекла српске „основне земље“⁴ и/или пристала на „непристојну понуду“ да трампи „своје за своје“*, (Степић 2017, 14-17) тј. „наше за наше“ (Чавошки 2019)?

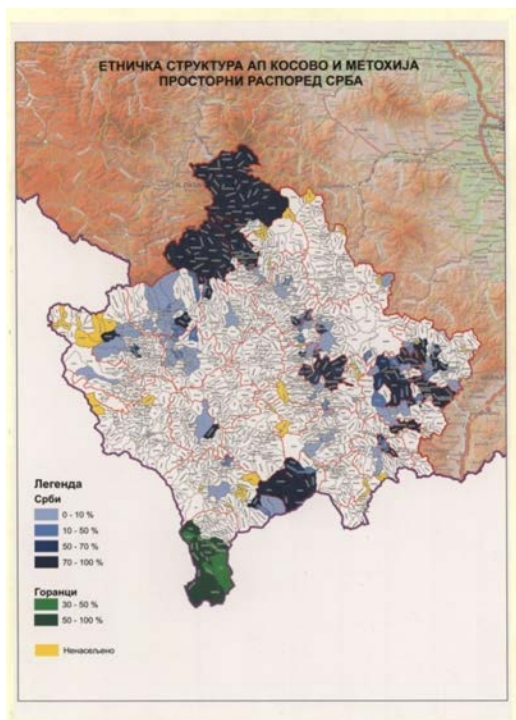
3 У стихији манипулација које су захватиле косовско-метохијски „случај“ нашао се и удео покрајинске у читавој територији Србије. Будући да површина Србије износи 88.499 км², а АП Косова и Метохије 10.887 км², онда Покрајина чини **12,3%** територије Србије, а не 15%, 17% или 20% како манипулишући помињу политичари, аналитичари, новинари или самозвани косоволози.

4 Термин српска „основна земља“ сковао је академик САНУ, композитор Светислав Божић. Видети: Светислав Божић, „Драгоцени слојеви прошлости“, *Печат*, бр. 500/2017, ИП „Наш Печат“, Београд, 15. децембар 2017, стр. 78.

Исто питање важи и са етно-просторног становишта. У недостатку званичних и тачних пописних података, према релевантним проценама на Косову и Метохији живи 100-120.000 Срба (и знатан број горанског, ромског и другог не-арбанашког становништва). Мање од половине сконцентрисано је на тзв. Северном Косову, које уопште не припада географском Косову, већ ибарско-копаоничкој Старој Србији, и то у општинама Лепосавић, Зубин Поток и Звечан, те у Северној Митровици. Већи део распоређен је у неколико неповезаних „острва“ јужно од Ибра: у Грачаници са суседним насељима, у шарпланинској Сирињићкој жупи (уз муслиманско/бошњачко становништво у Средској и горанско у Гори), у тзв. Косовском Поморављу, које, такође, географски није „косовско“, већ се ради о мањим крајевима Бинач, Изморник, Горња Морава и Новобрдска Крива Река, те у бројним појединачним српским селима и градским квартовима расутим широм Метохије и Великог Косова. (слика 2) *После свега што су претрпели и о(п)стали, да ли би их и каквим то „компромисом“, разграничењем, поделом или разменом територије требало препустити арбанашком „независном Косову“?* Зар није сврсисходнији „замрзнути конфликт“, тим пре што они представљају залог српске државности и идентитета на Косову и Метохији, те пример немирења са насиљем успостављеним стањем, егзистенцијалне жилавости и демографске виталности која надмашује ону у осталим деловима Србије. То је посебно важно у условима наглог смањења броја арбанашког становништва у Покрајини услед суноврата њиховог природног прираштаја и емиграционог егзодуса у иностранство.⁵

5 И српски заговорници „косовске независности“ често користе наводни аргумент како „два милиона Албанаца неће да живи у саставу Србије“, потврђујући да је демографска манипулација била и остала један од кључних инструмената геополитичког надметања. „Реалност“ је, међутим, другачија. Иако је у арбанашком *Просторном плану Косова* из 2010. године укупна популација званично процењена на 2,4 милиона, већ следеће, 2011. године, сами су у попису утврдили да у 1.467 насеља има укупно само 1.739.825 становника (1.780.021, рачунајући и минималистички процењен број Срба који су бојкотовали попис у општинама Лепосавић, Зубин Поток, Звечан и у Северној Митровици). Дакле, чак и према званичним статистичким подацима седесонистичких „институција“ у Приштини, а упркос многим констатованим неправилностима како би се њихов број преувеличао (пописано и бројно нерезидентно становништво), само 1.616.869 становника 2011. године били су Албанци. Услед наглог пада natalитета, појачаног mortalитета и нарочито великог емиграционог одлива почевши од 2014. године, а на основу бројних демографских и других показатеља, „добјамо податак да на КиМ живи око 1 милион Шпитара“. Видети: *Prostorni plan Kosova – strategija prostornog razvoja 2010-2020+*, Institut za prostorno planiranje, Ministarstvo sredine i prostornog planiranja, Priština, jun 2010, str. 20; *Atlasi i regijstrimit të popullsisë Kosovë 2011*,

Слика 2: Актуелни размештај српског и горанског становништва (по насељима) у косовско-метохијском делу Србије

Извор: Теренски подаци Канцеларије за Косово и Метохију 2018.

У постојећим околностима Србија би само ороченим „замрзнутим конфликтом“, а не „брзим решењем“, у свом саставу могла да сачува Косово и Метохију као српско национално и државотворно средиште. Јер „Косово и Метохија, са својих хиљаду и петсто српских православних хришћанских манастира, цркава, задужбина и споменика српске културе, представља неутуђиви средишњи део Србије, о чему убедљиво сведочи традиционална духовна свест наше Цркве, у којој Косовски Завет означава израз централне поруке Новог Завета, конкретно доживљене у историјском искуству српског народа, као и

Agjencia e statistikave të Kosovës, Prishtinë, 2013, p. 10; Јован Кршић, „Етнички Албанци на Косову и Метохији: демографске промене, 1948-2011“, у зборнику: *Косовска вертикала или неоколонијална хоризонтала?* (приредио Часлав Оцић), друго, допуњено издање, Институт за европске студије, Београд; Дом културе „Грачаница“, Грачаница; Градска народна библиотека „Жарко Зрењанин“, Зрењанин; ТВ „Храм“, Београд, 2019, стр. 102.

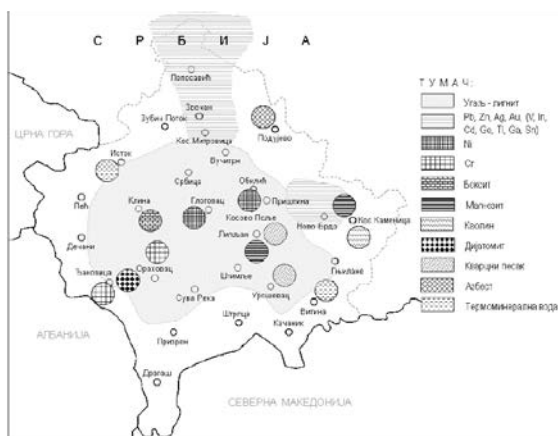
свест српског народа о свом идентитету, духовним и етичким вредностима и историјском путу.“⁶ Ти српски репери су густо распоређени (просечно по један на сваких 7 км²) и сведоче о припадности простора, те су управо због тога, „окупацијом Покрајине“, (Исто) физички, егзистенцијално и идентитетски угрожени. Каква би их судбина чекала у условима „стварне независности“ безбројним примерима показује досадашње разобручено и некажњено арбанашко насиље – од Зочишта 1999, Богородице Љевишке и Девича 2004, до Св. Николе у Новом Брду 2019. године. *На који начин конкретизовати хипотетички територијални компромис, поделу, разграничење или размену када би од значајнијих српских манастира Србији остала само Бањска, а остали предати на „старање“ Арбанасима (и сва четири са листе УНЕСКО)?* Некакав „атоски модел“ (Тоисић 254) би заговорницима „брзог решења“ служио само као политички „смоквин лист“ јер такав статус чак и у православној Грчкој функционише са тешкоћама, а у исламистичком арбанашком окружењу сигурно би постао неодржив.

Покушавајући да Србе приволе да се одрекну Косова и Метохије као „баласта на путу у евроатлантске интеграције“, званичници и преговарачки посредници из САД и ЕУ, али све агресивније и сами српски лидери, сугеришу како би требало да се „од прошлости окрену будућности“, „суоче са реалношћу“, „ослободе слављења пораза и косовског завета“, те се определе за „оно од чега се живи“. Из овога би могло да се (погрешно) закључи да покрајински простор у материјалном смислу није много вредан, те би се исплатило прихватити његов губитак у замену за „стране инвестиције“, „повољне кредите“, „концесионе уговоре“, „високу оцену ММФ-а“, „инфраструктурно повезивање“, „развојну перспективу“... Следствено, „замрзнути конфликт“ био би само сметња да се та трговина обави. Стварност и чињенице су, међутим, сасвим другачији. Разноврсна природна и друга богатства су огромна, а „замрзнути конфликт“ је тренутно најадекватнији начин да она, упркос лешинарским атацима, не буду отуђена и задрже се у саставу Србије. У времену које долази и све израженијој европској ресурсној оскудици, биће у порасту значај широм Косова и Метохије распоређених лежишта олова и цинка, никла и кобалта, хрома, боксита, бакра, гвожђа и никла, магnezита... (слика 3) Само резерве лигнита су на петом месту у свету! (слика

6 *Порука Светог Архијерејског Сабора Српске православне цркве о Косову и Метохији*, 10. мај 2018. http://www.spc.rs/sr/poruka_svetog_arhijerejskog_sabora_o_kosovu_metohiji, 15/10/2019.

4) Простире се на 60% територије Покрајине, а „компромисом“ и „разграничењем“ све би остале са њене арбанашке стране. Косовски, Дренички и Метохијски басен располажу укупно са 10,9 милијарди тона билансних, односно 12,4 милијарди тона геолошких резерви⁷ (МЕРП 2012, 14). Према другим проценама геолошке резерве су чак и веће и износе 12,5-14 милијарди тона, што је еквивалентно у нафти 2,37-2,65 милијарди тона. То представља 3/4 укупних резерви Србије, тј. 5-6 пута више од резерви у Колубарском басену, где је остало још 2,1-2,5 милијарди тона и захваљујући коме се производи 53% струје Србије. Ако би се потрошња угља у читавој Србији задржала на садашњем нивоу, резерве угља на Косову и Метохији погодне за експлоатацију потрајале би наредних 180-200 година! (Вујић 2019, 108). *Да ли је и ово „мит“ или респектабилна развојна основа која би Србију учинила балканским електроенергетским лидером? Зар их пристанком на „правно обавезујући споразум“ препустити арбанашким сецесионистима и Србију довести у увозну зависност, уместо у позицију стратешке предности у односу на суседе? Није ли сасвим јасно да само активан „замрзнути конфликт“, а не препуштање, подела, корекција граница или парцијална територијална размена, може да сачува у поседу Србије ово огромно природно богатство.*

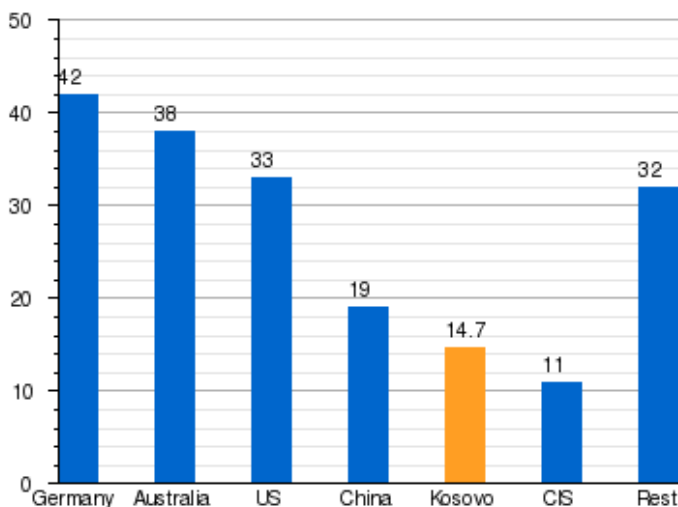
Слика 3: Просторни размештај лежишта минералних сировина у косовско-метохијском делу Србије

Слободан Вујић, „Минерално-сировински комплекс Косова и Метохије“, нав. дело, стр. 109.

⁷ Strategija za rudarstvo Republike Kosovo za period 2012-2025, Ministarstvo ekonomskog razvoja, Priština, 2012, str. 14.

Слика 4: Резерве лигнита у косовско-метохијском делу Србије – респектабилне у светским размерама

https://www.eciks.org/english/publications/InvestinginKosovo_2011_Web.pdf, 6/9/2015.

Косовско-метохијски део Србије има ванредно важан геополитички и геостратегијски положај. Та област представља „срце Балкана“, а Балкан, као европско-азијска карика, један је од најважнијих региона на глобалном плану. Још је Ј. Цвијић својом „Централном облашћу Полуострва“, која се налази унутар четвороугла Ниш – Софија – Скопље – Косовска Митровица, обухватио највећи део Косова и Метохије. (Цвијић 1987, 112). Унутар покрајинског простора и у његовом непосредном окружењу увек се укрштао највећи број вектора „Балканског геополитичког чвора“. (Степић 2001, 100-102). Захваљујући физичкогеографским предиспозицијама, историјској улози и континуираном значају у надметањима за регионалну превласт, област Косова и Метохије представља тешко освојиву геополитичку „макро-тврђаву“. Њено „двориште“ представљају две велике и неколико мањих котлина и жупа, „бедеме“ високи планински венци који их опасују, а „капије“ уске и лако брањиве клисурасте речне долине и превоји. (Степић 1997, 234-237). У њој је било

средиште српске средњовековне државе, она је била њено културно и економско средиште, ту се одиграла одлучујућа битка, а она и данас не само симболизује српски идентитетски и државотворни темељ, већ испољава и снажан „геополитички магнетизам“ за интересе великих сила. Међу њима предњаче САД, којима косовско-метохијски простор служи као упориште за трансбалкански продор од јонско-јадранске ка црноморској акваторији, те за баражирање „малигног утицаја“ Русије и Кине на Балкану. Из наведених аргумената следи кључни геополитички постулат: Ко контролише Косово и Метохију – управља Балканом! *Сходно томе, логично је поставити питање зашто би Србија својим пристанком на коначно, „брзо решење“, изгубила простор таквог квалитета? Како и куда повући линију поделе и разграничења кроз тај Heartland Балкана, а да се не изазове његов смртоносни „инфаркт“? Није ли у прворазредном националном интересу да се активним „замрзнутим конфликтом“ до повољније прилике задржи косовско-метохијски адут Србије као регионалног геополитичког стожера, него ту позицију препустити арбанашком тзв. независном Косову, тј. Великој Албанији? Да ли је у складу са геополитичким здравим разумом пристати на потпуну или делимичну размену општина Прешево, Бујановац и Медвеђа за Лепосавић, Зубин Поток, Звечан и (евентуално) северну Митровицу, и тако дозволити арбанашко пресецање балканске геостратегијске и комуникацијске „кичме“ – моравско-вардарске удолине?*

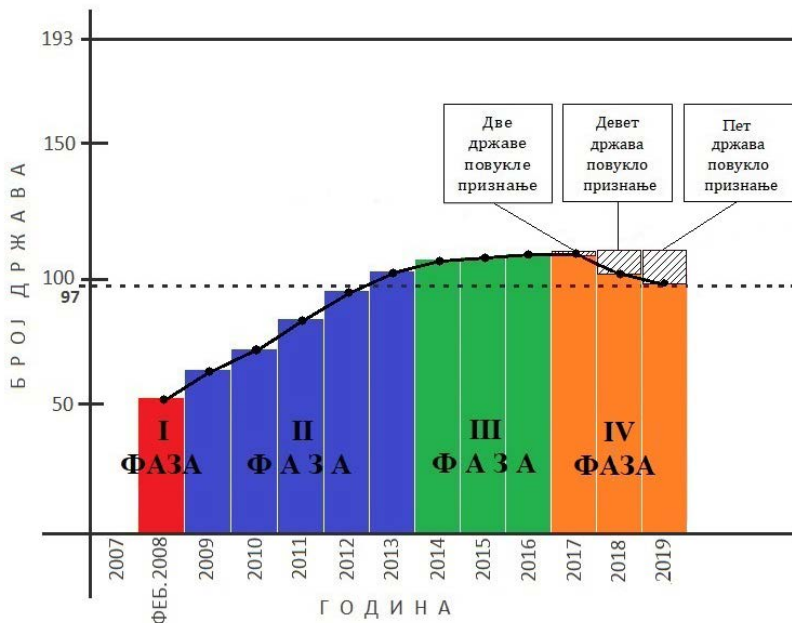
Косовско-метохијски случај *већ јесте* „замрзнути конфликт“. На то убедљиво указује ток (не)признавања тзв. косовске независности. После прве фазе и *експлозије* признања (53 земље) 2008. године, те *инерције* током друге фазе и релативно бројних признања (још 50) у петогодишњем периоду од 2009. до 2013. године, наступила је трећа, трогодишња фаза *успоравања* од 2014. до 2016. године (само 7 признања). Већ тада могло је да се наслути заустављање и обртање процеса, те долазак четврте фазе – *повлачења* признања. У 2017. години две земље су повукле, али су и две дале признање, током 2018. године признала је само једна земља, а чак девет повукло, да би до краја 2019. године, упркос притисцима Запада и ултимативним захтевима Србији да прекине са дипломатском

кампањом за повлачење признања, то учинило пет земаља⁸, док тзв. независно Косово није признала ни једна. (слика 5) Дакле, више од две деценије после агресије НАТО у циљу „ампутације“ Косова и Метохије од Србије, те 12 година од проглашења сецесије, *реалност* је да постоји *de facto* арбанашка контрола покрајинског простора и да тзв. косовску независност признаје: половина држава света, три сталне чланице СБ УН, САД као још увек водећа светска сила, изразита већина Западне „међународне заједнице“ (86% чланица НАТО и 81,5% чланица ЕУ), неколико великих, богатих и утицајних исламских држава... Међутим, такође је *реалност* да Косово и Метохија *de iure*, према Уставу Србије и Резолуцији 1244 СБ УН, припадају Србији у њеним међународно признатим границама, те да производ арбанашког сецесионизма не постоји за: две сталне чланице СБ УН с правом вета, најпространију и ресурсима најбогатију државу света – Русију, две најмноогољудније земље света – Кину и Индију, неколико нових економски најпросперитетнијих групација, многе исламске земље (међу њима и за најмноогољуднију Индонезију), већину држава Азије, Африке и Латинске Америке, утицајни Ватикан... Све ово указује да је (не)признавање тзв. косовске независности постало индикатор необиполарне поделе света на проатлантистички и антиатлантистички. (Степић 2018, 42). (слика 6) У новонастајућим глобалним околностима које нису у корист арбанашких сецесиониста и њихових иностраних покровитеља, у српском интересу не може бити срљање у губитничку „нормализацију односа“, која у сваком случају подразумева препуштање територије. Стога, шта мотивише Србију да „брзим решењем“ цементира постојеће негативно стање, када „замрзнути конфликт“ омогућује да у будућности боље искористи реалност да тзв. косовску независност већ сада не признају земље које чине 71,5% становништва и 65,4% територије света? Чему досадашњи уступци, потписани документи, усмено преузете обавезе и јавна залагања српских званичника за поделу, размену и давање признања уз компензацију, чак и ако је то ради (хипотетичке) тактичке „куповине времена“, када се тако унапред заузима дефанзивна позиција?

8 Још једна земља повукла је признање – Сијера Леоне 3. марта 2020. године.

Суштина читавог проблема јесте парадоксална позиција Србије која је себи „везала руке“ проглашавајући за главни стратешки спољнополитички циљ своје укључење у ЕУ, а управо од ње, као уцењивачка цена интеграције, долази захтев за признање сецесионистичке творевине Republika e Kosovës.

Слика 5: Тренд (не)признавања тзв. косовске независности 2008–2019.

Према: Миломир Степић, „Косово и Метохија као индикатор новог биполаризма“, нав. дело, стр. 32. (у односу на графикон у наведеном извору, ова верзија ажурирана је „стубићима“ за другу половину 2018. и читаву 2019. годину)

Слика 6: (Не)признавање тзв. косовске независности као индикатор необиополаризма (2019)

Према: Миломир Степић, „Косово и Метохија као индикатор новог биполаризма“, нав. дело, стр. 41. (у односу на објављену карту у наведеном извору, ова верзија ажурирана је за другу половину 2018. и читаву 2019. годину)

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА: СМИСАО „ЗАМРЗНУТОГ КОНФЛИКТА“

„Замрзнути конфликт“ обично се сажето образлаже као стање споразумно заустављеног оружаног сукоба (најчешће за неку спорну територију), а да он није разрешен мировно-политичким уговором који су добровољно прихватиле непосредно умешане стране и релевантни спољни чиниоци. Није искључено да се „замрзнути конфликт“ успоставља када ситуација још није „зрела“, те да из нестабилних прилика, после извесног времена, проистекне наставак ратних дејстава. Искуство је показало да тај ризик не мора да буде превелики, да релативна стабилност и мир могу да потрају дуго, да се економски, комуникацијски и други односи успостављају са све мање тешкоћа и да је, стога, „замрзнути конфликт“ у специфичним околностима прихватљиво решење. Међутим,

таква опција не подразумева пасивност и буквално одржавање status quo-а, већ активно деловање на припреми прилике за промену. Постоји велика вероватноћа да „замрзнути конфликт“ буде „одмрзнут“, што може, али не мора да значи неизоставно распламсавање оружаног сукоба, већ проналажење политичког решења. И једно и друго се догађа у случају да једне од страна у сукобу у међувремену постигне знатну надмоћ над другом и одлучи да у своју корист промени постојеће стање, те за то искористи повољније међународне околности, тј. слабљење и пренапрегнутост супарничких „великих играча“, на једној страни, а наклоност и интересе једне или више оснажених сила-покровитеља, на другој страни.

Орочено постојање међународно непризнатих, државоликих ентитета и „замрзнути конфликти“ у пракси нису ништа неуобичајено. Њихово постојање не изазива геополитичке потресе тектонских размера, а таквих појава било је и биће широм света. На савременој политичкој карти „замрзнути конфликти“ *реалност* су у Палестини, на Кипру, у Придњестровљу, Арцаху (Нагорном Карабаху), Јужној Осетији, Абхазији, на Криму, у Доњецкој и Луганској области, Пунтленду и Сомалиленду, Кашмиру, Западној Сахари, Тајвану... У релативно блиској прошлости било је примера који су на овај или онај начин, привремено или (дуго)трајно решени (Крајина, Тимор, Јужни Судан, Еритреја, Чеченија...). С друге стране, не може се искључити да можда слична будућност оружаног сукоба, па „замрзнутог конфликта“ чека бројна тињајућа крзна жаришта (Каталонија, Баскија, Северна Ирска, Јужни Тирол, Квебек, Синђанг, Кореја...). На Косову и Метохији већ траје „замрзнути конфликт“, ма колико се избегавало да се стање тако дефинише. На унутрашњем плану, упркос напетости, нема отвореног оружаног сукоба, а на међународном нивоу „клатно моћи“ помера се у смеру који одговара српској страни. Сходно томе, српска журба да се постигне „компромис“ и склепа „брзо решење“ супротна је националном интересу. Приоритет је да се резолутно одбаци свако релативизовање територијалне целовитости државе и да се упоредо, до адекватне прилике за *de facto* враћање Покрајине у састав Србије, одржава „замрзнути конфликт“, уз активно деловање које подразумева осмишљавање и спровођење система

краткорочних, средњорочних и дугорочних реинтеграционих мера. (Степић 2019, 242-252).

ЛИТЕРАТУРА

Божих Светислав, „Драгоцени слојеви прошлости“, *Печат*, бр. 500/2017, ИП „Наш Печат“, Београд, 15. децембар 2017.

Вујић Слободан, „Минерално-сировински комплекс Косова и Метохије“, у зборнику: *Косовска вертикала или неоколонијална хоризонтала?* (приредио Часлав Оцић), друго, допуњено издање, Институт за европске студије, Београд; Светигора, Цетиње; Дом културе „Грачаница“, Грачаница; Градска народна библиотека „Жарко Зрењанин“, Зрењанин; ТВ „Храм“, Београд, 2019, стр. 107–114.

Кнежевић Милош, *Отмица Косова*, Институт за политичке студије, Београд, 2006.

Кршић Јован, „Етнички Албанци на Косову и Метохији: демографске промене, 1948-2011“, у зборнику: *Косовска вертикала или неоколонијална хоризонтала?* (Часлав Оцић), друго, допуњено издање, Институт за европске студије, Београд; Светигора, Цетиње; Дом културе „Грачаница“, Грачаница; Градска народна библиотека „Жарко Зрењанин“, Зрењанин; ТВ „Храм“, Београд, 2019, стр. 81–105.

Пандуревић Винко, *Нови хладни рат и Србија*, Представништво Републике Српске; Свет књиге, Београд, 2018.

Степић Миломир, „Географске основе геополитичког положаја Косова и Метохије“, у зборнику: *Косово и Метохија – изазови и одговори* (приредио Милош Кнежевић), Институт за геополитичке студије, Београд, 1997, стр. 229–247.

Степић Миломир, *У вртлогу балканизације*, ЈП Службени лист СРЈ; Институт за геополитичке студије, Београд, 2001.

Степић Миломир, „Од (нео)класичних ка постмодерним геополитичким постулатима“, у зборнику: *Свет и нове геополитичке парадигме* (приредио Миломир Степић), Институт за политичке студије, Београд, 2017, стр. 13–36.

Степић Миломир, „Косово за нешто – своје за своје“, *Печат*, бр. 508/2018, ИП „Наш Печат“, Београд, 23. фебруар 2017.

Степић Миломир, „Косово и Метохија као индикатор новог биполаризма“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, год. XXV, св. 61, бр. 3/2018, стр. 27–49.

Степић Миломир, „Српски геополитички императиви у контексту глобалних промена: Косово и Метохија“, у зборнику: *Косовска вертикала или неоколонијална хоризонтала?* (приредио Часлав Оцић), друго, допуњено издање, Институт за европске студије, Београд; Светигора, Цетиње; Дом културе „Грачаница“, Грачаница; Градска народна библиотека „Жарко Зрењанин“, Зрењанин; ТВ „Храм“, Београд, 2019, стр. 237–254.

Трифковић Срђа, *Континуитет хладног рата*, Геополитика, Београд, 2017.

Ћосић Добрица, *Косово*, Новости, Београд, 2004.

Цвијић Јован, „Централна област и балканско територијално језгро“, *Говори и чланци*, Сабрана дела, књига 3 (том 1), САНУ; НИРО Књижевне новине; Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1987.

Чавошки Коста, *Наше за наше*, Catena mundi, Београд, 2019.

Порука Светог Архијерејског Сабора Српске Православне Цркве о Косову и Метохији, 10. мај 2018. http://www.spc.rs/sr/poruka_svetog_arhijerejskog_sabora_o_kosovu_metohiji, 15/10/2019.

Proroković Dušan /ed./, *Kosovo: sui generis or precedent in international relations*, Institute of international politics and economics, Belgrade, 2018.

Atlasi i regjistrimit të popullsisë Kosovë 2011, Agjencia e statistikave të Kosovës, Prishtinë, 2013.

Prostorni plan Kosova – strategija prostornog razvoja 2010-2020+, Institut za prostorno planiranje, Ministarstvo sredine i prostornog planiranja, Priština, 2010.

Strategija za rudarstvo Republike Kosovo za period 2012-2025, Ministarstvo ekonomskog razvoja, Priština, 2012.

Milomir Stepic

KOSOVO AND METOHİJA: GEOPOLITICAL ASPECTS OF A QUICK SOLUTION AND A FROZEN CONFLICT

Resume

In regards to the Kosovo-Metohija problem, there are different views of directly interested local actors. For Albanians, there is no dilemma about the existence of the so-called Kosovo's independence, which lacks recognition of official Belgrade alone, which would, at the same time, "open the door" to UN membership. In Serbian society, there is no consensus on the Province as an indisputable part of Serbia. Serbian political nomenclature, pro-Western parties, organizations and influential individuals publicly advocate a "quick solution" at the cost of losing the entirety or a part of Kosovo-Metohija territory. On the other hand, the nationally profiled elite, the Serbian Orthodox Church and the vast majority of people are in favor of delaying the decision until (even) more favorable international opportunities. The consequences of a possible loss of Kosovo and Metohija for Serbia would be catastrophic. In territorial, geopolitical, economic and identity terms, it would become multidimensionally damaged, a disabled state. As relations change for the benefit of Serbia globally, active "frozen conflict" is currently the only effective way to preserve the survival of the Serb population, the integrity of Serbia, the invaluable natural resources, national identity, the quality of the geopolitical position and country's and peoples international credibility in Kosovo and Metohija.. In favor of the "frozen conflict" option is the fact that in the world of so-called Kosovo's independence is increasingly perceived not as a special case (*sui generis*), but as a dangerous precedent. Therefore, it is not recognized by 2/3 of the world (in spatial and population terms), the trend of recognition has stopped and the number of countries withdrawing the previously given recognition is growing. Moreover, "the Kosovo case" has become an indicator of a new bipolar division of the world into pro-Atlantistic and anti-Atlantistic.

Keywords: geopolitical position, Serbian identity, natural resources, demarcation, territorial integrity, Kosovo and Metohija, Serbia.

* Овај рад је примљен 12. маја 2020. године, а прихваћен на састанку Редакције 15. септембра 2020. године.

Зоран Јефтић*

Универзитет у Београду - Факултет безбедности

Петар Станојевић**

Универзитет у Београду - Факултет безбедности

Жарко Обрадовић***

Универзитет у Београду - Факултет безбедности

ОРГАНИЗАЦИОНЕ ПРОМЕНЕ МИНИСТАРСТВА ОДБРАНЕ У XXI ВЕКУ

Сажетак

Одбрамбена организација сваке савремене државе треба да буде избалансирана цивилно-војна институција са јасно законски дефинисаном цивилном супремацијом. Она мора бити способна да у оквиру расположивих јавних ресурса, обезбеди најоптималнији амбијент за развој система одбране а пре свега, припрему и ефикасну и ефективну употребу војске у остваривању додељених јој мисија. Обзиром да је пројектовано стање одбрамбене организације у непрестаном развоју и променама, исказану кроз потребу да се уподоби стварни ризицима и расположивим ресурсима систем одбране мора бити у реформи која има трајни карактер. Сходно наведеном, Република Србија је у последњих двадесет година у неколико наврата усклађивала организациону структуру Министарства одбране, одржавајући и стање актуелног политичког тренутка у земљи. Основно полазиште у изградњи оптималне организације

* zoran.jeftic@fb.bu.ac.rs

** petar.stanojevic@fb.bu.ac.rs

*** zarko.obradovic@fb.bu.ac.rs

Министарства одбране у Републици Србији била је жеља да се обезбеди доминантна позиција министра одбране у оквиру рада надлежне институције. То је уједно представљало основу за развој успешног менаџмента и потребних ресурса за цивилну администрацију, како би се пре свега остварио потребан организациони модел који би омогућио демократски надзор над војском, али истовремено испоштовао и војну експертизу у свим областима за које је то неопходно. Уједно усвајањем нових стратегијских докумената и увођењем у промет концепта тоталне одбране, тражи се усклађивање организације шеме Министарства одбране са актуелним виђењем политике безбедности у заштити националних интереса Републике Србије. У раду ће бити приказане промену у организационој структури Министарства одбране Републике Србије од 2000 године до данас.

Кључне речи: Министарство одбране; Војска Србије; Организација.

УВОД

Организационе промене у министарству одбране било које државе, па самим тим и у оквиру Републике Србије, никако нису, нити их треба разумети као, унутрашње, само организационо или техничко питање рада једне Владе, већ представља синтезу утицаја више унутрашњих и спољних фактора о положају, месту и улози система одбране у политичком систему земље.

У последњој деценији 20. и почетком 21. века догодиле су се крупне промене у међународним односима на глобалном и регионалном плану, са још несагледивим последицама, које нису оставиле нетакнутим ниједан сегмент друштва, укључујући и одбрану. Измењена шема међународних односа, као последица дезинтеграционих и интеграционих процеса у непосредном окружењу, посебно се одражава на безбедносни аспект, посматран кроз могућности угрожавања држава. Деценијама прошлог века претећи светски сукоб велесила и рат глобалног карактера распршио се у мноштво локалних,

углавном унутар државних сукоба, са новим безбедносним изазовима ризицима и претњама (Јефтић и др. 2018). Тероризам, пролиферација оружја за масовно уништавање, криминал и шверц међународних размера, велике миграције становништва и катастрофе изазване људским немаром, постају основна претња миру али и општем напретку друштва. Несразмеран развој држава и региона, као и нагомилани етнички, верски и други антагонизми у и међу државама, такође, остају латентна опасност по избијање локалних али и регионалних сукоба. Са друге стране, у најопштијем смислу посматрано, на глобалном и регионалном плану, препознатљиви су процеси удруживања земаља на плану безбедности и нарастања организационих форми његовог угрожавања.

Безбедносни аспект проширује се са војне на све сфере људског друштва, пре свега у области економије, комуникација и технологије. Оружане снаге добијају нове сасвим препознатљиве организационе и функционалне облике. Функционални облици, поред класичних војних, све више се испољавају у тзв. неборбеним или операцијама изван рата, у којима војска може да има чак и помоћну улогу. Све то прате различите форме мултинационалног организовања, било у чврстој форми савезништва или у ад хок формираним снагама за реализацију конкретне мисије.

Република Србија је отпочела реорганизацију у времену престанка постојања СР Југославије и творења Државне заједнице Србија и Црна Гора. Нефункционална државна творевина, која је узроковала и незаинтересованост политичке елите за реформу сектора безбедности, није створила амбијент за озбиљне организационе захвате. Са друге стране формирањем тимова за реформу у оквиру Министарства одбране али и унутрашња потреба система дали су виђење могућих праваца реформе и нову визију организације Министарства одбране у 21. веку

САВРЕМЕНА ОРГАНИЗАЦИЈА МИНИСТАРСТВА ОДБРАНЕ

По распаду СФРЈ министарство одбране је функционисало у ратном или најблаже речено ванредном стању све до промена 2000. године. За овај период карактеристично је да су готово све оперативни функције пренете на начелника Генералштаба (НГШ), а да је улога министра одбране сведена на буџетирање и координацију са државним органима, модел који подсећа на већ виђено у Краљевини Србији и Југославији. Разлог овоме је прелаз дужности министра из руку војних лица на цивиле, који се догодио 1992, када је Милан Панић преузео ту функцију, поред функције премијера. Касније су се на том месту појављује поново војно лице тек на кратко 2000. године (Драгољуб Ојданић).

С обзиром да је постојао вакум законске и стратегијске регулативе, као и системске стабилности, у овом период министарство одбране је било предмет „игара моћи и сујета“. Самим тим је остало практично развлашћено у односу на НГШ и председника као врховног команданта, па овај период развоја сматрамо недовољно интересантним за даљу елаборацију.

Почетак XXI века Република Србија је „дочекала“ заједници са Црном Гором, као део Савезне Републике Југославије и са системом одбране и структуром Министарства одбране који је суштински био више конципиран као резултанта прошлог и свих догађаја који су пратили настанак и живот СР Југославије током деведесетих година прошлог века.¹ Нестанак Југословенске народне армије као носеће оружане снаге СФРЈ и формирање војске СР Југославије, оружани сукоби у региону, агресија држава чланица НАТО-пакта на СР Југославију почетком 1999. године и готово тромесечно бомбардовање, друштвене и економске промене, нова институционална структура органа државе утицале су на функционисање Министарства одбране и тадашњу војску. Дезинтеграција Југославије овим (оснивањем СР Југославије) није била заустављена. Лоши односи Србије и Црне Горе унутар Југославије су уз посредовање међународне заједнице

¹ Србија је била део Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и проблема са којима се суочавала током њеног разбијања и нестанка

у лику представника Европске Уније “ преточени “у настанак и трогодишње постојање” Државне заједнице Србија и Црна Гора” (од 2003. до 2006. год.). Референдумом о независности из 2006 год. Црна Гора је прогласила државну самосталност, чиме је Државна заједница Србија и Црна Гора престала да постоји, а уз Црну Гору и Србија је постала независна држава, уз признање међународно-правног континуитета Србије у односу на претходну државну заједницу и Југославију.

Сама Србија је дочекала нови век са промењеним политичким околностима. Победа политичке коалиције “Демократска опозиција Србије” на парламентарним изборима децембра 2000-те године, отворила је пут и за нове, организационе промене у министарству одбране. Те промене су требале да одсликају нову позицију Републике Србије у међународним односима, блиске односе са западноевропским државама и САД.

Такво политичко виђење, засновано на потреби развоја демократског друштва, условило је да се у разматрање узму два могућа модела² Министарства одбране као државног органа управе. У оба организациона модела постоји захтев за избалансираним цивилно-војним односима и демократским надзором над системом одбране. То у основи подразумева спречавање политичке злоупотребе војске али и војне злоупотребе политичке власти. Који су модели у промету зависи пре свега од политичког система, традиције и безбедносних ризика. Једном броју земаља НГШ је директно потчињен председнику државе³. Други модел је онај у коме је НГШ подређен директно министру одбране у миру, а шефу државе (врховној команди) само у рату. Намеће се закључак да цивилни део администрације у Министарству одбране, у овом случају, има значајнију одлуку у процесима доношења одлука.

2 За успешно функционисање МО нужно је постојање и цивилне администрације оспособљене да дела у систему одбране. Администрацију треба да чине експерти у нашем случају одбране, неутрални у експертском практикурању одбране и организацији професионалне хијерархије, дистанцирани од политике али и способни да подрже политичке идеје и да их претворе у оствариве циљеве.

3 Такав случај је био у СР Југославији до 2003. када су и војне службе безбедности пребачене у надлежност министра одбране пратећи установљење (2004) нове организације Министарства одбране.

Дилема која настаје у практикују оба модела односи се пре свега на мирнодопску расподелу моћи Генералштаб и Министарства одбране, која се често ломи око управљања кадром (постављења, унапређења и пензионисања највиших војних чиновца), контроли производње и набавке војне опреме, снабдевања војске и контроле војних безбедносних и обавештајних служби

Данас се сматра да је прихватљивији модел у коме министарство одбране има организациону структуру која укључује и генералштаб, који је директно потчињен министру, док је врховно командовање и употреба војске везана за председника републике. Оваква организација избегава дуализам и даје легитимитет министру, на кога председник може пренети и део својих овлашћења у раду са војском, посебно она која се односе на период мира. Тиме се стварају услови за успешан менаџмент Министарства одбране и развијање потребних ресурса цивилна администрација уз поштовање војне експертизе у свим областима везаних за учешће у формулисању одбрамбене политике и њеној имплементацији, као и ефикаснију и ефективнију обуку, опремање и употребу војске, у складу са усвојеним стратегијским документима система одбране.

ОРГАНИЗАЦИОНЕ ПРОМЕНЕ КАО ДЕО РЕФОРМСКОГ ЗАХВАТА ПОСЛЕ 2000.

Не улазећи у етимолошко значење појма реформе и различитост тумачења, за потребе овога рада задржаћемо се на одређењу које подразумева преиначење, преображај, реорганизацију, са основним циљем поправке неког стања без мењања његове суштине. Иако не постоји јасна дефиниција реформе одбране она се у основи односи на преобликовање система одбране и институција њеним управљањем, развојем одбрамбених могућности усаглашених са новим безбедносним изазовима и изградња способности за учешће у операцијама дефинисане у стратегијским и законским документима.

У том смислу, и реформа система одбране, полази од основне идеје да Министарство одбране и Генералштаб

изврше реструктурирање наслеђене организације и да на то надогради све остале процедуре, процесе одлучивања, опремања, реализовање законом утврђених надлежности у складу са новим безбедносним изазовима ризицима претња

Битне претпоставке за реализацију стратешких циљева реформе односе се на пре свега на политички консензус релевантних фактора политичког одлучивања, али и на одговарајуће материјалне и људске ресурсе, адекватан доктринарни и правни оквира, транспарентност послова одбране, потребан ниво цивилно-војних односа и подршку релевантних актера међународне заједнице.

Уочавајући значај организационих промена у оквиру МО донет је и Програм организационих промена у Министарству одбране и Војсци до 2010. као саставни део Плана развоја система одбране до 2010. године⁴.

Докуменат је израдио Радни тим Управе за организацију на основу Методолошких оквира израде програма развоја и Закључака са семинара “План развоја система одбране до 2010. године”, а у складу са Стратегијским прегледом одбране. Доношењу наведеног Програма претходиле су и озбиљне анализе усмерене на израду материјала под називом „Реформа Војске и делова система одбране-модел будуће војске СЦГ“.⁵ Оба документа ће бити посебно разматрана у даљем тексту.

Као што је већ изнето, претходна истраживања и реформски предлози изнети су у студији-документу „Реформа Војске и делова система одбране-модел будуће војске СЦГ“ (Боровић и др. 2004).

Треба имати у виду да је студија рађена пре одвајања Црне Горе из државне заједнице. Требало је да изнети ставови и решења из ове студије послуже као основа за пројекат реформе војске и стварање одговарајућих нормативних аката (Закона, Стратегије одбране, Доктрине, Беле књиге итд.). Наглашавало се да би било погодно да се за овај програм реформе добије консензус релевантних политичких снага, стручне јавности и припадника војске у најширем смислу, за шта би од користи била нека врста јавне расправе.

4 Програм је урађен октобра 2006. године

5 Документ завршен и предан министру одбране маја 2004.

Сматрало се да су чиниоци суштине проблема садржани у: безбедносним изазовима, ризицима и претњама; достигнутом степену развоја Војске Србије и Црне Горе (ВСЦГ); визији будуће ВСЦГ; критеријумима и ограничењима за пројектовање будуће ВСЦГ; општим и посебним циљевима моделовања; ефектима који се очекују и предвиђеној методологији организацијских промена ВСЦГ.

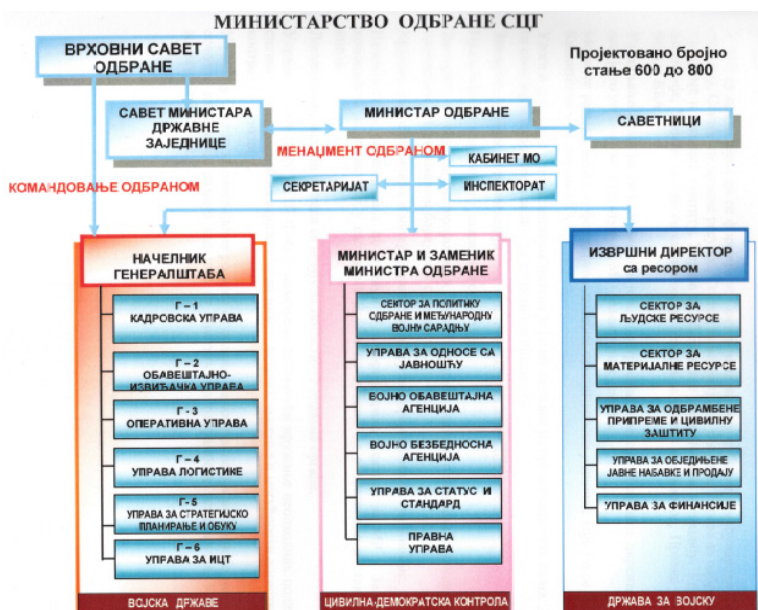
Дошло се до закључка да војна организација подсећа на орахову љуску. Постоје команде и јединице без војника, тенкови и транспортери без посада, школе без наставника, логистика без резервних делова, горива и муниције и тд. Високу попуњеност имали су само Генералштаб, Министарство одбране и установе санитетске службе (око 90%). Због слабог стања попуне тешко је препознати праве лоше карактеристике организације, јер она увек ради у пренапрегнутом, односно увек лошем стању. Постојао је притисак унутар и ван организације да се стање мора одржавати, јер су безбедносни изазови и даље интензивни, што је само погоршавало ситуацију. Закључак је био да је један од доминантних проблема, с тим у вези, адекватно димензионисање организације и њена потоња хитна попуна.

Ова студија имала је основни циљ да понуди релативно конзистентан модел будуће Војске Србије и Црне Горе, који је, пре свега, заснован на логичким односима, али и компромисима утицајних фактора, као критеријума, међу којима се издвајају безбедносни изазови, ризици и претње, са једне и, могућности државне заједнице и оперативне потребе, са друге стране.

Основна идеја приступа се састојала у томе да се Генералштаб растерети свих дужности које нису у вези са његовом основном функцијом, улогама и задацима Војске и да се Државна заједница активно укључи у менаџмент и обезбеђење ресурса одбране.

У Министарство одбране се, тако, пребацују оне функције које држава мора да обавља да би омогућила постојање и функционисање војске. Држава треба да војсци обезбеди официре, да наоружа војску, сачини правну регулативу, обезбеди финансијска средства, припреми друштво за одбрану итд.

Графички је ово решење приказано на слици 1. Са слике се јасно види сегментација укупног система одбране на три основне целине. На челу ових целина се предвиђало да буду начелник Генералштаба, Министар/заменик министра одбране и Извршни директор. Треба имати у виду да је предлог направљен пре доношења законских прописа у вези државне управе којима су установљене функције државних секретара и помоћника министра, тако да су коришћене постојеће функције и називи који су се у том тренутку сматрали пригодним. Идеја је, између осталог, била и да се новим законским решењима утврде сталне и променљиве позиције, односно да НГШ и „Извршни директор“ буду професионалне функције које ће обављати професионалци изабрани на дужи временски период и да буду независни од политике, а да Министар и заменик министра буду функције које су зависне од политике и персонално лакше променљиве. При овом се угледало на Британски и Немачки модел и сматрало да ће се систему обезбедити нужна стабилност.

Слика 1. – Сегментација система одбране према студији „Реформа Војске и делова система одбране-модел будуће војске СЦГ“ (Боровић и др. 2004)

Упркос сложеном политичко-безбедносном амбијенту и озбиљним економским ограничењима у реализацији задатака реформе и реорганизације система одбране учињени су одређени конкретни кораци до 2006 године.

Уставном повељом је посебно истакнуто да је војска под демократском и цивилном контролом (Уставна повеља државне заједнице Србија и Црна Гора 2003) усвојена је Стратегија одбране државне заједнице Србија и Црна Гора (Стратегија одбране државне заједнице Србија и Црна Гора 2004), израђена је и публикована Бела књиге одбране, израђена је Војна доктрина и израђен је Пројекат професионализације Војске СЦГ. Уставном повељом државне заједнице истакнут је захтев за успоставом пуне демократске контроле Војске СЦГ, Усвојени су Закон о службама безбедности, Закон о учешћу професионалних припадника ВСЦГ, особља цивилне заштите и запослених у органима управе Савета министара у мировним операцијама и другим активностима у иностранству, донета је Уредба о цивилном служењу војног рока. Успостављена је јединствена Војна академија, формиран Центар за мировне операције, покренут пројекат преквалификације вишка професионалног кадра, скраћење војног рока и омогућено цивилно служење војног рока; Војни правосудни органи прешли су у надлежност цивилних судова и обезбеђење државне границе на територији пренето је у надлежност МУП-а.

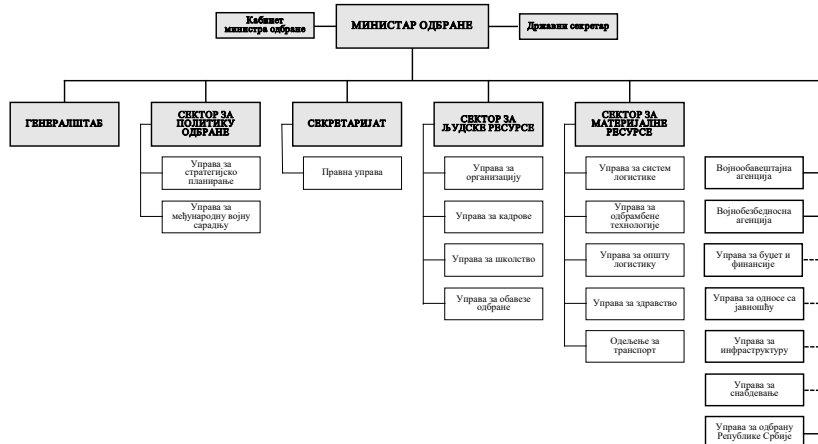
Ради остваривања транспарентности и пуне координације послова и задатака у процесу реформе система одбране и стварања материјалних претпоставки за његову реализацију извршено је формирање: Одбора за координацију реформе система одбране у Министарству одбране и Фонда за реформу, буџетска средства за финансирање одбране и планирани приходи у систему одбране транспарентно се исказују се у буџетима, интензивирана је војно-дипломатска и међународна војна сарадња. Значајно је побољшан однос са јавношћу чиме је рад Министарства постао транспарентнијим. Отпочео је процес довођења односа Министарства и Генералштаба у склад са принципом супремације цивилне власти над војном, а извршене су и измене у области обавештајне и службе

безбедности. Интензивирани су облици едукације официра и подофицира у страним војним школама.

ОРГАНИЗАЦИОНА СТРУКТУРА МИНИСТАРСТВА ОДБРАНЕ ДРЖАВНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ СРБИЈА И ЦРНА ГОРА

Сходно наведеном нова организациона структура Министарства одбране у Државној заједници Србија и Црна гора усаглашавана је у периоду 2003-2006 година са променама које су се односиле пре свега на интегрисање Генералштаба у организацијски састав Министарства одбране, и директно предподчињавање Министру одбране Војнобезбедносне и Војнообавештајне службе. Таквом структуром обезбеђено је функционално обједињавање Министарства одбране и Генералштаба и преузимање од Војске, функција и задатака који према савременим стандардима не припадају војној организацији (организација, школовање, финансије, здравство, ремонт, инфраструктура и сл.). У ширем смислу, организациона структура Министарства одбране обухвата и организацијске саставе потчињене Министарству одбране, као и команде, јединице и установе Војске. У периоду трајања Државне заједнице формиран је у оквиру Министарства, јула 2003 године и Безбедносно-обавештајног сектор. Наведени експеримент није уродио плодом те су од марта 2006. године службе поново раздвојиле. (слика 2.)

Сама структура спада у групу „уобичајених“ и линијских по типу. Број веза министра је 12, што је гранична вредност са становишта ефикасности. Важно је напоменути формирање Сектора за људске ресурсе чиме се први пут успоставља системска претпоставка за управљање људским ресурсима и прави искорак у односу на дотадашње нешто уже „управљање кадровима“. Сектор за Материјалне ресурсе је обухватио некадашњи Војно-привредни сектор и делове логистичког система који функционишу на доходовној бази и обављају сложеније и дуготрајније послове. Организацијом није обухваћена Цивилна одбрана-заштита, нестала је управа за статус и стандард, а неке функције попут инфраструктуре су одвојене од сличних делова структуре (материјални ресурси).

Слика 2. – Организациона Министарства одбране из 2006. године

Чињеница је да је успостављањем ове организације Министарства одбране обезбеђена цивилна и демократска контрола Војске и војних служби безбедности, убрзани су информациони токови и отклоњено је бројно преклапање функција и надлежности између Министарства и Генералштаба које је наслеђено из претходног периода. И поред значајних побољшања у односу на претходну структуру, наведена структура се карактерише и одређеним недостацима.

Основни недостаци постојеће организационе структуре Министарства одбране су:

- Превелики број организационих јединица Министарства одбране;
- Релативно велико бројно стање Министарства одбране и њему потчињених састава;
- Организација војног здрављства, логистике и школства је неадекватна потребама система и не ослања се у довољној мери на ресурсе државе;
- Један део установа, који се финансирају из буџета, треба да послују по принципу стицања и расподеле дохотка;

- Недовољна искоришћеност информационе технологије ради повећања брзине и квалитета рада, и
- Неповољна структура кадра.

Бројно стање радних и формацијских места у Министарству одбране и Војсци Србије у миру, било је у значајном нескладу са стањем попуне, те је оно износило око 60%.⁶

Истовремено сматрало се да организација Војске представља прелазно решење које треба да омогући успостављање новог организационог модела који ће створити предуслове за ефективно и ефикасно функционисање, односно који ће бити у складу са достигнућима савремене војне организационе теорије и праксе. Успостављен је здружени генералштаб, а функције формиране на начин уобичајен у војскама развијених земаља. Основни недостаци би се могли одредити као:

- Релативно велико бројно стање Генералштаба и њему потчињених састава;
- Неравномерна димензионираност оперативних састава копнене војске,
- Сложеност веза и односа;
- Упитна ефикасност функционисања и неповољна кадровска структура.

Највећа непознаница у овој организацији била је улога и начин функционисања „Здружене оперативне команде“ и њен однос са „Оперативним снагама“. Логика налаже да ова команда има за сврху да превазиђе и обједини видовску организацију војске ради извршења конкретних задатака који се морају рапидно обавити у случају појаве угрожавања и да обезбеди мобилизацијски развој војске. Слично би требала бити улога „Оперативних снага“. Из тог разлога постојање две организационе целине са истом или сличном наменом, значи донекле, преклапање надлежности у командовању.

⁶ Стање попуне је данас далеко повољније обзиром на смањење укупног броја формацијских места са сличним бројним стањем попуне.

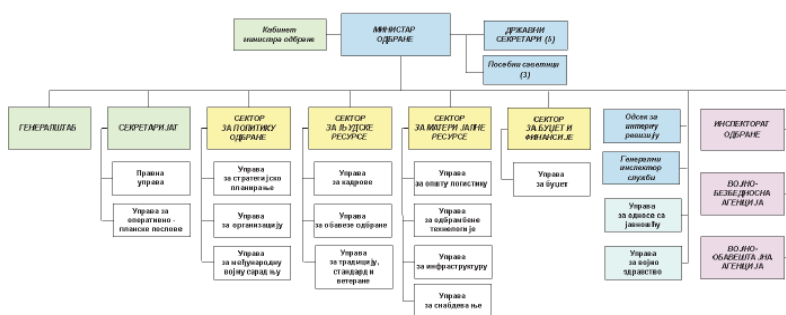
Посебно као новину треба истаћи организациону целину за цивилно-војне односе, која је уобичајена само за војске најразвијенијих земаља и која представља нов квалитет у схватању „невојних“ мисија војске и омогућава њихово далеко ефикасније спровођење.

ОРГАНИЗАЦИОНА СТРУКТУРА МИНИСТАРСТВА ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ 2007-2010.

У наведеном периоду, усвојени су системски закони (Закон о одбрани 2007), (Закон о Војсци Србије 2007) и подзаконски прописи из области одбране и усвојена стратегијско доктринарна документа (Стратегија националне безбедности Републике Србије 2009), (Стратегија одбране Републике Србије 2009), чиме су створене све претпоставке за организационо и институционалне уређење система одбране. Организациона структура Министарства одбране из претходне организације није донела значајније промене, осим унутрашњих преподчињавања и промена назива Управа. Управа за организацију прешла је у надлежност Сектора за политику одбране, а Управа за одрану Р Србије променила је назив у Управу за ванредне ситуације.

Измене у организацији Генералштаба ишле су у правцу спуштања организационог значаја „Здружене оперативне команде“ њеним потчињавањем Заменику начелника генералштаба. Укинута је оперативна команда, а у саставу генералштаба формирана је посебна команда за обуку, док је гарда добила директну везу са Начелником генералштаба, чиме је овој јединици дат посебан, значај. У току наведеног периода а посебно 2007 године дошло је до неслагања тадашњег министра одбране и начелника ГШ око динамике и начина реформе Министарства одбране и Војске Србије, што је имало за последицу делимично успоравање реорганизационих и реформских потеза и као крајњу консеквенцу разрешење начелника ГШ. Поред јавних наступа оба актера, свој став начелник ГШ је јавно изнео и у часопису „Војно дело“ (Понош, Здравко 2007).

Даљи развој организације Министарства одбране збио се 2010. године када је усвојена организација приказана на слици бр. 3. (Бела књига одбране Србије, 2010). Организационим изменама, број непосредних веза Министра је порастао на 13. Формиране су нове организационе целине попут „Генералног инспектора служби“. Враћене су неке старе, као на пример „Управа за традицију, стандард и ветеране“. Овим је држава поново успоставила организациони оквир за бригу како о сталном кадру, тако и ветеранима што од времена СФРЈ није био случај и решавало се смањеним институционалним капацитетом. Укинута је одељење за транспорт, а Управа за снабдевање и инфраструктура су дошле у крило сектора за материјалне ресурса коме по суштини делатности и припадају. Издвојена је Управа војног здравства која је добила виши ранг у организацији и директну везу са Министром. Интересантно је да је формирана Управа за оперативно-планске послове што само указује на непостојање реалне поделе међу оперативним и дугорочно-развојним пословима између Министарства и Генералштаба.

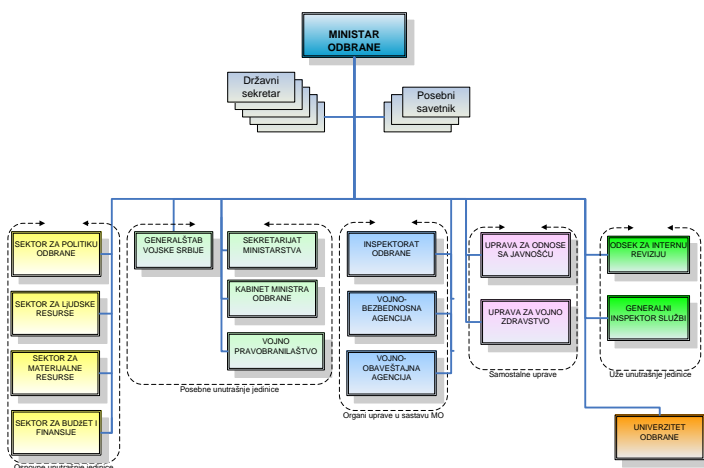

Слика 3. – Организација Министарства одбране 2010. године (Бела књига одбране Србије, 2010)

Организациона шема Генералштаба није битно изменила у односу на предходни период осим што су поред гарде директно за врх структуре везане још неке јединице и установе.

ОРГАНИЗАЦИОНА СТРУКТУРА МИНИСТАРСТВА ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ 2015.

Правилник о унутрашњем уређењу и систематизацији радних места у Министарству одбране образоване су основне унутрашње јединице сектори посебне унутрашње јединице: Секретаријат Министарства одбране, Кабинет министра одбране, Војно правобранилаштво и Генералштаб Војске Србије. Уже унутрашње јединице су: Кабинет начелника Генералштаба Војске Србије, Здружена оперативна команда, управа, одељење, одсек и група.

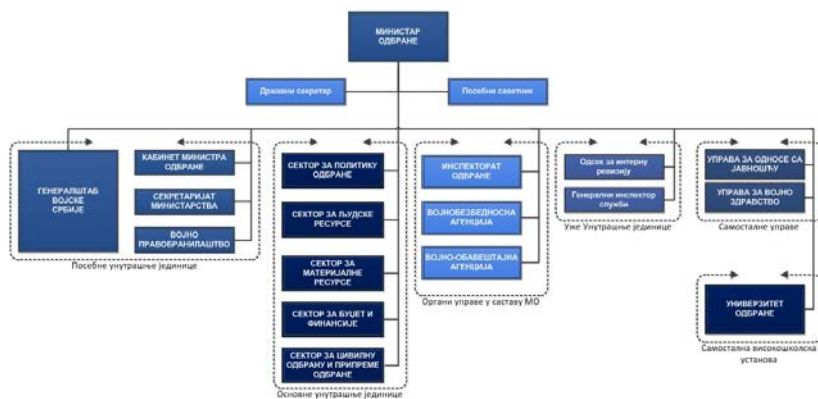
Слика 4. Организација Министарства одбране 2015. године

У овој организационој шеми појављује се као посебна јединица „Војно правобранилаштво“ и посебно је истакнут Универзитет одбране⁷ (Јефтић, З. Вуруна, М. 2009) чиме је апострофиран значај школског образовног система за потребе одбране.

⁷ Универзитет одбране је основан Одлуком ладе Републике Србије 24. Фебруара 2011. године

ОРГАНИЗАЦИОНА СТРУКТУРА МИНИСТАРСТВА ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ 2018.

Правилник о унутрашњем уређењу и систематизацији радних места у Министарству одбране усвојен је 04. 05. 2017. Године, а Правилником о изменама и допунама Правилника о унутрашњем уређењу и систематизацији радних места у Министарству одбране од 18. јануара 2018 усвојена је актуелна организациона структура МО и додељене надлежности организационим целинама Министарства одбране. Унутрашња организација Министарства одбране усклађена је према делокругу прописаном Закона о министарствима и Уредбом о начелима и критеријумима за унутрашње уређење и систематизацију радних места у Министарству одбране. (Министарство одбране Републике Србије 2018.) Нова организациона шема из 2018. године приказана је на слици 5. актуелна је и данас. Овом организацијом поново се у састав система одбране уводи Слика 4. Организација Министарства одбране 2015. године.

Слика 5. – Организација Министарства одбране 2018. године

Посебно је значајно истаћи да је у међувремену формиран Сектор за цивилну одбрану и припреме одбране као унутрашња јединица Министарства одбране. Ови поступком подигнут је

значај планирања припрема за одбрану одбране, Плана одбране и развијања целокупног система одбране од државних органа до грађана, као и координације послова цивилне заштите у ванредном стању и рату.

Новине у организационој шеме Генералштаба нису суштински значаје и односи се само на увођење главног подофицира Генералштаба и главног подофицира Војске Србије, Одељења за планирање програмирање и буџетирање, као и промену назива Ваздухопловство и ПВО у Ратно ваздухопловство и ПВО, као и предподчињавање Специјалне бригаде из КОВ директно под Н ГШ - април 2019.

Усвајањем нове Стратегије националне безбедности (Стратегија националне безбедности Републике Србије 2019) и Стратегије одбране Републике Србије (Стратегија одбране Републике Србије 2019), добили смо ажурирана документа националног нивоа за област безбедности и одбране, али и даље са проблем недостака националне стратегије као кровног државног документа. Стратегије се баве општим и појединачним темама и њихово оживотворење мора бити кроз детаљно разрађене акционе планове за спровођење. Нужно је да планови укључе прецизирање циљева, израду сценарија, одређивање неопходних ресурса и тактика, чиме се објективно висок степен општости стратегија може операционализовати. Ово је посебно значајно због увођења стратегијског концепта тоталне одбране који захтева потпуно нови пре свега организациони али и материјално-финансијски и функционални приступ. Модел тоталне одбране такође подразумева враћање обавезног служења војног рока или неку другу врсту обавезе за све пунолетне грађане Републике Србије, али подразумева и формирање великог броја нових јединица које изискују додатна улагања и темељну реорганизацију оружаних снага.

Ради операционализације и оптимизације предложеног концепта тоталне одбране и изнетих стратегијских ставова, било би неопходно, са научно-стручног становишта, разрадити могућа решења и евалуирати досадашње и будуће ефекте примене стратегија. Следствено наведеном неопходно је и доношење нових и измене постојећих прописа. Посебно се морају прилагодити решења дата у другим гранским

стратегијским документима, а последично и организацију Војске и Министарства одбране.

ЗАКЉУЧАК

Живот и реформске промене система одбране и самог министарства надлежног за ту област, увек се реализује у скраћеном времену и ограниченим расположивим ресурсима. Стога одбрамбена организација мора бити подржана са усвојеним стратегијско доктринарним и законским документима и са јасно дефинисани и остваривим мисијама. Од цивилне и војне компоненте се очекује да буду рационални актери, а улога компетентних цивила односи се на потребу за ефикаснијом употребом расположивих јавних ресурса, њеном транспарентношћу и демократским надзором над системом одбране. То истовремено подразумева добро управљање системом и стварање оптималних услова да Војска достигне потребан ниво ефикасности и ефективности за остваривање додељених јој мисија. Као један од основних предуслова реформу, организационе промене, су покретач изградње потребног система одбране, заснованог на економској и финансијској одрживости буџета.

Од 2000. године до данас организација Министарства одбране и Генералштаба су се више пута мењале да би испуниле наведене захтеве. Пређен је пут од „минималне структуре и улоге Министарства одбране“ до модерне структуре и организације која може одговорити на савремене захтеве. У међувремену је дошло до балансирања „моћи“ и значаја појединих елемената у организацији. Логистичке функције су обједињене у једном сектору. Порастао је, организациони значај „Управе за војно здравство“. Неки делови система одбране, који део своје функције обављају са цивилним сектором добили су своје место у оквиру Министарства одбране и издвојени су из „војске“, попут Универзитета одбране. После неког времена увидело се да одбрана мора бити заснована на свим расположивим државним ресурсима и да је немогуће организовати успешан одбрамбени систем без сарадње свих субјеката друштва, посебно у малим земљама попут Србије. Тако је поново уведен Сектор за цивилну одбрану и припрему

одбране, који би као носилац израде Плана одбране и значаја сопствене делатности, организацијски и функционално, мора добити шири простор за деловање. Кроз Управу за традицију, стандард и ветеране“ држава поново успоставила оквир за бригу како о сталном кадру и ветеранима, што ће сигурно имати последице на побољшање морала и поверења у оружаним снагама.

Остале су наравно и недоумице, да ли је потребно укрупнити организационе целине Министарсва одбране, према њиховој улози у систему и карактеру управљања као што је предлагано у моделу на слици 1. и како и на ком нивоу командовати оперативним (готовим) снагама. Одговори на ова питања ће се сигурно наметнути у будућности приликом тражења модела за ефективније и ефикасније управљање системом одбране, али и приликом тражења решења за, евентуално, увећане готове снаге.

Оцена достигнутог нивоа организације и реформе креће се у прилично широком распону, али најчешће зависи од позиције онога који процењује. Са једне стране организацијски је створен је амбијент да се Министарство одбране и Војска Србије налазе у реформском захвату усмереном ка вишем нивоу оптимизације доброг управљања системом одбране, али се уочава да постоје сегменти које се морају дорађивати и да је за њихово решење неопходан, дужи временски период и више средстава. У том смислу, наше будуће активности на реформама морају пратити и реформисану друштвену реалност од које очекујемо да да позитиван импулс тим процесима. Овај импулс може бити двојак и ићи ће у правцу потпуне професионализације одбране или поновног омасовљења одбрамбене базе преко увођења обавезног војног рока. Овај други правац подразумеваће веће усмерење према успешним решењима, које је пракса потврдила а која су постојала у СФРЈ или СРЈ.

Посебно је значајно да се у потпуности операционализације и оптимизује предложени концепта тоталне одбране. Стога сматрамо неопходним да се изнети стратегијских ставова, са научно-стручног становишта, разраде, предложе могућа решења, уз евалуацију досадашњих али и будућих ефеката

примене стратегија. Следствено наведеном неопходно је и доношење нових и измене постојећих прописа. Посебно се морају прилагодити решења дата у другим гранским стратегијским документима, а последично и организацију Министарства одбране и Војске Србије.

ЛИТЕРАТУРА

Боровић, Синиша. Станојевић, Петар. Форца, Божидар. Мишковић, Василије, (2004). *Реформа Војске и делова система одбране - модел будуће војске СЦГ*, Студија, Београд.

DCAF - Geneva Centre for Security Sector Governance, (2019), *Defence Reform*. SSR Backgrounder Series. https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/DCAF_BG_13_Defence%20Reform_0.pdf

Јефтић, Зоран. Мишев, Гордана. Обрадовић, Жарко. Станојевић, Петар, (2018), *Савремени конфликти и њихове тенденције*, Војно дело, Београд, 7/2018, 23-40

Уставна повеља државне заједнице Србија и Црна Гора, *Службени лист Србије и Црне Горе*, бр. 1/2003.

Стратегија одбране државне заједнице Србија и Црна Гора, *Службени лист Србије и Црне Горе*, бр. 55/2004.

Закон о одбрани, *Службени гласник РС*, бр. 116 од 11. децембра 2007, 88 од 28. октобра 2009, 88 од 28. октобра 2009 - др. закон, 104 од 16. децембра 2009 - др. закон, 10 од 29. јануара 2015, 36 од 10. маја 2018.

Закон о Војсци Србије, *Службени гласник РС*, бр. 116 од 11. децембра 2007, 88 од 28. октобра 2009, 101 од 29. децембра 2010 - др. закон, 10 од 29. јануара 2015, 88 од 23. октобра 2015 - УС, 36 од 10. маја 2018, 94 од 27. децембра 2019.

Стратегија националне безбедности Републике Србије, 2009, доступна на: http://www.mod.gov.rs/multimedia/file/staticki_sadrzaj/dokumenta/strategije/Strategija%20nacionalne%20bezbednosti%20Republike%20Srbije.pdf

Стратегија одбране Републике Србије, 2009, доступна на: http://www.mod.gov.rs/multimedia/file/staticki_sadrzaj/dokumenta/strategije/Strategija%20odbrane%20Republike%20Srbije.pdf

Понош, Здравко. 2007. „Трансформација Војске Србије“, *Војно дело*, но. 03, 2007, Министарство одбране, 9-13.

Бела књига одбране Србије, Медија центар „Одбрана“, Београд 2010.

Јефтић, З. Вуруна, М. 2009. „Реформа војног образовања у Републици Србији – могућности, изазови и правци развоја“, *Војно дело*, Београд, 1/2009, 155 – 174

Министарство одбране Републике Србије, 2018. Преузето са: http://www.mod.gov.rs/multimedia/file/staticki_sadrzaj/informator/2018/jun/informator_o_radu_jun_2018_lat.pdf

Стратегија националне безбедности Републике Србије. 2019. доступна на: http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/lat/pdf/akta_procedura/2019/2206-19%20-%20Lat..pdf

Стратегија одбране Републике Србије. 2019. доступна на: http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/lat/pdf/akta_procedura/2019/2207-19%20-%20lat..pdf

Zoran Jeftic, Petar Stanojevic, Zarko Obradovic

**ORGANIZATIONAL CHANGES OF THE MINISTRY OF
DEFENSE IN XXI. CENTURY**

Resume

The defense organization of every modern state should be a balanced civil-military institution with a clear legally defined civilian supremacy. It must be able, within the available public resources, to provide the most optimal environment for the development of the defense system and, above all, the preparation and efficient and effective use of the military in carrying out the missions assigned to it. Given that the projected state of the defense organization is in constant development and change, expressed through the need to adapt to the real risks and available resources, the defense system must be in a reform that has a evergreening character. Accordingly, the Republic of Serbia has harmonized the organizational structure of the Ministry of Defense on several occasions in the last twenty years, mirroring the state of the current political situation in the country. The main starting point in building the optimal organization of the Ministry of Defense in the Republic of Serbia was the desire to ensure the dominant position of the Minister of Defense within the institution. This was also the basis for the development of successful management and the necessary resources for civilian administration, in order to achieve the necessary organizational model that would enable democratic oversight of the military, but also respect military expertise in all necessary areas. At the same time, the adoption of new strategic documents and the introduction of the concept of total defense, requires harmonization of the organization of the Ministry of Defense with the current vision of security policy in the protection of national interests of the Republic of Serbia. The paper will present the change in the organizational structure of the Ministry of Defense of the Republic of Serbia from 2000 until today.

Keywords: Ministry of Defense; The Military of Serbia; Organization.*

* Овај рад је примљен 20. децембра 2019. године, а прихваћен на састанку Редакције 10. августа 2020. године.

*Иван Миловановић**

Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

ПРОШИРЕЊЕ НА ЗАПАДНИ БАЛКАН: ИЗМЕЂУ СТВАРНОСТИ И НОВЕ МЕТОДОЛОГИЈЕ

Сажетак

У раду се анализира однос између Европске уније и држава Западног Балкана, однос стабилности и демократије, те збивања на овим просторима која су утицала на позиве да се постојећа методологија проширења измени. Почетком фебруара 2020. године Европска комисија израдила је нацрт предлога нове методологије за проширење на Западни Балкан. Овакав потез био је очекиван будући да је пре тога тзв. *Non-paper* предложен од Француске већ изазвао опречна разматрања евентуалне промене постојећих правила. Предлог Европске комисије дошао је, можда у неповољном тренутку по Европску унију, али не и неочекивано. После 20 година од успостављања Процеса стабилизације и придруживања постало је извесно да у случају проширења на Западни Балкан нешто „не штима”. У том периоду, једино су Србија и Црна Гора отпочеле преговоре са Унијом, Северна Македонија и Албанија недавно су добиле зелено светло, док се у случају Босне и Херцеговине и Косова ** светло на крају тунела још увек не назире. Због тога се у самом раду анализирају и критички преиспитују евентуалне препреке, проблеми и разлози застоја у проширењу који јасно

* Имејл-адреса: ivan.milovanovic@fpn.bg.ac.rs

** Овај назив не прејудуцира ставове о статусу и у складу је са Резолуцијом Савета безбедности Уједињених нација 1244 и мишљењем Међународног суда правде о косовској декларацији независности.

указују на смер којим би (је) нова методологија требало да иде, те могућности решавања проблема. Аутор закључује да и поред намера да се процес измени још увек недостаје озбиљна воља за измену оних делова процеса, попут условљавања, који представљају највећи кочницу.

Кључне речи: Западни Балкан, Европска унија, проширење, Процес стабилизације и придруживања, нова методологија, стабилност, демократија.

ПОЧЕТНА ФАЗА ОДНОСА – ПОЧЕТНИ ЕНТУЗИЈАЗАМ

До успостављања Процеса стабилизације и придруживања (у даљем тексту: ПСП) за државе Западног Балкана, политика Европске уније (у даљем тексту: ЕУ, Унија) била је усмерена са једне стране ка јачању сопственог присуства у овом региону, те ка подстицању регионалне сарадње у циљу одржања стабилног пост-конфликтног подручја. Већ је у том периоду било извесно да ће ове државе морати да се суоче са озбиљним условима. Први пут се у закључку Савета министара из 1995. године помињу области попут поштовања људских права, демократске институције, решавање питања избеглица, процес реформи те регионална сарадња (Lopandić, Kronja 2010, 224). У том периоду од посебног значаја је било усвајање тзв. Регионалног приступа (*Regional Approach*) 1997. године којим су јасно потврђени темељи односа са државама Западног Балкана кроз тзв. политику условљавања (Elbasani 2008, 296). Међутим, условљавање у предвиђеним областима је у случају држава Западног Балкана било другачије примењивано у односу на државе Централне и Источне Европе (у даљем тексту: државе ЦИЕ). Испуњавање одговарајућих услова није указивало на евентуално убрзавање процеса проширења, као у случају држава ЦИЕ, већ је имало карактер негативног условљавања. Ово се огледало у ограничавању уговорних односа, али и увођењу санкција, као у случају Савезне Републике Југославије (Türkcs, Gökgöz 2006, 676; Todorović 2011, 193). Ипак, овим документом постављени су јасни услови тј. одговарајући однос понуде и

тражње између ЕУ и држава Западног Балкана. Испуњавањем одговарајућих услова као награда биле су предвиђене: „(1) финансијска помоћ, (2) једностране трговинске повластице и (3) уговорно јачање сарадње” (Elbasani 2008, 296). Претпоставка оваквог приступа била је да ће присуство држава Западног Балкана на заједничком тржишту, те постепени економски опоравак указати на јасне предности регионалне сарадње међу овим државама (Pirpan 2004, 222).

Из овога се могло закључити да ће регионална сарадња држава Западног Балкана бити једна од окосница оваквог приступа. Међутим, конгломерат регионалних иницијатива (Процес сарадње земаља југоисточне Европе, Пакт за стабилност у југоисточној Европи, Ројмонски процес итд.) утицао је донекле на дисперзију саме идеје регионалне сарадње. Због тога Европска унија 1999. године редефинише свој приступ према државама Западног Балкана и успоставља кровни процес за државе овог региона – Процес стабилизације и придруживања. Првобитна намера ПСП била је „да се у региону успостави безбедносна, политичка, али и економска стабилност, а потом да се градуално учвршћују везе држава региона Западног Балкана индивидуално са Европском унијом са циљем остваривања пуноправног чланства” (Ђукановић 2016, 54). Због тога и не чуди концепција самог процеса која је почивала на елементима стабилности и интеграције тј. испуњењу функционалних захтева проширења¹. Ипак, показаће се да је недостатак потпуне операционализације ових елемената утицао на несклад у оквиру самог процеса. Са једне стране, очекивало се да ће ове државе бити јасно усмерене ка испуњењу техничких критеријума. Упоредо са тим очекивањем, стратешке и геополитичке потребе унутар Европске уније диктирале су нове услове. Тиме је у извесном временском периоду створен несклад између стабилизације и придруживања тј. функционалних захтева (Ferreiro-Turrión 2015, 11). Ипак, почетни ентузијазам присутан на Западном Балкану и поред криза (попут грађанског рата у Македонији) није јењавао. Први сигнал овим државама стигао је на самиту Европског савета у Санта Мариа де Феири (*Santa Maria da*

¹ Ради се пре свега о усвајању правила и процедура обухваћених правом Европске уније тј. усвајање *acquis*.

Feira) где је, по први пут, потврђена јасна намера о пуној интеграцији ових држава кроз ПСП. Поред тога, истакнута је и потреба за снажном регионалном сарадњом (European Council 2000). Убрзо затим, у декларацији након самита у Загребу јасно се истиче подршка државама Западног Балкана, њиховој европској перспективи, те „њиховом потенцијалном статусу кандидата за чланство у складу са закључцима из Феире” (The Declaration of the Zagreb Summit 2000). Поред тога, државе су преузеле на себе обавезу да закључе споразуме о сарадњи како би ојачале регионалну сарадњу, политички дијалог, те стабилност на пост-конфликтном подручју. За узврат, Европска унија обећала је кроз своје програме снажну подршку овим државама у циљу оснаживања демократских снага (Lopandić, Kronja 2010, 230).

Заиста, када се погледају дешавања у државама Западног Балкана врло је лако уочљиво због чега су стабилност и демократија биле основне претпоставке новог приступа Европске уније. Најпре је почетком 2000-их дошло до демократских промена у Хрватској где је коалициона влада на челу са Ивицом Рачаном преузела власт. Потом је у СР Југославији дошло до тзв. петооктобарских промена када су снаге окупљене око Демократске опозиције Србије постепено преузеле власт од Социјалистичке партије Србије и Слободана Милошевића. Поред тога, и посредовање Европске уније у склапању мировног споразума у Македонији и почетак реформи и у овој држави говори у прилог потреби да стабилност и изградња демократских институција буду у хармоничном односу (Đukanović 2016, 109; Lopandić, Kronja 2010, 226).

Растући ентузијазам достигао је свој врхунац на самиту ЕУ-Западни Балкан у Солуну 2003. године. Усвајање Солунске агенде за ове државе и Заједничке декларације сматрало се снажном потврдом европске перспективе. Јасно је истакнуто да ће се напредак сваке од држава у погледу испуњавања услова посматрати одвојено. Додатно је читав процес ојачан новим елементима сарадње у великом броју области (European Council 2003). „Европска будућност” Западног Балкана од тог тренутка гравитирала је у оквирима чувене синтагме - кредибилна перспектива проширења.

КАКО ЈЕ ИЗГЛЕДАЛА ДОСАДАШЊА МЕТОДОЛОГИЈА ПРОШИРЕЊА?

Покретањем ПСП правила дефинисана Регионалним приступом нису замењена, већ су додатно уоквирена и ојачана. Присуство Уније било је неопходно померити са реторичког ка суштинском. Предлог Европске комисије садржао је шест, узајамно повезаних, тачака. Почевши од потребе за јачањем економске сарадње, подршке процесу демократизације, јачању политичког дијалога итд. Ипак, најважнији део предлога Комисије односио се на преговоре о закључивању Споразума о стабилизацији и придруживању (у даљем тексту: ССП). Значај овог инструмента посебно је био у томе што је закључивање ССП представљало прву чврсту, формално-правну везу са Унијом која је подразумевала јасније опредељење Уније за могуће пуноправно чланство држава Западног Балкана (Elbasani 2008, 299).

Поглед на збивања на овом простору у том периоду говорио је о постојању извесне скепсе у погледу начина вредновања напора ових држава у погледу реформисања. Ипак предлог Европске комисије као основу процене напретка држава формулисао је тзв. *own merits* систем који је подразумевао да ће свака држава овог региона моћи да напредују у процесу на основу сопствених залагања. Додатно, сам ССП био је очишћен од било какве формалне обавезе Уније да државама Западног Балкана гарантује чланство у Унији. Изузетно, у самим преамбулама споразума било је предвиђено да су државе потписнице ССП препознате као потенцијални кандидати за чланство у Европској унији. Овакав приступ прихваћен је и од стране држава Западног Балкана на првом самиту одржаном у Загребу новембра 2000. године. Ипак, треба имати на уму једну ствар. Овако конципиран процес није остављао пуно простора државама Западног Балкана да калкулишу са потенцијалним добицима или губицима од учешћа у самом процесу. Оваква концепција практично је подразумевала „узми или остави” одлуку за државе Западног Балкана (Pirpan 2004, 229–238).

Уопштено посматрано очигледно је да је овакав приступ Европске уније почивао на два темељна принципа (циља): 1)

стабилност; 2) придруживање. Ради се о условној подели будући да су временом преклапања у овим питањима постала значајна, те да се створио однос (међу)зависности. Ипак, првобитно дефинисана стабилизација могла се односити на јачање регионалне сарадње у циљу стабилизације региона Западног Балкана.² Са друге стране, придруживање је нераскидиво било повезано са испуњавањем услова дефинисаних у Копенхагену 1993. године. Ово се пре свега односило на преговоре о закључивању ССП који су обухватили кораке попут израде студије изводљивости, преговора са Европском комисијом итд. (Radić Milosavljević 2017, 259).

Оваква конструкција целокупног процеса, у зачетку, је имала своју логику. Очекивања Уније да од држава Западног Балкана створи стабилан регион, који ће у складу са циљем придруживања постепено јачати уговорне односе са Унијом, била су сасвим оправдана. Међутим, покушај да утврдимо разлике између овог приступа и оног утемељеног за државе ЦИЕ говори нам о новом приступу изграђеном на темељу претходних дешавања на Балкану. Наиме, за државе ЦИЕ једини циљ процеса било је придруживање тј. као крајња тачка евентуално чланство у Унији. Са друге стране, за државе Западног Балкана поред овог циља био је предвиђен и циљ стабилизације. Сам циљ стабилизације био је вишеструко проблематичан. Пре свега, непостојање јасне визије шта стабилизација представља, како се она остварује и ко ће и на основу којих критеријума тумачити отворило је простор за арбитрарност. Ово се посебно могло пратити кроз инструмент који ће у деценијама за нама бити основа сваке процене напретка држава Западног Балкана – инструмент условљавања. То је допринело постепеном умножавању критеријума за државе Западног Балкана. Поред основних, оних из Копенхагена, временом су се искристалисали и услови попут оног шта је пуна регионалне сарадња за сваку од држава, потом сарадње са Међународним кривичним трибуналом за бившу Југославију, решавања питања и статуса избеглих и расељених лица итд. (Radić Milosavljević 2017, 259). Поред тога, ово није спречило и државе чланице, појединачно, да своје билатералне

2 Ову тезу додатно потврђује и оснивање Пакта за стабилност југоисточне Европе 1999. године који је 2008. прерастао у Регионални савет за сарадњу.

проблеме са државама Западног Балкана решавају служећи се инструментом условљавања. Све ово је утицало донекле на арбитрарност и произвољност у формулисању нових услова, те еластичност у њиховом тумачењу.

Уопштено, намера Европске уније, која није увек морала бити и намера свих држава чланица, била је очигледна. Употребом инструмента (политичког) условљавања циљ је био остварити успех како у области стабилизације, тако и демократизације. Међутим, оваква очекивања била су двоструко ограничена. Најпре, нису постојале јасне гаранције (што ће се појавом стабилнократских режима потврдити) да стабилизација нужно води демократизацији, без обзира на употребу инструмента условљавања. Додатно, вишеслојност инструмента условљавања (нормативни, функционални и геополитички елемент) утицала је на знатно усложњавање процеса за државе Западног Балкана.

Нормативни елемент условљавања био је оличен у захтевима за поштовањем стандарда у области владавине права, борбе против криминала и корупције, реформи у правосудном систему итд. Проблем који аутори попут Анастасакиса (*Othon Anastasakis*) препознају у региону Западног Балкана оличен је у тзв. нормативној контрадикцији. Државе овог региона имале су различита виђења ових услова. То се посебно могло приметити приликом тумачења услова сарадње са Хашким трибуналом (Anastasakis 2008, 370). Наравно, треба одвојити овакав облик условљавања од испуњавања функционалних захтева. Ово се односило на уношење постојећих правила и процедура у сопствени правни систем у циљу достизања стандарда Европске уније тј. одговарајућег степена конвергенције са системима држава чланица. „Временом ће се показати да је највећи изазов за регион постала слабост држава која подразумева недостатак владавине права, развијени организовани криминал, распрострањену корупцију, слабе продемократске реформске коалиције, као и нелегитимне институције” (Anastasakis 2008, 370 цитирано у: Ковачевић 2019, 11). На послетку, најважнију карику у ланцу условљавања за државе Западног Балкана готово две деценије диктирала су геостратешка збивања и потребе Европске уније. Нема сумње да је Европска унија у циљу одржања стабилности морала калкулисати са ритмом

проширења за ове државе, те да су државе чланице биле те које су често овај инструмент користиле селективно. Непосредни пример из нашег окружења свакако је случај Грчке и до скоро Македоније и њихов спор око имена (Anastasakis 2008, 371–372).

ГДЕ СУ ЗА ТО ВРЕМЕ ДРЖАВЕ ЗАПАДНОГ БАЛКАНА?

У овако конципираном процесу напредак држава Западног Балкана могао се поделити у две фазе. Почетна фаза озваничена настанком ПСП била је оличена у јасном напретку држава Западног Балкана. Недуго након самита у Загребу Хрватска и тада Македонија потписале су ССП чиме су се јасно истакле као предводнице међу државама Западног Балкана. Са друге стране, тадашња Државна заједница Србије и Црне Горе тек је након самита у Солуну ушла у преговоре о потписивању ССП. Поред чињенице да је заостајала за Хрватском и Македонијом сва пажња била је усмерена ка изградњи демократских институција уз подршку Уније (Radić Milosavljević 2017, 259–260). Слично је било и са Босном и Херцеговином, с тим да је деловање Европске уније углавном било усмерено ка одржању стабилности и поред покушаја да се систем реформише у складу са демократским начелима (Anastasakis 2008, 374). Ипак, билатерални односи како међу овим државама, тако и са државама чланицама били су пренапрегнути. Вишедеценијски спор око имена са Грчком оптерећивао је пут Македоније ка Европској унији. Са друге стране, односи Србије и Босне и Херцеговине углавном су били на танком леду због посебних односа Србије и Републике Српске. Односи са Хрватском углавном су били променљиви у зависности од унутрашњих политичких потреба актера у овим државама. Поред тога, Србија се од 2008. године суочила са унутрашњим територијалним питањем и инсистирањем од стране међународних актера на тзв. нормализацији односа између Београда и Приштине (Radić Milosavljević 2017, 261–262). Без обзира на проблеме све државе су биле јасно опредељене за чланство у Европској унији.

Ова фаза преговора са Европском унија, оличена у почетној фази преговора, коинцидирала је са постепеном трансформацијом улоге Европске уније на Западном Балкану. Наиме, до 2009. године све државе Западног Балкана³ потписале су Споразум о стабилизацији и придруживању, док су Хрватска и Македонија увелико имале статус кандидата за чланство у Европској унији. Ипак, криза због неуспеле ратификације Уговора о уставу за Европу, економска криза итд. утицале су да се улога ЕУ постепено трансформише. Наиме, вишедимензионалност кризе приморала је Унију да се из статуса активног посматрача (и учесника) у процесима на Западном Балкану трансформише у пасивног посматрача са ограниченим деловањем (Milovanović 2019, 29). Разлог оваквог приступа био је једноставан. ЕУ је морала прво да се окрене сређивању односа унутар сопствених граница. Због тога је заинтересованост за дешавања на Западном Балкану била релативно ограничена. Овај регион био је у фокусу тек онолико колико је било неопходно за одржање стабилност на њеним спољним границама. Временом је оваква пасивизација Уније отворила врата актерима на Западном Балкану који су били спремни да понуде стабилност Европској унији. Цена оваквог приступа била је прихватање режима који су након првобитног залета у процесу интеграције направили заокрет ка урушавању демократског поретка зарад гаранција стабилности Европској унији.

Трансформација улоге ЕУ на простору Западног Балкана омогућила је актерима у овим државама да, уз присутан проевропски курс, временом користе карту национализма. Ово се посебно могло приметити у Србији, Македонији и Босни и Херцеговини. У случају Србије питање статуса Косова временом је постало главна оса поделе у широком политичком спектру. Нерешени спор са Грчком и питање чланства у НАТО утицали су на замрзавање напретка Македоније у том периоду. Блокирање чланства у НАТО 2008. године од стране Грчке омогућило је тада премијеру Груевском да на превременим парламентарним изборима искористи карту национализма. Присуство оваквог обрасца у Македонији отвориће питање карактера власти у времену након пасивизације Европске уније.

3 Изузев Косова*

У Босни и Херцеговини ствар је била прилично једноставна. Сложеност политичког система и подела на ентитете створила је услове у којима је карта (етно)национализма постала доминантна оса поделе међу актерима (Bieber 2020). Поред тога и анализе стања демократије у државама Западног Балкана јасно указују на тренд назадовања ових држава. Наиме, у периоду од 2004. године, па све до 2010. у државама Западног Балкана забележен је узлазни тренд у овој области. Међутим, од тог периода јасан је тренд урушавања напретка исказан кроз тзв. индекс демократије у извештајима *Freedom House* (Freedom House 2016, 2; Kovačević 2019, 11).

Ови фактори утицали су на појаву режима који ће бити означени јединственим термином – стабилократски⁴. Када се овај термин разложи на просте делове може се закључити да је велики број инструмената којима се служе ови режими већ био присутан. Често расписивање избора, злоупотреба изборних процедура, употреба контролисаних медија у сврху промоције једне партије која је доминантна у оквиру система само су неки су од инструмената (Stanković 2019, 207–226). Међутим, трансформација улоге ЕУ на овим просторима значила је нову димензију легитимитета за носиоце власти у овим државама. Често потврђивани унутрашњи извор легитимитета, кроз превремене изборе, надограђен је спољном димензијом – прихватањем од стране ЕУ, чак и по цену урушених демократских основа (Bieber 2018, 180). Снажан ефекат вишедимензионалне кризе у Унији утицао је и на слабљење њене трансформативне моћи на Западном Балкану. То је отворило простор за појаву ових режима и стварање легитимацијског оквира, уз увек присутан проевропски курс.

Сценарио, са већ подељеним улогама, био је прилично јасан. ЕУ се неће мешати у процесе на Западном Балкану све док актери на власти гарантују стабилност тј. док уплитање ЕУ не постане нужно. Ово је омогућило актерима на Западном Балкану да се баве учвршћивањем свих полуга власти. То је Унији омогућило да се окрене решавању сопствених проблема који су сукцесивно надолазили. Пример који најбоље осликава овакве тенденције јесте мигрантска криза са којом су се

4 На овом месту треба напоменути да се у употреби налазе и термини „стабилитократија”, односно „стабилократски”. Ипак, у јавном дискурсу одомаћио се термин „стабилитократија”.

државе суочиле 2015. и 2016. године. Улога држава Западног Балкана у спречавању прилива миграната имала је кључну улогу у повременом гледању кроз прсте због нарушеног стања демократије. Ове државе, а посебно границе Србије и Северне Македоније, биле су под притиском наглог прилива миграната. И поред неслагања унутар Уније, већина држава чланица (предвођене Аустријом и Мађарском) снажно је заговарала затварање руте преког Западног Балкана (Pomorska. Noutcheva 2017, 6). Дешавања у Северној Македонији на најбољи начин приказују стање након затварања руте и улогу ЕУ. Наиме, према извештају *Freedom House* у овој држави били су препознати дисфункционални обрасци власти, владајућа партија била је суочена са озбиљним оптужбама за прислушкивање опозиционих лидера и изборну крађу (Freedom House 2016, 6). Постепено кумулирање унутрашње нестабилности и поред проевропског курса премијера Груевског захтевало је реакцију и брзо деловање Уније. Уз посредовање тадашњег комесара Јоханеса Хана (*Johannes Hahn*) и европарламентараца у Пржину је договорено одржавање парламентарних избора. Ипак, поред благог заокрета ЕУ према Македонији тадашњи министар спољних послова Аустрије Себастијан Курц (*Sebastian Kurz*) снажно је подржао владу премијера Груевског због његових напора приликом затварања Балканске руте (Pomorska. Noutcheva 2017, 6). Да је стварни проблем у овој држави урушено стање демократије показаће дешавања након избора. Опструкције у преговорима о новој влади, те насилни упад у македонско Собрање приморали су Унију да „окрене леђа” Груевском и сву подршку усмери ка опозиционом лидеру Зорану Заеву. Последица оваквог заокрета Европске уније биће и решавање вишедеценијског спора са Грчком потписивањем споразума у Преспи и променом имена (Milovanović 2019, 32–33).

У исто време и односи међу државама Западног Балкана били су на испиту. Међутим, чак и поврени билатерални инциденти, попут оног између Србије и Северне Македоније, након повлачења дипломатског особља 2017. године нису значајније утицали на поверење у актере који су на власти у државама Западног Балкана (Vieber 2018, 183). Декларативно з

аговарање проевропског курса и залагање за стабилност региона сасвим су били адекватни за Европску унију.

ЗАОКРЕТ И НОВА МЕТОДОЛОГИЈА

Када подвучемо црту и пробамо да сагледамо овај период на Западном Балкану евидентно је да је напредак био ограничен. Србија и Црна Гора и поред статуса кандидата за чланство нису значајније одмакле у процесу приступања. Без обзира на број отворених или затворених преговарачких поглавља. Албанија и Северна Македонија нашле су се у незавидној ситуацији превирања међу државама чланицама Европске уније. Црвено светло за отварање преговора са овим државама био је озбиљан ударац за Политику проширења и кредибилитет Европске уније на овим просторима. Француски председник Макрон (*Emmanuel Macron*) је након ове одлуке истакао да је неопходно концепт проширења преиспитати. Његов став био је да Унија не би требало да процес проширења темељи на обећањима, већ на основу јасних параметара и показатеља промена у овим државама (ВСС 2019). Овакав став Француске и других држава увео је Политику проширења у нову етапу. Било је неопходно речено претворити у документ са прецизно утврђеним корацима. Средином новембра 2019. Француска је представила *Non-paper* којим је предложила структурне промене у процесу проширења на Западни Балкан. „Редизајниран процес требало би да почива на четири основна принципа: постепено приступање, строжији услови, видљиве користи, реверзибилност” (*Non-paper* 2019). Поред тога, новитет је био и предлог о груписању преговарачких поглавља у тзв. кластере. Идеја је била да се у седам кластера групишу преговарачка поглавља према одговарајућој области. Државе би прелазиле из једног у други кластер онда када задовоље постављене услове и буду спремне да пређу у наредни. Напредак остварен у политикама обухваћеним одговарајућим кластером омогућио би учешће у одређеним програмима Уније. Тиме би била задовољена претпоставка постепеног (секторског) приступања уз одговарајуће услове, чијим су се испуњењем државе квалификовале за повлачење средстава из фондова. Додатно, предлог је предвиђао и могућност реверзибилности

процеса. Ово би подразумевало да уколико државе не показују довољан напредак у областима обухваћеним процесом (посебно у области владавина права) Унија може предузети одговарајуће мере. Предлог Француске предвиђао је да одговор Уније треба да буде сразмеран учињеном од стране држава Западног Балкана. То би подразумевало могућност замрзавања средстава из европских фондова, али и потпуно замрзавање преговарачког процеса (Non-paper 2019).

Предлог сличне садржине представила је и група од 9 држава чланица предвођене Аустријом. Овај предлогу препознаје потребу за реформом процеса проширења на Западни Балкан. Међутим, према слову овог предлога процес проширења не би требало да зависи од потребе Уније за унутрашњом реорганизацијом у чему и налазе разлог за блокирање преговора са Северном Македонијом и Албанијом. Намера овог предлога била је да ублажи тврђи приступ Француске посебно у погледу напретка и преласка из кластера у кластер (Politico 2019).

Оба предлог значајна су за размишљања о проширењу, али у много чему остају недоречени и нејасни. Најпре, иако је диференцирана (секторска) интеграција нова реалност Европске уније остаје нејасно до краја како би она изгледала. Без обзира на идеје о ромингу, банкарској унији или јединственом тржишту које се помињу. Посебно узимајући у обзир да су државе чланице те које, појединачно, морају дати зелено светло за било какав даљи напредак. У самом предлог не даје се јасан одговор о којим се фондовима говори када се образлаже идеја о награди услед испуњење услова у одређеном кластеру. Проблем овог предлога је тај што се не бави суштинским проблемима и препрекама у самом процесу приступања. Иако препознаје важност условљавања пропушта да отклони арбитрарност и произвољност (политичког) условљавања држава Западног Балкана. Чињеница да би уплив држава чланица, тј. политичке димензије управљања процесом, био већи ни на који начин не говори у прилог ограничењу арбитрарности у њиховом деловању. Напротив и даље се оставља могућност државама чланицама да евентуалне билатералне спорове решавају употребом овог инструмента. Поред тога, реверзибилност није непозната у односима ЕУ и Западног Балкана. Средином

2006. године Европска унија донела је одлуку о суспензији преговора о потписивању ССП са Републиком Србијом. Разлог доношења овакве одлуке било је одсуство пуне сарадње са Хашким трибуналом (Lorandić, Kronja 2010, 220). Додатно, поглавља 23 и 24 преговарачког процеса садрже тзв. *imbalance clause*. У случају Србије ово се односи и на преговарачко поглавље 35. Тиме се омогућава Европској унији да у случају озбиљних проблема у овим областима обустави преговоре са државом кандидатом (European Commission 2014).

Пар месеци касније, Европска комисија представила је предлог промена у области проширења. И овај предлог у великој мери препознаје структурне недостатке како у читавом процесу проширења, тако и у државама Западног Балкана. Ситуација са Северном Македонијом и Албанијом захтевала је да нови предлог проширења буде јаснији, прецизнији и предвидивији. Самим тим кредибилност Уније, али и читавог процеса не би била доведена у питање. Предлог се састоји из три дела од којих сваки представља важну карику у ланцу проширења: 1) кредибилност; 2) већи уплив политичког у управљању процесом; 3) нова динамика процеса (European Commission 2020).

Предлог Европске комисије ублажава идеју Француске о постепеној секторској интеграцији као могућем моделу за Западни Балкан. Европска комисија полази од претпоставке да је тренутни напредак релативно ограничен због чега је неопходно првенствено радити на јачању поверења међу свим актерима. Поред тога, основа „освеженог” процеса била би јасна, прецизна и предвидива агенда. Темелј такве агенде били би тзв. кластери у којима би била груписана преговарачка поглавља. Самим тим би било лакше извршити објективну процену⁵ испуњености услова и критеријума. Јасно је да је овај предлог настојао да умањи могућности за арбитарност у оквиру самог процеса (European Commission 2020). И поред настојања да се у самом предлогу и инструмент условљавања укалупи у објективну процену стварности остаје нејасно како би арбитарност држава чланица приликом употребе овог инструмента била умањена. Остаје нејасно да ли би упознавање

5 Објективна процена односи се на процену напретка држава Западног Балкана на основу заслуга и способности (тзв. *merit based system*)

држава са условима који су постављени умањило способност држава чланица да овај инструмент користе селективно. Такође, јачање политичке димензије управљања овим процесом не гарантује и појачану динамику. Државе чланице су и до сада могле да узму учешће у обликовању преговарачког процеса и одређивању ритма преговора. Њихова заинтересованост за учешће у процесу јављала се онда када је било неопходно билатералне спорове решити условљавањем даљег напретка (European Commission 2020).

Поред значајних измена које са собом доносе, предлози Комисије и Француске отварају и неке дилеме. Наиме, Процес стабилизације и придруживања траје пуних 20 година. За очекивати је било да државе достигну одређени степен усклађености. Питање које се отвара јесте због чега нису, те који су узроци оваквог ритма? Ово нас враћа на почетну дилему односа стабилности и демократије. Сасвим је сигурно да део одговорности носе и државе Западног Балкана. Међутим, и ЕУ је својим (не)деловањем и жељом да стабилност и демократију стави у исти кош временом једно морала жртвовати. Опхрвана вишеструким кризама Унија се определила за линију мањег отпора. Стабилност је у таквим ситуацијама била важнија. Очекивања да је са оваквом праксом једноставно раскинути и курс усмерити ка демократској трансформацији нису извесна чак ни евентуалном променом методологије. Пре свега због немогућности да се преговарачки процес, са свим функционалним захтевима, одвоји од геостратешких и безбедносних потреба Уније. Поред тога, промене које се односе на секторску интеграцију, повлачење или пренамену средстава из европских фондова још увек делују неодређено. Позитивна страна нове методологије огледа се у настојању да се оствари јачи фокус на реформисању кроз преговарачка поглавља груписана у кластерима. Чињеница да би поглавља која се односе на функционисање нпр. унутрашњег тржишта могла бити груписана у оквиру једног кластера јасније би усмерила фокус држава кандидата. Додатно, тиме би и дужина трајања преговора могла бити извеснија. Тумачењем предлога Европске комисије могло би се закључити да би брзина и квалитет реформи у државама кандидатима играли пресудну улогу у остваривању крајњег циља – пуноправног чланства

у Унији. Ипак, чињеница је да би и тада све зависило од држава чланица Уније и политичке воље њених лидера да се процесом проширења на државе Западног Балкана заокружи једна целина. Због тога и предстојеће усаглашавање ставова држава чланица треба посматрати као први сигнал о томе да ли постоји јасна намера унутар Уније да се прича са проширењем успешно оконча. Ипак, преовладава утисак да се ради тек о почетној фази у којој ће бити неопходно усагласити ставове свих држава чланица о евентуалним изменама.

ЗАКЉУЧАК

Сасвим је јасно, из свега претходно објашњеног, да процес приступања држава Западног Балкана треба темељно преиспитати и отклонити све пропусте који су се кумулирали годинама. Првобитни ентузијазам постепено је почео да бледи како у државама чланицама Уније тако и на Западном Балкану. Један од разлога је и озбиљан притисак негативног дискурса о евентуалном проширењу. Са једне стране, разлог томе било је евидентна трансформација улоге ЕУ која је до унутрашње кризе била активни учесник у готово свим процесима на овом простору. Ово је, пре свега, утицало на погрешну перцепцију Уније у погледу очекивања од држава Западног Балкана. Временом је стабилност постала врховна вредност, али и потреба Европске уније. То је и утицало на извесну дозу слепила да стварни проблем временом постаје урушеност демократске основе у овим државама. Самим тим је и кредибилна перспектива за ове државе временом почела да бледи. Иако су можда задовољавале услов стабилности (која је била неопходна Унији) стање урушене демократије све чешће је генерисало унутрашње проблеме, те проблеме међу самим државама. Створени зачарани круг отежава раскид са стабилнократском праксом. То се не може десити преко ноћи. Додатно, ни очекивања Француске, али и других држава да је сада у потпуности могуће раскинути са постојећом праксом и вратити се неким првобитним намерама нису одржива. Барем све док Унија буде процес проширења подређивала својим унутрашњим потребама које су долазиле до изражаја у тренуцима када је била опхрвана кризама.

Потреба за преиспитивањем онога што је учињено, те предлог измене постојећих правила због тога се могу чинити оправданим. Нова методологија и нова правила игре требало би да буду усмерена ка решавању кључних проблема који су се искристалисали временом. Најпре, произвољна употреба инструмента условљавања који је постао главни адут држава чланица за решавање спорова са државама Западног Балкана. Потом, стварно окретање ка процесу који би почивао на објективном тумачењу напретка ових држава у складу са унапред утврђеним критеријумима. Тиме би се створила основа за процес који ће бити предвидив и кредибилан. Уплитање у било какав облик секторске интеграције без претходно исправљених грешака био би кратког домета. Оваква настојања захтевају постојање једног фактора који одсуствује већ деценијама – стварна политичка воља држава чланица Европске уније. Политичка воља не за употребом проширења онда када је то по вољи и потреби ових држава. Ово говори у прилог чињеници да Европска комисија препознаје главне елементе, али и препреке у оквиру самог процеса. Ипак финални производ оваквих идеја захтева озбиљније нивелисање како различитих интереса, тако и исправљање начињених грешака. Због тога и предстојећи догађаји попут самита Европске уније и држава Западног Балкана у Загребу представљају први тест озбиљности намере Уније да читав процес реформише и приведе крају.

ЛИТЕРАТУРА

Anastasakis, Othon. 2008. "The EU's political conditionality in the Western Balkans: towards a more pragmatic approach." *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 8, No. 4, 366–368. DOI:10.1080/14683850802556384

Barigazzi, Jacopo. 2019. "9 EU countries push back on French enlargement revamp." *Politico*. Available at: <https://www.politico.eu/article/eu-enlargement-reform-pushback/>

BBC. 2019. "EU blocks Albania and North Macedonia membership bids". October 18, 2019. <https://www.bbc.com/news/world-europe-50100201>

Bieber, Florian. 2018. "The Rise (and Fall) of Balkan Stabilitocracies." *Horizons, Journal of International Relations and Sustainable Development* Winter, No. 10: 176–185.

Bieber, Florian. 2020. *The Rise of Authoritarianism in the Western Balkans*. Palgrave Pivot.

Đukanović, Dragan. 2016. *Balkan na posthladnoratovskom raskršću (1989–2016)*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.

European Commission. 2014. Enlargement Strategy and Main Challenges 2014–15.

European Commission. 2020. *Enhancing the accession process - A credible EU perspective for the Western Balkans*. COM(2020) 57 final

European Council. 2000. *Presidency conclusions. Santa Maria de Fiera European Council Meeting Point V/D*, 19–20 June 2000.

European Council. 2003. General Affairs Council Conclusions. *Western Balkans: The Thessalonica Agenda for the Western Balkans*, (annex A) EU Doc 10369/03.

Elbasani, Arolda. 2008. "EU enlargement in the Western Balkans: strategies of borrowing and inventing", *Journal of Southern Europe and the Balkans Online*, 10:3, 293–307.

Fererro-Turrión, Ruth. 2015. "The EU Approach to the Western Balkans: a Security or Political Issue?" *Europolity*, Vol. 9 (no. 2): 11–27.

Freedom House. 2016. *Nations in Transit 2016: Europe and Eurasia Brace for Impact*.

Kovačević, Maja. 2019. „Evropska unija i Zapadni Balkan: kako raskinuti „prećutni pakt” stabilokratije.” U *Sukobi. Stabilnost. Demokratija*, ur. Dušan Pavlović, 9–22, Beograd: Udruženje za političke nauke Srbije.

Lopandić, Duško i Jasminka Kronja. 2010. *Regionalne inicijative i multilateralna saradnja na Balkanu*. Beograd: Evropski pokret u Srbiji.

Milovanović, Ivan. 2019. „Uloga Evropske unije u (p)održavanju stabilokratskih režima na Zapadnom Balkanu.” U *Sukobi. Stabilnost. Demokratija*, ur. Dušan Pavlović, 23–36, Beograd: Udruženje za političke nauke Srbije.

Non-Paper. 2019. *Reforming the European Union accession process*.

Pippan, Christopher. 2004. “The rocky road to Europe: The EU’s stabilisation and association process for the Western Balkans and the principle of conditionality.” *European Foreign Affairs Review* 9: 219–245.

Pomorska, Karolina, and Gergana Noutcheva. 2017. “Europe as a Regional Actor: Waning Influence in an Unstable and Authoritarian Neighbourhood.” *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 55: 165–176. doi:10.1111/jcms.12612

Radić Milosavljević, Ivana. 2017. „Sukob stabilnosti i demokratije u procesu evropske integracije Republike Srbije.” u *Demokratski otpori normalizaciji autoritarizma u Evropi*, ur. Marko Simendić. 257–271, Beograd: Udruženje za političke nauke Srbije.

Stanković, Vladan. 2019. „Stabilokratija.” *Srpska politička misao*, br. 2 (64): 207–226. DOI:10.22182/spm.6422019

Todorović, Jelena B. 2011. „Srbija i politika uslovljavanja Evropske unije.” *Politička revija* 2 (28): 183–200. DOI: 10.22182/pr.2822011.10

The Declaration of the Zagreb Summit. 24 November 2000. http://europa.rs/upload/documents/key_documents/2000/Zagreb%20Summit%2024%20Nov%202000%20Final%20Declaration.pdf 25/03/2020

Türkes, Mustafa, and Göksu Gökgöz. “The European Union’s Strategy towards the Western Balkans: Exclusion or Integration?” *East European Politics and Societies*, Vol. 20, No. 4, 659–690. DOI: 10.1177/0888325406293289.

Ivan Milovanovic

ENLARGEMENT TOWARDS WESTERN BALKANS: BETWEEN REALITY AND NEW METHODOLOGY

Resume

The paper analyzes the relations between the European Union and the Western Balkans. Apart from that, the paper deals with the relationship between stability and democracy, and all the recent developments that influenced review of the existing enlargement rules. In early February 2020, the European Commission presented a draft proposal for a new methodology for enlargement to the Western Balkans. Such a move was expected since the Non-Paper proposed by France has already provoked conflicting considerations of a possible change in existing rules. The European Commission's proposal came, perhaps at an unfavorable time for the European Union, because of the pandemic, but not unexpectedly. Twenty years since the establishment of the Stabilization and Association Process, it has become clear that in the case of enlargement to the Western Balkans, something is wrong. During this period, only Serbia and Montenegro have begun negotiations with the Union, North Macedonia and Albania will get this opportunity more recently, while in the case of Bosnia and Herzegovina and Kosovo the light at the end of the tunnel is still not visible. Therefore, the paper itself analyzes possible obstacles, problems, and reasons for the dead-lock in enlargement, which will, it turns out, clearly indicate the direction in which the new methodology should (have) go(ne). The author concludes that, despite intentions to change the process, there is still a lack of serious will to change those parts of the process, such as conditioning, that have been the biggest obstacle.

Keywords: Western Balkans, European Union, enlargement, Stabilization and Association Process, New methodology, stability, democracy.*

* Овај рад је примљен 05. априла 2020. године, а прихваћен на састанку Редакције 15. септембра 2020. године.

*Дејан Мировић**

Правни факултет Универзитет у Косовској Митровици

МЕЂУНАРОДНОПРАВНИ КОНТИНУИТЕТ И ЗАКОН О СЛОБОДИ ВЈЕРОИСПОВИЈЕСТИ

Сажетак

Митрополија – црногорско приморска има осам векова дуг континуитет у оквиру Српске православне цркве. Свети Сава је основао Зетску Епископију 1219. године. Након пропасти српског царства последњи српски средњовековни православни владари из династије Црнојевића преносе седиште Зетске Епископије, односно Митрополије, на Цетиње где 1484. године подижу и манастир. Све до 1766. године и укидања Пећке патријаршије од стране султана Мустафе III цетињски митрополити или владике се хиротонишу у Пећкој патријаршији. Након 1776. године па све до почетка XX века, Митрополија остаје једини део српске Пећке патријаршије који није признао власт Цариградске патријаршије. Најјаснији доказ за то је титула егзарха Пећког трона коју носе цетињски митрополити још од 1750. године. Након 1922. године и добијања томоса од Цариградске патријаршије, обнавља се јединствена Пећка патријаршија са Митрополијом као саставним делом. Са друге стране, модерна држава Црна Гора нема међународноправни континуитет са средњовековном Зетом Црнојевића нити са државом која је 1484. године подигла садашње седиште Митрополије црногорско-приморске - Цетињски манастир. Правна теорија нам, дакле, показује да не постоји међународноправни континуитет између средњовековне државе Црнојевића и модерне Црне Горе. Након

* dejan.mirovic@pr.ac.rs

пада Зете 1496. године не постоји независни и међународно признати субјект на територији данашње Црне Горе, све до 1878. године и Берлинског конгреса. Зато су нетачне тврдње актуелног црногорског руководства којима се покушава оправдати доношење нелегалног и нелегитимног Закона о слободи вјероисповијести из 2019. године, према којима, наводно, постоји 1.000 година непрекидног континуитета државности. На основу таквих конструкција се тврди да, наводно, постоји аутокефална ЦПЦ још од времена Црнојевића. Чланови 62 и 63 Закона о слободи вјероисповијести су донети управо у том контексту. Сврха ових чланова је да се на основу конструкције о наведеном државном континуитету на нелегитиман и нелегалан начин преузме имовина СПЦ у Црној Гори.

Кључне речи: Закон о слободи вјероисповијести, Црна Гора, Митрополија црногорско-приморска, међународно јавно право, међународноправни континуитет.

800 ГОДИНА КОНТИНУИТЕТА МИТРОПОЛИЈЕ ЦРНОГОРСКО ПРИМОРСКЕ У ОКВИРУ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

Митрополија црногорско-приморска има неспоран континуитет у оквиру Српске православне цркве (СПЦ) од 800 година. Након добијања аутокефалности 1219, Свети Сава је основао Зетску Епископију на територији данашње Црне Горе, на Превлаци у Боки которској, близу данашњег Тивта. Протојереј ставрофор Велибор Џомић пише: „Устројство Православне Цркве на том простору након раскола 1054. године се неспорно везује за Светог Саву и оснивање Зетске Епископије одмах након добијања томоса о аутокефалности Српске Цркве 1219. године од стране Цариградског Патријарха у Никеји. Та светосавска епископија је у вријеме цара Душана уздигнута у ранг митрополије, а кроз своју историју је увијек канонски припадала Архиепископији Жичкој, потом Архиепископији Пећкој и Пећкој патријаршији. Услед

различитих околности више је пута мијењала своје седиште“ (Џомић 2013, 55). Руски научник Павел Аполонович Ровински који је у XIX и почетком XX века провео скоро 30 година у Црној Гори (проучавајући њену историју, географију, културу и антропологију) пише у свом вишетомном делу о Црној Гори: „Савремена црногорска митрополија као што смо видјели из историјског дјела наше књиге потиче од оне епископије коју је св. Сава Српски основао.“ (Ровински 1994, 124-126). Затим Ровински истиче да је 1346. године за време владавине цара Душана: „Зетска епископија произведена заједно са другима у архиепископију и митрополију, а Пећка ахриепископија је проглашена патријаршијом за све српске земље“. После распада српског царства седиште митрополије, наводи Ровински, се више пута премешта из околине Скадарског језера (Пречиста Крајинска манастир, на граници данашњих општина Бар и Улцињ и манастир Враћина на острву на Скадарском језеру) све до Цетиња где претпоследњи средњовековни српски владар Иван Црнојевић, подиже манастир 1484. године.

После другог пада Зете 1496. и одласка са историјске сцене Црнојевића, на простору данашње Црне Горе вековима постоје стране државе, углавном: Османска империја, Млетачка република и Аустрија. У том контексту, истиче Ровински, црногорски митрополити или владике се бирају од стране народа али их „хиротонише српски патријарх у Пећи“. Изузетак је био први владика из династије Петровић - Данило, кога је хиротонисао српски патријарх Арсеније који је избегао у Сечуј. Данилове наследнике Саву и Василија поново хиротонише српски патријарх у Пећи. Владика Василије Петровић 1750. године добија и титулу егзарха или чувара Пећког трона (Тада је већ било јасно да Porta размишља о укидању Пећке патријашије).

Године 1766. бератом султана Мустафе III се укида Пећка патријаршија и потчињавају се њене епископије Цариградској патријаршији. За патријарха се бира Грк Калиник, а српски патријарх Василије Бркић након заточеништва на Кипру бежи у данашњу Црну Гору на територију која је била под контролом православно-српског племена Кучи у околини данашње Подгорице.

Митрополија на Цетињу одбија да се повинује овом берату султана Мустафе III. Владика Сава Петровић се у својству егзарха Пећког трона (овлашћен од других српских епископа) обраћа руској царици Катарини II и Руском св. Синоду, као и митрополиту московском Платону 1776. године. У том контексту Ровински закључује (почетком XX века) да је једино „црногорска митрополија по својој првобитној основи од Српске Светосавске патријаршије, другим речима од 1766. године до наших дана у канонском смислу она једина представља Пећку патријаршију“ (Ровински остаје код таквог закључка иако се црногорски митрополити у међувремену хиротонишу у Сремским Карловцима или у Русији).

До сличног закључка долази и српски историчар из друге половине XX века - Љубомир Дурковић Јакшић. Он наводи 1991. године, да на гробу владике Василија Петровића у лаври Александра-Невског у Петровграду пише да је црногорски владика истовремено и егзарх Пећког трона. (Дурковић Јакшић 2020, 31-92). Љубомир Дурковић Јакшић истиче и да је цетињски митрополит Митрофан Бан 1919. године изабран за председника Средишњег архијерејског сабора уједињене Српске православне цркве који је припремио обнављање Пећке патријаршије 1920. године и добијање томоса од Цариградске патријаршије 1922. године.

Дакле, Митрополија црногорско-приморска има континуитет од 800 година. Основана је од стране Светог Саве, Црнојевићи су је изместили на Цетиње склањајући се од турске најезде. Након укидања Пећке патријаршије 1766. године она не признаје власт фанариота и Цариградске патријаршије. Цетињски митрополити преузимају титулу егзарха Пећког трона и такво стање траје све до 1922. године када Цариградска патријаршија издаје томос у којем признаје обнављање Пећке патријаршије. Ови подаци нам говоре да Митрополија црногорско-приморска има 800 година дуг и неспоран континуитет у оквиру СПЦ.

ДА ЛИ У КОНТЕКСТУ МЕЂУНАРОДНОГ ЈАВНОГ ПРАВА ПОСТОЈИ КОНТИНУИТЕТ ИЗМЕЂУ СРЕДЊОВЕКОВНЕ ЗЕМЕ ЦРНОЈЕВИЋА И ЦРНЕ ГОРЕ ПРИЗНАТЕ НА БЕРЛИНСКОМ КОНГРЕСУ 1878. ГОДИНЕ

Према модерној правној теорији међународноправни континуитет државе је „непрекидно деловање државе као независног субјекта у међународним односима“. (МЈП 2012, 243). Промена државне територија или умањење (ређе проширење) не утичу на овај правни принцип ако се задржи „територијални нуклеус“ државе. Група америчких правника и званичника међу којима су били правни саветник Стејт департмента Е. Вилијамсон и Медлин Олбрајт (тада амбасадор САД у УН) 1992. године износи званично америчко виђење „територијалног нуклеуса државе“. Он мора да има шест делова: 1. Значајни део територије који садржи и историјско језгро; 2. Већину становништва државе; 3. Природне изворе; 4. Оружане снаге; 5. Седиште владе; 6. Назив бивше државе. (Henkin et al 2001, 17-18). У правној теорији се поводом међународно правног континуитета државе наводи и следеће: „Поједини теоретичари акценат стављају на нуклеус територије која мора бити задржана, други на историјска места, а већина се задовољава формулацијом да је држава задржала ‘значајан’ део територије. Велика Британија је нпр. изгубила од 1920. године наовамо огроман део своје територије, али њен континуитет и идентитет није довођен у питање. Иста је ситуација са Турском која је после пораза Отоманске империје 1918. године сматрана истом државом. Ни промена имена државе не утиче на њен идентитет и континуитет. Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца променила је 1928. године име у Краљевина Југославија без икаквих последица у погледу њеног статуса“. Велики српски правник Слободан Јовановић сматра да треба да постоји и једна врста „вођства“ када се ради о историјском језгру у савезној држави. Он наводи пример Русије и СССР. (Јовановић 1936, 131). У правној теорији се сматра да обнављање историјске државе није исто што и међународноправни континуитет. Зато држава Немањина нема међународноправни континуитет са Карађорђевој Србијом, Пољска пре поделе у XVIII веку са

оном успостављеном 1918. године. (Ђорђевић 1967, 21). Ову правну чињеницу у случају Пољске није променило чак ни присуство пољских амбасадора у Цариграду после задње поделе у XVIII веку нити чињеница да Турска и Персија нису признавале поделу Пољске. Једном када држава нестане престаје и њен субјективитет у међународном праву. Нема „правног васкрсавања“ у међународном праву чак иако се ради о територији и становништву истих етничких особина (Овај правни институт не треба мешати са окупацијом коју не признаје међународна заједница и коју по правилу прати постојање владе у егзилу).

Правни континуитет државе треба разликовати и од преображаја или престанка државе. Познати француски правник Луј ле Фира је након Првог светског рата написао: „Каткад ће то бити спајање више држава у једну: ово се десило с Италијом, када је краљевина Пијемонт ујединила у једну државу различите државе полуострва: уместо више разних држава постаје тада једна држава створена нестајањем осталих; понекад је то последица анексије целе земље, на пример анексије Тексаса 1843. године, од стране Сједињених Држава. Тексас је уосталом, био само члан савезне државе Мексика, али без обзира на ово, то је заиста био случај потпуне анексије, за оне који виде државу у члановима савезне државе, био је то потпуни нестанак државе. Исти случај се догодио са ХанOVEROM и са другим немачким државама које је Пруска потпуно анектирала 1866. године после своје победе над Аустријом“. (Ле Фир 2010, 288-289). Коначно, међународноправни континуитет треба разликовати и од сукцесије која је упоређивана са смрћу појединца из приватног права и преносом његове заоставштине на наследнике. (Аврамов 2012, 124). На пример, у Мишљењу бр 8 Бандитерове комисије констатовано је да СФРЈ више не постоји.

Са друге стране, актуелне власти у Подгорици тврде да модерна држава Црна Гора наводно има 1.000 годишњу државност и повезују је са државом Црнојевића када оправдавају доношење Закона о слободи вјероисповијести. Посебно се тај наводни државни континуитет помиње у вези са члановима 62-63 Закона о слободи вјероисповијести који у суштини предвиђају одузимање имовине канонске СПЦ на

територији данашње Црне Горе. У овој вербалној (правно-теолошко-историјској) акробатици и конструкцијама предњачи председник државе Ђукановић (који је по занимању економиста и колико је познато никада се није бавио историјом, правом или теологијом). На пример 20. маја 2020. године на Цетињу председник Црне Горе је помињао 1.000 година државности када је говорио о Закону о слободи вјероисповијести. У јулу 2019. године је, коментаришући писмо Цариградског патријарха Вартоломеја у којем он децидирано наводи да никада није постојала аутокефална ЦПЦ, Ђукановић „открио“ да је она наводно постојала и да је формирао Иван Црнојевић.¹

Међутим, из претходно наведених правних дефиниција произилази супротно. Да би постојало „1.000 година државности“ мора да постоји и непрекинути међународноправни континуитет државе. То је једино релевантно у међународном јавном праву. Односно, требало би да постоји непрекидни међународноправни континуитет између државе Црнојевића и модерне државе Црне Горе која је призната на Берлинском конгресу 1878. године. Када применимо претходно наведене критеријуме, укључујући и званична тумачења Стејт департмента о територијалном нуклеусу, на средњовековну државу Црнојевића и модерну Црну Гору долазимо до закључка да не постоји ниједан услов за тврдње о континуитету. Само је један услов делимично испуњен. То је постојање историјског језгра које се везује за град Цетиње. Али, са друге стране, нема „непрекидног деловања државе као независног субјекта у међународним односима“ од 1496. до 1878. године. Након пада Зете 1496. на територији данашње Црне Горе настаје прекид државности од скоро 4 века све до 1878. године и Берлинског конгреса.

Тачније, уопште не постоји *de iure* независни међународни субјекат на простору данашње Црне Горе од 1496. до 1878. Он можда постоји *de facto* након битака на Мартинићима и Крусима 1796. године или на Граховцу 1858. године, али чак и у том случају, постоји прекид државности од неколико векова у односу на 1496. годину. У том контексту се не може говорити ни о испуњену осталих услова за међународноправни

¹ <https://www.danas.rs/svet/djukanovic-najbolje-resenje-formiranje-pravoslavne-crkve-crne-gore/> посећено 21. маја 2020.

континуитет (армија, природна богатства, територија, назив државе, седиште владе и остало).

ЗАКОН О СЛОБОДИ ВЈЕРОИСПОВИЈЕСТИ И МЕЂУНАРОДНОПРАВНИ КОНТИНУИТЕТ ЦРНЕ ГОРЕ

У децембру 2019. године Народна скупштина Републике Црне Горе је усвојила Закон о слободи вјероисповијести. Међутим, тај Закон није легитиман ни легалан. Донет је у нелегалном поступку јер у јавној расправи није учествовала највећа верска заједница у држави - СПЦ. Гласање је пратило избацивање највеће опозиционе посланичке групе из Народне скупштине (уз примену насиља од стране полиције). Закон о слободи вјероисповијести је и нелегитиман јер је изазвао масовне вишемесечне литије већинског православног народа (Срба и Црногораца) у градовима Црне Горе. Закон о слободи вјероисповијести је и у супротности са институтом савесне државине. СПЦ у Црној Гори има савесну државину над црквеним објектима од најмање 100 година. Са друге стране, чак је и у време комунизма признаван институт савесне државине. (Гамс 1949, 48).

Посебно су спорне одредбе чланова 62 и 63 Закона о слободи вјероисповијести. У њима се, поред осталог, наводи наводи: „Вјерски објекти и земљиште које користе вјерске заједнице на територији Црне Горе који су изграђени, односно прибављени из јавних прихода државе или су били у државној својини до 1. децембра 1918 године, и за које не постоје докази о праву својине вјерских заједница, као културна баштина Црне Горе, државна су својина. Вјерски објекти који су изграђени на територији Црне Горе заједничким улагањима грађана до 1 децембра 1918. године, а за које не постоје докази о праву својине, као културна баштина Црне Горе, државна су својина“.

Како ће законодавац доказати јавне приходе државе која није постојала од 1496-1878? На територији данашње државе Црне Горе је саграђено 36 манастира и цркава у време власти државе Немањића, у време Дукље/ Зете Црнојевића 14, и Османске империје 4. У оквиру тог броја спадају и

најпознатији манастири на територији данашње Црне Горе, манастир Морача, манастир Ђурђеви Ступови, Цетињски манастир и манастир Острог. Ако се одредбе из чланова 62 и 63 Закона о слободи вјероисповијести примене на њих, долази се до следећег апсурдног закључка. У контексту непостојања међународноправног континуитета између српских средњовековних држава и Османске империје на територији данашње Црне Горе са једне стране, и модерне Црне Горе признате на Берлинском конгресу са друге стране, модерна Турска која има континуитет са Османском империјом има више права када се ради о верским објектима на територији Црне Горе од актуелних власти у Подгорици.

Дакле, Закон о слободи вјероисповијести, посебно чланови 62 и 63, је неприменљив са аспекта међународног права јер Црна Гора као држава није постојала пре 1878. године. Преко 40 цркава и манастира је саграђено пре 1878. укључујући и 4 најважнија манастира (Морача, Ђурђеви ступови, Острог и Цетињски манастир). Односно, јавни приходи црногорске државе који су најважнији критеријум из чланова 62-63, нису постојали пре 1878. Штавише, нису постојали у смислу међународног права ни грађани државе Црне Горе пре 1878. године, сходно томе ни њихова заједничка улагања у манастире пре 1878. Тако, на пример, братанац и унук Стефана Немање као ктитори Ђурђевих Ступова и Мораче из XIII века сигурно нису били грађани Црне Горе јер она тада није постојала. (Мировић 2019, 334). Дакле, чланови 62-63 су неприменљиви са аспекта међународног јавног права и представљају пример за *contradictio in adjecto*.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Руски научник Ровински пише о задњим данима државе Црнојевића: „С одласком из Црне Горе последњег владара из династије Црнојевића – Ђурђа прекида се свака веза Црне Горе с осталом Европом и наступа најглувље вријеме, најтамнији период у животу црногорског народа, о којему не знамо заправо ништа“. (Ровински 1994, 323). Наиме, Зета 1496. године губи самосталност, а 1513. године постаје само један од санцака Османске империје. У контексту међународног права се

може тврдити да је Османска империја анектирала државу Црнојевића и да је она престала да постоји као независни међународни субјект 1496. године. Тако су Црнојевићи и њихова држава заувек нестали са историјске и правне сцене. Скоро 4 века касније на Берлинском конгресу 1878. године је призната држава Црна Гора. Ипак, она нема никакав међународноправни континуитет са Зетом Црнојевића. Не постоји 6 елемената „територијалног нуклеуса“ нити непрекидно трајање Зете Црнојевића и модерне Црне Горе у својству међународног субјекта. У том контексту су чланови 62-63 Закона о слободи вјероисповијести неприменљиви на манастире и цркве који су пре 1878. године изграђени у Црној Гори. Ради се о преко 40 манастира и цркава укључујући и 4 најважнија сакрална објекта на територији данашње Црне Горе: манастир Морача, Турђеви Ступови, Острог и Цетињски манастир. Законодавац не може да примени са аспекта међународног права критеријуме који се траже у члановима 62-63 јер не постоје јавни приходи државе и грађани Црне Горе пре 1878. године. Дакле, Закон о слободи вјероисповијести није само нелегалан и незаконит у контексту унутрашњег права, он је у супротности и са међународним јавним правом. Једини континуитет који постоји на територији данашње Црне Горе је онај канонски. Митрополија црногорско-приморска има 800 година непрекидног континуитета у оквиру СПЦ. Политичке фразе и вербална акробатика руководства у Подгорици не могу да сакрију ове правне чињенице. Нема политички мотивисаног „васкрсења“ државе након скоро 4 века од њеног нестанка.

ЛИТЕРАТУРА

Аврамов С., Крећа М., *Међународно јавно право*, Правни факултет, Београд, 2012.

Bühler K. G., *State succession and membership in international organizations: legal theories versus political pragmatism*, Kluwer Law International, Hague, 2001.

Гамс А., *Стварно право*, Научна књига, Београд, 1949.

Дурковић Јакшић Љ., *Чије су светиње у Црној Гори: Митрополија црногорска никада није била аутокефална*, *Satena mundi*, Београд, 2020.

Јовановић С., *Поратна држава*, Издавачко и књижарско предузеће Геца Кон, Београд, 1936.

Крећа М., *Међународно јавно право*, Правни факултет, Београд, 2012.

Ле Фир Л., *Међународно јавно право*, Правни факултет, Београд, 2010.

Мирковић Д., „Да ли СПЦ има право да изнесе свој став о Косову и Метохији у контексту Устава Републике Србије и Резолуције 1244?“, *Државно–црквено право кроз векове: зборник радова са међународне научне конференције*, уредник Владимир Чоловић, Институт за упоредно право, Митрополија црногорско-приморска, Београд/Цетиње, 2019.

Ровински А. П., *Црна Гора у прошлости и садашњости, том I*, Издавачки центар Цетиње, Цетиње, 1994.

Ровински А. П., *Црна Гора у прошлости и садашњости, том IV*, Издавачки центар Цетиње, Цетиње, 1994.

Ђођевић С., *О континуитету држава са посебним освртом на међународноправни континуитет Краљевине Југославије и ФНРЈ*, Научна књига, Београд, 1967.

Henkin L, Albright M, Hamilton L, Rhineland J, Williamson, Crawford J., „State Succession and Relations with Federal States“, *Proceedings of the Annual Meeting, American Society of International Law*, Cambridge University Press, Vol. 86, APRIL 1-4, Washington, 1992.

Џомић В., *Црква и држава у Црној Гори*, Светигора, Октоих, Цетиње, 2013.

<https://www.danas.rs/svet/djukanovic-najbolje-resenje-formiranje-pravoslavne-crkve-crne-gore/> посећено 21. маја 2020.

Dejan Mirovic

INTERNATIONAL LEGAL CONTINUITY AND THE LAW ON FREEDOM OF RELIGION

Resume

Metropolitanate of Montenegro and the Littoral has eight centuries of continuity within the Serbian Orthodox Church. Saint Sava founded the Eparchy of Zeta in 1219. Following the collapse of the Serbian Empire, the last medieval Serbian Orthodox rulers from the Crnojević dynasty, after 1346, relocated the seat of Zeta Eparchy, or Metropolitanate, to Cetinje, where, in 1484, they also built a monastery. Up until 1766 and the abolition of the Peć Patriarchate by Sultan Mustafa III, metropolitans or bishops of Cetinje were consecrated in the Patriarchate of Peć. After 1776 and up to the beginning of the twentieth century, the Metropolitanate remained the only part of the Serbian Patriarchate of Peć not recognizing the authority of the Patriarchate of Constantinople. The clearest evidence of this is the title of the Exarch of the Throne of Peć held by the Metropolitans of Cetinje ever since 1750. After 1922, when a tomos was granted by the Patriarchate of Constantinople, the Patriarchate of Peć as a whole was restored with the Metropolitanate as its integral part. On the other hand, the modern state of Montenegro does not have international legal continuity with the medieval Zeta of the Crnojević dynasty or with the state which, in 1484, built Cetinje Monastery as the present-day seat of the Metropolitanate of Montenegro and the Littoral. Legal theory shows us that there is no international legal continuity between the medieval state of the Crnojević dynasty and modern Montenegro. After the fall of Zeta in 1496, there was no independent and internationally recognized entity in the territory of present-day Montenegro up until 1878 as the year of the Congress of Berlin. Hence the incorrectness of the claims by means of which the current Montenegrin leadership is trying to justify the enactment of the illegal and illegitimate 2019 Law on Freedom of Religion, according to which there have allegedly been a thousand years of uninterrupted continuity of statehood. Based on such inventions,

it is argued that there has allegedly been an autocephalous Montenegrin Orthodox Church ever since the time of the Crnojević dynasty. Articles 62 and 63 of the Law on Freedom of Religion have been passed precisely in that context. The purpose of these articles is to allow for an illegitimate and illegal seizure of Serbian Orthodox Church property in Montenegro based on the invention of alleged statehood continuity.

Keywords: Law on Freedom of Religion, Montenegro, Metropolitanate of Montenegro and the Littoral, public international law, international legal continuity.

* Овај рад је примљен 10. августа 2020. године, а прихваћен на састанку Редакције 15. септембра 2020. године.

*Славољуб С. Лекић**

Пољопривредни факултет, Универзитета у Београду

ПОСТПАНДЕМИЈСКИ ПОРЕДАК

Сажетак

У чланку се разматрају односи великих сила после пандемије и могући одговори Србије. Од односа Русије, САД и Кине највише ће зависти развој догађаја на простору бивше СФРЈ и Европе. Следи скоро преуређење балканског провизоријума. Главни правци деловања српске елите усмерени су према великим и регионалним силама: САД, Русији, Кини, Турској и Немачкој. Српска елита данас стоји између политике несврставања утемељене у време СФРЈ и покушаја да достигне неутралност док трају преговори великих сила о новим интересним сферама. Особена космополитика Србије омогућила би држави и народу да на темељу географског положаја и духовног наслеђа, те високих идеала и циљева, ступи у сложене односе са утицајним елитама великих сила и изгради нови државотворни облик усклађен с наступајућим поретком света.

Кључне речи: Србија, Балкан, српска елита, САД, Кина, Русија.

* Пољопривредни факултет, Универзитета у Београду

УВОД

Пандемија изазвана вирусом корона 2020. најавила је успостављање новог типа економских, политичких и социјалних односа. Ставила је тачку на потрошачко друштво XX столећа и његовог главног јунака - средњу класу. Глобализацију какву смо до сада знали окончало је глобално ванредно стање, глобални карантин и полицијски сат. Надограђен је концепт суверенитета заснованог на праву владара да одлучује о изузетку, ванредном стању (Шмит, 2001). Први пут је одлуку о рату против невидљивог непријатеља (вирус) донео непознати суверен (епидемиолог) и истовремено ставио неколико милијарди становника планете у изолацију. Постпандемијски поредак резултанта је деловања великог броја интересних група и држава супротстављених око изградње новог света.

ПОБЕДНИЧКИ ТРОУГАО

Изгледа да ће се нови свет искристалисати након окончања рата најутицајнијих елитних група окупљених у троуглу Вашингтон-Пекинг-Москва. Елите су груписане у неколико гроздова одлучивања и промишљања о космополитици – путу до великих циљева утемељених на религији, философским учењима, футурологији, езотерији и науци. Свака космополитика разрешава питање смисла, највиших вредности и човековог постојања у васиони. Носиоци изворних погледа на свет надахнути су различитим осећањима пресудним за његово уобличавање. Односи поверења и неповерења, посвећеност, осветољубивост, упорност, преданост, цинизам, духовна просветљеност, смелост или свелост чланова елита, играју важну улогу у опредељивању дате космополитике. Њујорк је данас центар финансијске интернационале (емисија и камата) спремне за глобални дигитални трансхуманизам укотвљен у међународним институтима (Волстрит, ММФ, СБ, СЗО, СТО и др.). Супротстављен му је Трампов покрет са седиштем у Вашингтону (Бела кућа) чврсто опредељен да обнављањем капитализма и национализма започне нови талас технолошких иновација у САД. Ослања се на конзервативне елитне групе и америчке оружане снаге. Лондон је седиште

савеза Виндзора (старо племство) и Ротшилда («мењачи») под старатељством кабалиста. Ватикан је центар уједињене Европе са пројектом новог националсоцијализма ослоњеног на континенталне европске елите. Пекинг је седиште елите новог војно-комунистичког поретка која гради дигитално друштво засновано на социјалним кредитима а ослања се на армију. Москва је носилац пројекта Евроазије али он још увек није довршен и објављен. На крају, Нови Халифат је покушај обједињавања десетина исламских држава са седиштем у Истамбулу (Ердоган). Доласком на место председника Кине Си Ђинпинга (2013), устоличењем Папе Франциска (2013), проглашењем Исламске државе Ирака и Леванта (2014) те избором Доналда Трампа за председника САД (2016) постављен је мизансцен глобалног сукоба у периоду 2021-2024. Промена светског поретка започела је ратом између западних либерала и света ислама а наставља се сукобом америчких националиста и кинеских комуниста. Космополитичка расправа данас се најјасније исказује у равни геополитике. Видљива је као дихотомија копно-море, јунаци-трговци и тиче се најкрупнијих питања светске политике: граница, стратегија ратовања, савеза држава, те основних начела управљања великим просторима. Ове теме разрађују се доношењем геополитичких одлука појединих држава и међународних институција у области спољне политике (дипломатија), одбране, безбедности, науке, образовања, економске политике. И после Другог светског рата нови поредак је успостављен између три стране. Црвена империја (копно) обухватала је СССР, Монголију, Кину. Свет капитализма чиниле су САД и Британија (небо и море). Црна империја (европско племство ослоњено на Ватикан) обухватала је Немачку, Италију, Мађарску, Румунију, Бугарску и Јапан. Други светски рат је привреду засновану на угљу, електротехници и радију превео на економију нафте, мотора с унутрашњим сагоревањем, телевизије, ракетне технике. Копно Евроазије (СССР) бранила је Црвена империја; за превласт на мору (Атлантук, Медитеран, Пацифик) и у ваздуху борила се Капиталистичка империја. Експанзија Црне империје спречена је ударима остале две и њеном капитулацијом. Британија се нашла у кругу победника али је изгубила своје колоније а Црвена империја је била међу победницима али није достигла све постављене циљеве. Истински победник биле су САД.

Хладни рат донео је пораз СССР-а (кубанска криза, сукоб са Кином) и после његовог распада са Кремља је скинута црвена застава и стављен знак европских демократа, масонски црвено-плаво-бели триколор (братство, слобода, једнакост). Међу савременим аналитичарима (посебно западним), често се расправља о будућим односима Москве и Пекинга и углавном их разматрају као конкурентске. Из мноштва анализа руско-кинеских веза посебно се издвајају два гледишта. Прво, да су либерална, капиталистичка Русија и комунистичка Кина удружене против САД. Друго, да ће Русија пре или касније постати плен Кине што би последњој дало неслућену снагу.

КИНА СА РУСИЈОМ

Раширено мишљења о стратешком савезу двојице против трећег (САД) нема упориште у објективној стварности. Примера ради, Кина није признала присаједињење Крима Русији, нити по том важном питању (и другим) између две велике силе постоји усаглашена политика. А међу мноштвом НАТО држава постоји сарадња по свим крупним питањима, укључујући и статус Крима према коме имају исти став од Кримског рата (XIX столеће) до данас. Осим тога, тренутне економске снаге Русије и Кине нису уједначене. Кинески извоз у САД 2018. био је 557,9 милијарди долара (амерички дефицит је 378,6 млрд. долара) и приближан је целокупном извозу Русије (The Office of the US Trade Representative, 2018). Несразмера извозних снага Русије и Кине онемогућава успостављање стратешких односа. Наравно, они нису искључени у будућности пошто се поставе фигуре за следеће одмеравање снага (2021-2024).

Русија на све начине настоји да осујети и разбије непријатељске коалиције против којих се борила у XIX и XX столећу. Империју је изградила да би одбила нападе европског а потом евроатлантског света а не из жеље да победи и влада. Да је тако, народе у својој утроби одавно би уништила или претопила као што чине Лондон и Вашингтон столећима. Кремљ је на темељу досадашњег искуства закључио да савези стварају обавезе и скоро неминовно воде у рат те је одлучио да их на све начине избегава. Дефанзивну позицију Русија јача посредно, извозом наоружања и подстицањем

уздицања регионалних центара моћи - потенцијалних седишта интересних сфера. Москва је настојала да јој се поред Пекинга и Вашингтона придруже барем по један регионални центар из јужне Америке и из Африке. Успостављање четири или пет интересних сфера коалицију двојице против трећег чини неизвесном. Али данас није изгледно успостављање два нова светска центра. У сваком случају Кремљ ће у будућности вероватно подстицати успињање самосталних зона глобалног значаја. Москва свим средствима покушава да избегне сукоб и у задњем часу уђе у завршницу рата. Не жели да на следећој мировној конференцији буде као и у Јалти када су САД заједно са Русијом и на рачун Русије постале једини прави победник другог светског рата. Пошто се распламсава сукоб САД и Кине, Кремљ настоји да води политику као Вашингтон за време II светског рата а коју је скицирао Хари Труман изјавом да ће САД ако виде да побеђује Немачка помоћи Русији, а ако победи Русија помоћи ће Немачкој и дозволити да се међусобно исцрпе напомињући да ни у једној ситуацији не види победу Хитлера (McCullough, 1992). Кремљ верује да је пропао амерички покушај успостављања новог поретка против Русије, на рачун Русије и на рушевинама Русије. Овоме у прилог иде и изјава Путина о смањењу страха од оживљавања бившег СССР-а (ТАСС, 2020).

КИНА VS. РУСИЈА

Гледиште да је Русија пре плен него савезник има много заступника. Њему у прилог често се наводе: 1) опадање броја становника РФ, 2) мањкаво руско управљање мултиетничком и мултиконфесионалном заједницом, 3) економске тешкоће (неразуђена економија) и 4) недоречени и напети односи РФ са САД, источноевропским и западноевропским земљама (Sohu, 2019). Опадање броја становника у Русији, стицајем околности, поклопило се са пропадањем СССР-а. О обиму промена руске популације говори и смањење удела Руса у укупном становништву и њихово мешање са другим етносима (изградња совјетског народа). При процени слабе насељености евроазијског простора ваља имати у виду да је већи део Русије непогодан за лагодан живот. Отуда савремена демографска

слика Русије захтева суптилније сагледавање, посебно што упадљиво одудара од прилика у XIX столећу. Чини се да смањење броја становника у Русији посебно омета планове Кремља те је принуђен на изналажење посебних метода управљања империјом.

Поред демографске слабости Русије често се истиче њен спор економски раст у односу на друге велике силе. Сходно томе Русија је поређена и изједначавана са земљама без нуклеарних технологија или космичких истраживања као што су Италија, Шпанија или Саудијска Арабија. Будући да промене у светским односима све више истичу важност идеологије и војно-политичке моћи (космополитика и геополитика) економски чинилац је другоразредног значаја. Русија би сменом економског модела могла за неколико година да изведе заокрет и започне нови талас технолошких иновација. Промене на економском и идеолошком пољу Кремљ је отпочео избором нове владе не челу са М. В. Мишустиним у јануару 2020. Питање асимилације и симбиозе Руса и других народа посебно је занимљиво. Наиме, већ дуже од два столећа преовлађује став у западним земљама (изгледа и у Кини) да су државе са верски и етнички измешаним становништвом слабије од једнонационалних. Али у Русији је сасвим другачија пракса. Она у свом империјалном пространству столећима обједињава бројне народе различите историје, обичаја и религија и није покушала да их истреби или асимилује. Можда се то десило услед недовољног броја Руса. Како год, захваљујући том космосу народа и њиховој јединственој симбиози победила је у II светском рату и полетела у свемир. Отуда етничко и верско питање у савременој Русији има светски значај будући да је неодвојиво од два велика експеримента етногенезе. Први је учињен у САД где је створен амерички народ, а другим је у СССР-у обликован совјетски. Наиме, у САД је изведена хомогенизација становништва истребљењем Индијанаца и дуготрајним политичким и културним стапањем (*melting pot*) усељеника из различитих делова света (Африка, Европа, Азија). Након столећа етнокултурног инжењерства у САД се истовремено отварају расно и социјално питање. Природа и домети мешања народа у северној Америци и етничке симбиозе у Евроазији још увек су недовољно објашњени.

Посебно је нејасан исход етничког, религијског и културног експеримента у западној Европи започетог средином XX столећа. При сагледавању демографске слике великих сила ваља имати у виду и то да је део верских и етничких сукоба у СССР-у, делимично и у Кини, последица утицаја евроатлантских земаља. Процеси који добијају на замаху са обе стране Атлантског океана резултат су дуге колонијалне политике Европљана а не непријатељства неевропских народа према Европи. Време ће оценити учинак руских, кинеских и евроатлантских елита на пољу етничке и културне политике.

Напокон, супротстављеност Кине (Азија) и Русије (Евроазија) с пажњом разматрају атлантисти, посебно из разлога што за два столећа нису успели да прикупе потребну армију за освајање Русије. Русија и Кина данас су партнери који опрезно продубљују сарадњу пошто су нашли равнотежну тачку у међусобним односима (The Saker, 2018). Отуда Русија пажљиво помаже Кини да се брани од притиска САД о чему сведочи и дозвола Москве да Пекинг распореди ракете уз руску границу (РТС, 2017). Упркос напора запада да удаљи Москву и Пекинг, у Кини трезвено закључују да је неразумно посезати за ресурсима које је Москва већ вољна да прода. Рат за Сибир покварио би Кини лукративну сарадњу с Евроазијом и донео јој сигурну пропаст. Колико год да запад прижељкује рат Кине и Русије, он у догледно време није изгледан јер подразумева дубоке промене у самој Кини.

СРПСКЕ ПОЗИЦИЈЕ

Елита југословенске револуције конституисана 1941-1948. до данас није мењала своју политичку оријентацију. Ако је у првим годинама тек назначавала тезе на пољу космополитике или геополитике, након 1948. определила се за геополитику атлантиста. У раздобљу 1992/2000. српска елита југословенске оријентације одрекла се било каквог разматрања у сфери космополитике, геополитике чак и важнијих питања у области дипломатије и унутрашњих послова и окренула се ЕУ. За узврат, добила је право да користи дивиденде од актива приватизованих на простору бивше СФРЈ (Лекић, 2013).

Међутим, тешка криза ЕУ и евроатлантског света данашњу српску елиту (баштиник југословенске револуције) присилила је да потражи нова упоришта пошто се на светској сцени све брже успостављају и смењују савези елита. Суочена с непријатељством европског света српска елита учила је прилику за сарадњу с Кином, првенствено вреднујући њену привреду у замаху (Павловић, 2017). Осим што има вишедеценијску пријатељску политику према Србији, Кина не припада европској цивилизацији те јој је прихватљива било која елита у Србији спремна на сарадњу у области економије. Понекад промиче чињеница да је Кина национална држава (за разлику од САД, Русије и Британије) те према Србији (или европским државама) формира политику ситуационо а не идеолошки. Многољудност Кине, велике производне могућности и идеолошка прилагодљивост били су њена главна предност у односу на СССР при успостављању савеза са САД и западним светом 1970-их. Кина је у другој деценији XXI столећа покушала да настави са старим моделом глобализације како би добила довољно времена да своју привредну структуру уклопи у нови економски поредак. Али Трампов покрет раскинуо је уговор са Пекингом и започео успостављање новог америчког поретка. Управо су криза глобалног економског поретка и ЕУ кинески тип глобализације (идеолошка неутралност) учиниле посебно привлачним балканским политичким круговима. Ово уверење поткрепљено је различитим анализама које не доводе у питање кинеску економску доминацију крајем треће деценије овог столећа (Николић, Петровић, 2020). Упркос скромним изгледима Пекинга да у своју интересну сферу уврсти Балкан, трговинска, културна и безбедносна сарадње Србије и Кине доживела је процват. Склопљени су договори о изградњи саобраћајница на траси пројекта „Један појас један пут”, успостављена је сарадња у области телекомуникација, културе и безбедности подизањем великог информационо-културног центра Конфуције на Новом Београду. Осим тога, српска влада се упустила у продају смедеревске железаре и РТБ Бор-а Кини. Упркос трговинских уговора и продаје стратешких предузећа и локација, Србија овом сарадњом с Пекингом није успела да подигне међународни рејтинг и скицира космополитику нужну за предстојеће преговоре с великим силама. Опредељење за сарадњу с Кином очекиван је избор српске елите начињен

ради очувања позиција стечених средином XX stoleћа а не срачунато занемаривање Русије (у корист Кине), како подозревају представници националне струје (Анђелковић, 2020). Отуда део српске националне јавности негује став да би Србија ваљало да се угледа на спољну политику Јосипа Броза (Павић, 2020).

Насупрот односа са Пекингом, Београд и Москва продубљују сарадњу у сенци прошлости. Србија и Русија баштине вишестолетно пријатељство али у XX stoleћу совјетска и југословенска елита нашле су се на различитим задацима и на супротним странама. После престанка важности јалтског политичког договора (пад берлинског зида) Србија је покушала, без успеха, да се укључи у једини евроатлантски савез. У измењеном односу великих сила Београд тражи своје место и стога је започео опрезно продубљивање политичке сарадње с Русијом и јачање привредних веза с Пекингом. Тек случај је хтео да се у часу допремања кинеске помоћи Србији, на сурчинском аеродрому марта 2020. затекло цело српско руководство на средокраћи између ракетних комплекса руске војске на Криму и њених снага на северу Италије (први пут у историји) упућених да помогну становништву погођеном епидемијом вируса короне.

ЗАКЉУЧАК

Једна од важних последица пандемије и успостављања нових интересних сфера (зона развоја) биће напуштање економије нафте, гаса, угља, атомске енергије и замах таласа технолошких иновација у којима ће доминирати вештачка интелигенција, информативне технологије, биотехнологија, нанотехнологије и когнитивне науке. Извесно је уклањање финансијских институција старог поретка тј. барона шпекулација на рачун емисије (њихова делатност кулминирала је 1987-2008), нестанак средње класе (на њен рачун биће спроведене многе економске и политичке реформе), радикално смањење становника са високим образовањем и промена начина стицања и преношења знања, вештина и информација уз помоћ блокчејн технологија и криптовалута. Развој догађаја на простору бивше СФРЈ и у Европи указује

на скоро преуређење садашњег балканског провизоријума. Главни правци деловања српске елите усмерени су према великим и регионалним силама: САД, Русији, Кини, Турској и Немачкој. Србија је у сукобу са чланицама НАТО пакта чију политику сумира захтев немачких парламентарараца упућен 2013. да Срби «промене свест». Евроатлантски свет поштрио је ултиматум Аустро-Угарске упућен српској влади уочи Великог рата (Бегенишић, 2013). Тиме је поништен маневарски простор Србије али и европских држава. Српска елита данас стоји између курса преузетог од југословенских националиста и историјске прилике да да своју изворну космополитику и геополитику док стари поредак нестаје а нови још увек није зачет. Пошто претходних деценија није могла да успостави сношљиве односе Србије и евроатлантског света, добила је неочекивану прилику да у наредних неколико година обнови духовни и културни живот. Особена космополитика Србије омогућила би елити да ступи у сложене односе са владајућим круговима великих сила на темељу географског положаја и духовног наслеђа, те високих идеала и циљева. Од расплета светског хибридног рата који се води зависи судбина читавог Балкана. Окно могућности за балкански свет вероватно ће бити отворено још неколико година.

ЛИТЕРАТУРА

Анђелковић, Драгомир „Занемаривање Русије“ 3.4.2020. *Нови стандард*, <https://www.standard.rs/2020/04/03/d-andjelkov-ic-zanemarivanje-rusije/>

Бранко Павловић, „Кина - капитализам, социјализам, развој“. НСПМ, 02. децембар 2017. <http://www.nspm.rs/savremeni-svet/kina-kapitalizam-socijalizam-razvoj.html>

Лекић Славољуб, „Геополитички паразитизам Југословенске револуције“ 2013. http://www.akademiasrbija.com/index.php?option=com_content&view=article&id=7780:geopolitiki-parazitizam-jugoslovenske-revolucije&catid=38:cat-komentari-vesti&Itemid=54

Николић Горан, Петровић Предраг, „Трговинско-технолошки рат Америке и Кине као почетак новог хладног рата?“, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2020 стр. 135-162.

Норама и одлука. Карл Шмит и његови критичари. Превод Данило Баста, избор Слободан Самарџић. Београд, 2001. Филип Вишњић. стр. 91.

РТС, „Кинеске ракете на граници са Русијом, Кремљ наводи да није забринут“, 24.1.2017. <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/2/svet/2604714/kineske-rakete-na-granici-sa-rusijom-kremlj-navodi-da-nije-zabrinut.html>

ТАСС, „Путин заявил, что постсоветские страны постепенно преодолевают страхи возрождения СССР. 19.4.2020. <https://tass.ru/politika/8281131>

Begenišić Ljiljana, „Ucene i ultimatum Srbiji i za 21. vek“, *Večernje novosti*, 30.3.2013. <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/politika/aktuelno.289.html:426984-Ucene-i-ultimatum-Srbiji-i-za-21-vek>

David McCullough, *Truman*, Simon & Schuster, New York, 1992. p. 262.

Sohu „Четыре слабых места России. Sohu (Кина), 17.11.2019. <https://inosmi.ru/social/20191117/246222749.html>

The People’s Republic of China. U.S.-China Trade Facts. The Office of the United States Trade Representative. <https://ustr.gov/countries-regions/china-mongolia-taiwan/peoples-republic-china>

The Saker, „The Decreasing Relevance Of Sino-Russian Rivalries“, September 24, 2018. <http://thesaker.is/the-decreasing-relevance-of-sino-russian-rivalries/>

Slavoljub Lekic

POSPANDEMIC ORDER

Resume

The article discusses the relations of the great powers after the pandemic and the possible answers of Serbia. In the coming years, we can expect a wave of technological innovation and abandonment of the economy of oil, gas, coal, nuclear energy and rapid development and wide application of achievements in the fields of artificial intelligence, information technology, biotechnology, nanotechnology and cognitive sciences. Many current political analyzes deal with the relations between the United States, Moscow and Beijing and their new agreement on world order. Two views on the relations between China and Russia stand out in particular. First, that liberal, capitalist Russia and communist China are united against the United States. Secondly, that Russia will, sooner or later, become the prey of China, which would give the latter unprecedented strength. Today, Russia and China are partners that are cautiously deepening their cooperation since they have found a balance point in their mutual relations. Hence, Russia is carefully helping China defend itself against US pressure. On the other hand, the Chinese leadership concluded that it is unreasonable to reach for resources that Moscow is already willing to sell. A war for Siberia would ruin China's lucrative cooperation with Eurasia and bring it certain fiasco. The recent development of the events in the former SFRY and in Europe indicates the imminent reorganization of the current Balkan provisional. The main directions of action of the Serbian elite are directed towards both large and regional powers: the USA, Russia, China, Turkey and Germany. Today, the Serbian elite stands between the foreign policy course of the former SFRY and the new circumstances that give it the opportunity to design its original geopolitics. Serbia's geopolitics would enable the elites to enter into complex relations with the elites of the great powers on the basis of geographical position and spiritual heritage, as well as high ideals and goals.

Keywords: Serbia, Balkan, Serbian Elite, USA, China, Russia.

* Овај рад је примљен 19. фебруара 2020. године, а прихваћен на састанку Редакције 10. августа 2020.године.

Владан Станковић*

Институт за политичке студије у Београду

COVID-19: ПОЛИТИКА СТРАХА ОД СМРТИ

Сажетак

Научни рад који је пред нама позабавио се глобалним феноменом пандемије вируса COVID-19 (неки га још зову и: SARS-2). Предмет истраживања овог научног рада усредредио се на домашаје COVID-19 да преко глобалне панике страха од смрти утиче на многобројне аспекте друштвеног живота: глобалне промене, политику, право, безбедност, тзв. „социјалне контакте“... *Временски опсег* ограничен је на последњих годину дана, са повременим истраживачким излетима 10-15 година пре настанка разматране појаве, а *просторни оквир* односи се на читав свет. Истраживање настоји да на мултидисциплинаран начин понуди одговор на *проблемско питање*: „Како глобални феномен страха од смрти, изазван пандемијом вируса COVID-19, утиче на друштвене промене?“, пружајући тако *научни и друштвени допринос* разматраној појави. Аутор је у раду пошао од читавог низа логичких метода (индуктивно и дедуктивно закључивање, генерализација и аналитички приступ) користећи методе и из друштвених, правних и политичких наука (метод посматрања, статистички метод, упоредни приступ, позитивистичко и циљно тумачење, институционални приступ...)

Кључне речи: COVID-19, епидемије, друштвени односи, безбедност, глобализација, социјална контрола.

* stvlada@sbb.rs

Истраживање настоји да створи увид у званичну и незваничну верзију догађаја у вези са епидемијом „Корона-вируса“, и да тако омогући стварање једне целовитије слике стања у друштву након појаве „глобалне пандемије COVID-19“.

ЗВАНИЧНА ВЕРЗИЈА ДОГАЂАЈА

Први регистровани случајеви „Корона-вируса“ забележени су 31. децембра 2019. године (отуд: COVID-19) у кинеском граду Вухану, у средишњој провинцији Хубеј. (Schumaker 2020). Стицај првих случајева довођен је у везу са великом пијацом морских плодова и животиња у том граду. Званичне сумње указивале су на животињско порекло вируса: да је вирус кроз ланац исхране са животиње прешао у човека. Прва су истраживања методом поређења генетских секвенци новог вируса и других узорака показале изразиту сличност са SARS-CoV-2 (79,5%) и вирусом „Короне слепих мишева“ (96%). Из тога је изведен закључак да вирус потиче од слепих мишева, при чему се не искључује ни посредни домаћин – сисар из реда тапкара *панголин* или „љускави мравојед“, чије се месо користи у исхрани локалног становништва. (Nguyen et al, 2020).

СИМПТОМАТОЛОГИЈА

COVID-19 представља вирус из групе „Корона вируса“ који доводи до тешке респираторне инфекције: упале плућа и дисајних органа. Геномско секвенцирање је показало да се ради о позитивном, једноланчаном РНК корона вирусу.

Вирус се веома лако преноси: најчешће кроз непосредну комуникацију међу људима (на раздаљини до 1,8 метара), и то капљичним путем када инфицирана особа кашље или кија, као што је то у случају сезонског грипа или осталих респираторних патогена. Ослобођене капљице могу да дођу у директан контакт са устима, носем или очима блиске особе, или могу бити удахнуте у плућа. До инфекције може доћи и уколико особа дотакне површину на којој се налази вирус и потом додирне очи, нос или уста (Internacionalna federacija farmaceuta [IFF] 2020, 4). Неке студије указују да вирус на

контаминираним предметима може остати и неколико дана, па чак и недеља.¹

Период инкубације у телу жртве траје 2-14 дана. Током трајања инкубације у периоду од 14 дана особи која има инфекцију COVID-19 могу се развити симптоми као што су: кашаљ, отежано дисање, повишена температура, грозница, главобоља, губитак чула укуса и мириса... Готово обавезна пропратна појава инфекције је упала плућа (тзв. *вирусна пнеумонија*). Вирус се потом шири и на друге органе, а тешке клиничке слике бележе и оштећења панкреаса, јетре, бубрега, па чак и тестиса.² Ова инфекција може да изазове озбиљне здравствене последице код лица са ослабљеним имунолошким системом, код старих и оних са хроничним здравственим проблемима као што су: дијабетес, рак, хронична болест плућа и др.³

Најчешћи симптоми COVID-19 су: повишена температура, кашаљ и кратак дах (IFF 2020, 8). Код људи је познато да неколико корона-вируса узрокује респираторне инфекције у распону од обичне прехладе до тешких болести као што су „Респираторни синдром Блиског Истока“ [MERS] и „Тешки акутни респираторни синдром“ [SARS] (World Health Organization [WHO], 2020).

У већини случајева долази до благих симптома (WHO 2020). Смртност се процењује на 1–5% потврђених случајева, али варира у зависности од старости пацијента и његовог хроничног здравственог стања. У спроведеним истраживањима убедљива већина заражених спада у асимптоматске, тзв. „благе

1 „Неке студије о другим корона вирусима, попут Sarsa i Mersa, показују да они могу да опстану на металу, стаклу и пластици чак девет дана, ukoliko se ove površine ne dezinfikuju. Nekad mogu da opstanu i 28 dana na niskim temperaturama. (...) Istraživanje Ministarstva zdravlja Sjedinjenih Država pokazalo je da SARS-COV-2 virus opstaje duže na kartonu do 24 sata, a dva do tri dana na plastici i čeličnim površinama. U istraživanju piše i da virus može da opstane ovako dugo i na kvakama i radnim površinama koje su presvučene plastikom ili laminatom, ali i na nekim drugim tvrdim površinama.“ видети више у: „Korona virus; Koliko se dugo zadržava na čvrstim površinama?“. *BBC news*. 30. mart 2020, <https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-51946769>

2 „Nekako je prošlo nezapaženo da ovaj virus napada mozak, bubrege, testise... Ovo je jedini respiratorni virus koji napada testise. Videćemo kako će ovi mladi ljudi koji su preležali virus regovati na to... Nikada nisam video ovakav virus – naveo je Nestorović.“ у: S.M.L. „Korona napada testise – dr Nestorović otkrio šokantnu istinu o virusu“. видети више у: *Blic*. <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/korona-napada-testise-dr-nestorovic-otkrio-sokantnu-istinu-o-virusu/xhert1m>, 01.07.2020)

3 Симптоми заразне болести COVID-19

случајеве“ или у симптоматске случајеве класичне прехладе.⁴ Смртност у просечној старосној групи варира око 2%. Ипак, најтежи пацијенти, који се због тешких проблема са дисањем пребацују на респираторе, бележе смртност изнад 50%,⁵ а није изнађена успешна терапија лечења пацијената из ове групе, што посебно забрињава.

Последњи статистички подаци⁶ бележе раст оболелих у читавом свету и тренутно се ради о 23 милиона инфицираних. Међу њима је чак 800.000 преминулих, што указује на смртност од око 4%.⁷

ШИРЕЊЕ ЗАРАЗЕ И БЕЗБЕДНОСНА ПРЕВЕНЦИЈА

Побројани симптоми омогућили су брзо ширење заразе. Масовни туризам, пословне комуникације и спортска надметања лако су пренели корона-вирус у Јужну Кореју, Сингапур, Индију, Иран и Европу.⁸ Већ до краја фебруара 2020. године ситуација у северној Италији постала је алармантна (Beta, 2020). „(...) од 1. марта до 12. априла умрло (је у Бергаму, прим. В.С) 795 суграђана, што је више од званичних података о броју преминулих у том граду (272)“ (Hina 2020). Сви су ови

4 “Finally, the bottom of the pyramid represents the likely largest population of those infected with either mild, non-specific symptoms or who are asymptomatic. Quantifying the extent of infection overall in the population requires random population surveys of infection prevalence.” видети више у: Ilaria Dorigatti et al. *Report 4: Severity of 2019-novel coronavirus (nCoV)*. Imperial College London. COVID-19 Response Team. 10. February 2020, p. 2-3.

5 „Уопштено говорећи, 40 до 50 одсто пацијената са тешким респираторним стањем умре на респиратору, тврде експерти. У Нјујорку је 80 одсто пацијената на респираторима преминуло, наводе градски и државни званичници. И у другим крајевима САД, пријављено је више смртних случајева на респираторима, него пре, рекао је Albert Rizo, водећи медицински званичник Америчке асоцијације за плућне болести. Слични извештаји стижу из Кине и Велике Британије. У једном британском извештају, наводи се да је смртност на респираторима 66 одсто. У једном, додуше малом истраживању у Вухану у Кини, где се зараза појавила, наводи се cifra од 86 одсто смртних случајева.“ видети више у: Асошијетед Прес. „Поједини лекари доводе у питање коришћење респиратора“. *Voice of America*. 12. април 2020. <https://www.glasamerike.net/a/neki-lekari-dovode-u-pitanje-kori%C5%A1%C4%87en-je-respiratora/5369208.html>:

6 Подаци су из друге половине августа месеца 2020. године.

7 „Коронавирусом је широм света заражено више од 23 милиона људи, а до сада је од последица инфекције преминуло 800.000.“ видети више у: Ројтерс. „Више од 1000 нових случајева у Италији, две особе преминуле у Црној Гори“. *PTC*. 22.08.2020)

8 “After hitting China in January 2020, COVID-19 severely outbreaked in countries like South Korea, Iran, and Italy in late February and early March, 2020.” видети више у: Indranil Chakraborty, Prasenjit Maity. „COVID-19 outbreak: Migration, effects on society, global environment and prevention“. *Science of the Total Environment*. Volume 728. Elsevier, 1. August 2020, p. 2

догађаји створили праву светску панику, а прогнозе су биле катастрофичне. Процењено је да би смртност могла да досегне и троцифрене проценте. Са линеарним растом заражених повећавао се и број најтеже оболелих. Посебно је порасла тражња за целодневном болничком негом у специјализованим установама за праћење, надзор и лечење COVID-19. У Италији и још неким земљама Европске уније најтежи болесници, због преоптерећених капацитета здравственог збрињавања, нису успевали да добију адекватну болничку помоћ, па су умирали у својим домовима, препуштени сами себи. Осећај беспомоћности ширио се планетом, баш као и страх од смрти, који је захватио како народ тако и владајуће елите, које су имале посебан терет одговорности да спрече најјрњи сценарио. Показало се да је за третирање најтежих болесника неопходна прибавити знатно више респиратора, који би омогућили вештачки унос кисеоника. Широм света владе држава панично су настојале да на дефицитарном тржишту респиратора прибави бар још неки апарат више (The Guardian, 2020).

Комуникације у затвореном простору: посете пацијентима, јавне манифестације у затвореном, пословне сесије... шириле су прогресивно вирус међу становништвом. Светска здравствена организација издала је препоруку земљама-чланицама организације да морају предузети рестриктивне мере како би зауздале епидемију, која је проглашена „глобалном пандемијом“. Било је потребно одмах и неизоставно увести такве мере којима би се прогресија „Корона-вируса“ успешно сузбила.

Владе држава приступиле су различитим стратегијама „сузбијања глобалне пандемије“. У основи су се искристалисала два приступа решавању проблема. Многе од држава настојала су да комбинују оба метода, док су се друге, више или мање успешно, придржавале једног од њих. Први тип управљања кризом изазваног COVID-19 је тзв. „Кинески модел“. Он је подразумевао радикалне мере у сузбијању заразе. Уведено је ванредно стање, а након тога, убрзо и полицијски час. Ограничено је кретање људи (Крамер et al, 2020). Становништво је подвргнуто масовном тестирању. Тежи случајеви су одмах издвајани из комоције приватности и смештани у специјализоване карантине и

у импровизована масовна лечилишта (у сале, дворане и спортске хале) (BBC 2020). У најекстремнијој варијанти је за извесне старосне групе, попут најстаријих, уведена тотална забрана кретања. Ограничен је или потпуно обустављен јавни саобраћај.⁹ Затворене су школе, позоришта, биоскопи,.. обустављена спортска такмичења и до даљњег одложене јавне манифестације. Била је ово, јавна демонстрација силе државног *imperiuma* над приватношћу свакодневног живота човека и грађанина. Други модел подразумева третман COVID-19 као и сваког другог сезонског вируса са појачаним притиском ка самоодговорности кроз самоизолацију.¹⁰ Донете су блаже мере које су подразумевале рестрикције окупљања већег броја људи у затвореном простору, али школе, јавни саобраћај и пословне активности веће групе људи нису обустављане. То је тзв. „Шведски модел“ (Kamerlin, Kasson 2020). Овај модел допуштао је рад вртића и школа уз придржавање минималне удаљености међу децом, најчешће тако што је број деце у групама преполовљен. Шведски модел подразумевао је, такође, обуставу великих спортских надметања и културалних манифестација..

Поред ових, владе држава чланица СЗО прописале су читав сет мера превентивне здравствене заштите: ношење маски и рукавица, обавезну хигијену руку коришћењем асепсола, 70% апотекарског алкохола, раствора водоник-пероксида и слично. Грађанима се препоручивало да без икакве преке потребе не напуштају своја боравишта и да пословне активности обављају од својих кућа (уколико је то могуће). У земљама које су преузеле „Кинески модел“ деци је организована настава од куће

9 “The Chinese government has adopted extreme measures to mitigate outbreak. On 23 January 2020, the local government of Wuhan suspended all public traffics within the city, and closed all inbound and outbound transportation. Other cities in Hubei province announced similar traffic control measures following Wuhan shortly.” Више видети у: Lin, Qianying & Zhao, Shi & Gao, Daozhou & Lou, Yijun & Yang, Shu & Musa, Salihu & Wang, Maggie & Wang, Weiming & Yang, Lin & He, Daihai. „A conceptual model for the outbreak of Coronavirus disease 2019 (COVID-19) in Wuhan, China with individual reaction and governmental action.“. *International Journal of Infectious Diseases*. Volume 93: 211-216, Elsevier, April 2020, p. 211.

10 “Governments around the world have, therefore, recommended that individuals with at least one of these factors self-isolate for prolonged periods of time to not only reduce the risk contracting severe COVID-19, but also prevent any sudden increase in demand for critical care in hospitals, which could overwhelm health systems.” Више видети у: Katalin Gémes, Mats Talbäck, Karin Modig, Anders Ahlbom, Anita Berglund, Maria Feychting, Anthony A. Matthews. “Burden and prevalence of prognostic factors for severe COVID-19 in Sweden”. *European Journal of Epidemiology*. Vol. 35: 401-409, Springer, 2020, p. 401.

(тзв. *online-настава*), у неким земљама уведен је свакодневни полицијски час у послеподневним часовима и целодневни викенд-полицијски час... Медијска пропаганда имала је за циљ да људе опомене, застраши и едукује. Организацију тзв. „Кризног штаба“, састављеног од епидемиолога, вирусолога, пулмолога... пратиле су редовне конференције за штампу које су имале за циљ да обавесте становништво о стању и предузетим мерама здравствене заштите. Становништву је саветовано да зарад оснаживања имунитета, и онемогућавања инфекцијске порозности организма, уносе повећане дозе витамина С (+прополис), комбинацију витамина А+D3, цинк-селен и магнезијум-препарате.

Посебне, проширене, мере безбедносне заштите становништва предузимане су у *откривању емитера заразе*. У земљама које су преузимале мере из „Кинеског модела“ ванредним стањем поверена су цезаристичка овлашћења „Кризном штабу“, министру здравља, министру полиције и војске. Специјални тимови здравствених инспектора улазили су у трагове комуникације заражених како би се сва лица са којима је заражени остварио контакт „ставила под контролу“, и вирусолошки неутралисала. Све побројане мере подразумевале су битна ограничења људских права и њихово кршење... (Cohen and Kupferschmidt 2020, 1287-1288).

НЕЗВАНИЧНЕ ВЕРЗИЈЕ ДОГАЂАЈА И ГЛОБАЛНЕ ПОСЛЕДИЦЕ

Овде ће најпре бити разматране: шпекулације, предвиђања и закључивања у вези последица које глобална пандемија изазива у друштвеним односима.

НЕЗВАНИЧНЕ ВЕРЗИЈЕ ДОГАЂАЈА

Незваничне верзије догађаја настоје да на основу чињеница, логике и последица дају одговоре на главна проблемска питања у вези епидемије корона-вирусом. Демократизација простора јавног саопштавања информација омогућила је њихов велики утицај посебно у случају епидемије глобалних размера какав је COVID-19.

Популациона и демографска разматрања највише се заокупљала критичку јавност када је реч о корона-вирусу. Међу свим питањима *морталитет* заузима убедљиво прво место у разматрању појаве, што је негде и логично. Аналитичке службе поуздано су утврдиле да смртност не прелази 4% у укупној маси заражених (у већини земаља то је 1-2%).¹¹ Зараза се лако преноси, па прети опасност да апсолутна бројка смртности буде велика, и да се она прогресивно увећава. Потврђено је да је исход болести кобан по слабе (хроничне болеснике) и истрошене организме. То су махом стара лица, па је опасност највећа у старачким домовима где се зараза лако шири, а исход је фаталан (I.Š.M. 2020). Истовремено, заражена лица са јаким имунитетом (посебно људи средње доби и млађи) најчешће вирус „изнесу на ногама“, а деца, посебна она предшколског и основношколског узраста, веома ретко осете било какве индиције (деца су због тога и најефикаснији преносиоци).¹² Управо из свих побројаних разлога многи су у епидемији корона-вируса видели „Малтузијанске узроке“ демографске редукације становништва, посебно старих и немоћних. Чињеница да је преко 50% свих умрлих из старачких домова, и да је поред свих предузетих мера смртност највећа у болницама где леже тешки болесници али и по старачким домовима, натерала је многе на шпекулације да је реч о „тихом растерећењу социјалних буџета“ у посусталим неолибералним капиталистичким привредама (Erdogdu 2020).

Из сазнања да на COVID-19 не делују ефикасно ултравиолентни зраци извучене су одређене претпоставке. Наиме, истраживања доказују да вируси настали из природних услова показују слабу отпорност на повишеним температурама. Ултравиолентна зрачења (UV) у зони „црвеног“ изнад 6 (+6) за

11 „Koronavirus usmrtio je 3,4 odsto zaraženih, što je daleko više nego što je stopa smrtnosti od sezonskog gripa”, rekao je generalni direktor SZO doktor Tedros Adanom Geberejesus na konferenciji u Ženevi.“ Више видети у: N1, 2020. SZO: Smrtnost od korona virusa veća nego od sezonskog gripa. <http://rs.n1info.com/Zdravlje/a574662/SZO-Smrtnost-od-koronavirusa-veca-ne-go-od-sezonskog-gripa.html>

12 : „Iako COVID-19 kod dece ne poprima ozbiljne razmere, u smislu razvijanja težih simptoma bolesti, ona se itekako mogu inficirati i oboleti, kaže u intervjuu za Radio Slobodna Evropa doktor Barun Matema (Mathema), naučnik i istraživač infektivnih bolesti na Univerzitetu Kolumbija u Sjedinjenim Američkim Državama. Otrprike oko šest odsto infekcija koje su dovele do ozbiljnog oboljevanja je registrovano kod dece, tako da kod njih većim delom bolest ne poprimi užasne razmere...” видети више у: Mila Đurđević. „Dr Braun Matema za RSE: Deca i korona-virus“, *Radio Slobodna Evropa*, 03.03.2020

вирусе настале из природних услова делују погубно, тако да вирус слаби и нестаје уколико је осунчаност висока (видети: Türsen et al, 2020, 2163). Истраживања везана за утицај UV-зрака на COVID-19 указују на изузетно високу отпорност вируса и при температурама од преко 70°C.¹³ Ово је многе научнике натерало на закључак да COVID-19 или SARS-2 није настао из природног окружења, већ у специјалним лабораторијским условима. У том случају се ради о „вештачком вирусу“ (*Radio televizija Pančevo*, 2020). Стручњаци за безбедност иду и корак даље и тврде: пошто је вирус произведен у лабораторијским условима, мала је могућност да се исти случајно затекао у спољашњем окружењу. Према њима: вирус је пуштен из лабораторије у Вухану. То би значило да је реч о *биотероризму*, и још даље, многи међу заступницима ове тезе тврде да је реч о првом *биотерористичком рату* који је захватио читаву планету.¹⁴ Из овога се даље намеће питање: Које је у интересу да се један овакав вирус са погубним дејствима по животе и здравље људи ослободи и пусти међу становништво?

Незванична верзија догађаја посебно се критички осврнула на кораке влада да крше људска права под изговором „глобалне пандемије“. Владе су се позвале на уставну категорију „спречавање ширења заразних болести“ како би увеле ванредно стање, и редуковала људска права и слободе. Забрана слободе кретања, полицијски час, присилно смештање у колективни карантин, наплаћивање новчаних казни за баналне прекршаје, праћење друштвених контаката, видео надзор и технолошко праћење људи, забрана путовања, присилно тестирање људи, забрана исповедања вере, обавезна вакцинација читавих друштвених слојева,.. само су неке од мера које су владе предузеле, или намеравају да предузму,

13 „(...) grupa istraživača sa Univerziteta u Marseju dokazala je da korona virus može da preživi dugotrajno izlaganje visokim temperaturama. Naime, oni su zagrevali korona virus na 56 stepeni tokom 30 minuta, zatim na 60 stepeni tokom 60 minuta i na 92 stepena (tačka ključanja vode) tokom 15 minuta i otkrili da visoke temperature jesu značajno smanjile efikasnost virusa. Međutim, on je sve vreme bio u stanju da se replicira, tj. da započne još jedan krug infekcije u svom domaćinju. Samo tokom protokola grejanja korona virusa na 92 stepena, COVID-19 je bio potpuno uništen.“ Видети више у: Т. Т. 2020. Ово је температура коју ни корона не може да преживи: Не, лето нам неће помоћи у сузбијању вируса“, <https://www.telegraf.rs/zivot-i-stil/zdravlje/3206138-ovo-je-temperatura-koju-ni-korona-ne-moze-da-prezivi-ne-letu-nam-nece-pomoci-u-suzbijanju-virusa>

14 Занимљива сазнања на ову тему изнели су: Gary Ackerman, Hayley Petreson. “Terrorism and COVID-19: Actual and Potential Impacts”. *Perspectives on Terrorism*. Volume 14, Issue 3: 59-73. Institute of Security and Global Affairs, Universiteit Leiden. 2020.

након увођења ванредног стања. Посебно је под удар дошло право човека и грађанина да се лечи и да пристане да буде лечен. Ради се о једном од најизворнијих људских права – право неповредивости телесног и психичког интегритета личности, које подразумева да свако по сопственом нахођењу, својом вољом, може истаћи захтев да буде подвргнут лечењу.¹⁵ Истовремено, нико не може бити натеран на лечење уколико то не жели. Међутим, како је реч о епидемији COVID-19 владе држава-чланица СЗО ово право релативизују и истичу да оно важи само уколико се њиме не нарушавају права других људи.¹⁶ Према критичарима ових мера глобална агенда је (зло)употребила „глобалну пандемију“ како би укинула гарантована људска права. Масовна сикјуритизација под изговором пандемије смртоносног вируса темељи су једног новог, глобалног и тоталитарног поретка. Обавезно вакцинисање читаве популације требала би да буде завршна фаза читаве агенде у којој би корист имале мултинационалне фармацеутске куће (тзв. „фармако-мафија“). „Кинески модел“ борбе са опасном болешћу, постао је узор многим другим државама, а сама Народна Република Кина важи за земљу са богатом традицијом имплементације глобалних агенди: од присилне индустријализације и урбанизације, преко строгог ограничења рађања до најновијих модела праћења, надгледања и идентификације својих становника (Smith, Fallon 2020).

Индикације које изазива COVID-19 веома су сличне последицама гушења гасом Сарин, па су неке претпоставке да није реч ни о каквом вирусу, већ да је тзв. „вирусна инфекција“ последица масовног тровања, између осталог и овим гасом, које се спроводи кроз кампању авио-запрашивања неба, у циљу заштите атмосферског омотача од UV-зрачења и озонских рупа (тзв. „Кемтрејлс“, *chemtrails*).¹⁷ Неки лекари су у том случају

15 „Lečenje mora zavistiti od volje onoga koga se tiče. Pacijent nije objekt medicine nego subjekt, koji, uz pomoć lekara, treba slobodno da odluči o svim merama koje se tiču njegovog zdravlja.“ Више у: Jakov Radišić, „Pristanak pacijenta na lečenje i odgovornost zbog lečenja bez punovažnog pristanka“. *Evropska revija za pravo osiguranja*. 1/2012: 39-48. Udruženje za pravo osiguranja Srbije. Beograd. 2012, str. 39.

16 „Pacijent ima pravo da slobodno odlučuje o svemu što se tiče njegovog života i zdravlja, osim u slučajevima kada to direktno ugrožava život i zdravlje drugih lica.“ Више у: Jakov Radišić, „Pristanak pacijenta na lečenje i odgovornost zbog lečenja bez punovažnog pristanka“, 2012.

17 Тако нпр. лекар Алек Рачић истиче управо ова опажања: https://www.youtube.com/watch?v=x9BN44Am_Mo, <https://www.youtube.com/watch?v=h1SNuGsGN9c&t=1299s>, <https://www.youtube.com/watch?v=w2xz5xLgWWY>

уместо обичних хируршких маски препоручили ношење гасних маски са озбиљном угљеничком заштитом од аеро-загађења.¹⁸ Истовремено, пулмолози упозоравају да је необјављени рат почео и пре запрашивања, сејањем корених биљака које имају погубно алергено дејство, и изазивају аутоимуноу болест. Ови стручњаци истичу да је вакцинисање од сезонског грипа у великој мери смањиле имунитет популацији. За један део стручне и критичке јавности постављање телекомуникационе 5G мреже, која не само да омогућава убрзани пренос података већ и управљање на даљину, главни је узрочник масовног обољења људи (видети: Bruns et al 2020). 5G-мреже раде на таквој фреквенци да хемоглобин у крви човека, који се налази у близини емитера, губи способност да се веже за кисеоник, па тако организам остаје без кисеоника, а пацијент умире у најгорим мукама.¹⁹

Критичка јавност посебно се бавила стањем у здравственим установама којима прети опасност да доживе колапс, јер капацитети Домова здравља, Ковид-амбуланти, Клиничких центара..., нису довољни да пруже помоћ и заштите људе од масовног ширења заразе. У питање је доведена и поузданост PCR-тестова, пошто се показало да је њихова прецизност понекад и испод 50%. Такође, на осуду јавности је наишло и смештање људи у колективне центре, тзв. „јавне карантине“ где су пацијенти подвргнути лечењу у великим спортским дворанама или под сводовима велесјајамских хала. Капацитети неких од ових „пољских болница у затвореном“ премашују и неколико хиљада лежаја. Овде се поставља питање ефикасности и безбедности лечења пацијената од вирусно-респираторне инфекције у таквим условима.

ГЛОБАЛНЕ ПОСЛЕДИЦЕ

Препорука да сви људи у међусобној комуникацији обавезно држе одстојање од најмање 2 метара посебно је

¹⁸ Isto.

¹⁹ На ову тему излаже професор Медицинског факултета у Београду dr.sci Нада Костић: B 92. „Nada Kostić ponovo o virusu i 5G mreži: Znete da je narod oduševljen mnome? Protivnik sam teorija zavere“. 11. maj 2020. https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2020&mm=05&d=11&nav_category=12&nav_id=1682708: „Ona je ranije rekla da na osnovu medicinskih dokaza tvrdi da elektromagnetni talasi 5G mreže uzimaju kiseonik, odvajaju ga od hemoglobina i onda se zna kakav je kraj.“

подвргнута критици јавности. Писана су правила и држане презентације о потреби да људи држе дистанцу једни од других: да се пријатељи не грле и не рукују (измишљени су нови начини поздрављања међу људима када се нађу у непосредном контакту), да партнери не одржавају сексуалне односе и да родитељи и деца не размењују нежност. Критичари су указивали да социјално дистанцирање дехуманизује свет и људске односе у њему, и да су људи „социјална бића“ која имају потребу да са другима поделе емоцију (Van Bavel et al, 2020). Покушај увођења „социјалног дистанцирања“ људи у сфери приватног није успео, али се зато на јавном месту „социјална дистанца“ одржала и постала мера здравствене одговорности, а ношење заштитних маски, визира и рукавица предочава се као пожељно понашање у јавном дискурсу.²⁰

У економској и финансијској сфери вирус је послужио као повод да се редукује коришћење папирног новца у оптицају. Убрзо се прешло на препоруке да се користи дигиталан новац, тзв. „картице“, уместо готовог новца, уз тврдњу да корисници могу да се заразе преко папирног новца. Истовремено је, због додатних мера заштите од вируса, доступност готовине оптерећена тежином подизања кеш-новца из банака, дугим редовима који обесхрабрују и најупорније заговорнике готовог новца.²¹ У капиталистички структурисаним друштвима под удар рестриктивних мера друштвене комуникације прво су се нашле услужне делатности. Забрана јавних окупљања посебно је погодила: угоститељство, културу и туризам. Последице корона-вируса у области туризма тек ће бити разматране. Посебну тешкоћу представљају компликоване процедуре за прелазак људи преко граница и одлазак на жељене дестинације.²²

20 “People wearing a surgical mask are more responsible because they take the new social norms more seriously.” Више у: Antonio Olivera-La Rosa, Erick Chuquichambi, Gordon Ingram. „Keep your (social) distance: Pathogen concerns and social perception in the time of COVID-19.“ *Personality and Individual Differences*. Vol. 166. Elsevier. 2020, p. 5.

21 „Krizna sa korona virusom je dala ljudima novi razlog za odvajanje od novčanica. Široko je rasprostranjeno uvjerenje da se virus može širiti putem novčanica, što je mnoge trgovine natjeralo da na vrata postave znaCOVe bez gotovine. (...) Taj trend, koji je raširen u razvijenim dijelovima svijeta, dao je dodatni podsticaj digitalnom bankarstvu i kompanijama koje koriste negotovinsko plaćanje. Apple Pay-u i PayPal-u ide odlično.“ Више у: Howard Davies. „Hoće li korona virus ubiti gotovinu?“. *AlJazeera Balkans*. Sarajevo. 3. avgust 2020.

22 “At the same time public health concerns, and continuing government restrictions on international travel, may be reflected in changing tourism behaviour with people choosing to take holidays within their own countries rather than to travel abroad.” Више у: Peter Jones, Daphne Comfort. „The

Предлози да се уведу „корона пасоши“ за сада су „на чекању“.²³ Свет је успорио активности на глобалном нивоу, а многе туристичке земље доживеле су економски слом од кога ће се опорављати годинама.

На политичком плану корона-вирус је условио померања и промене у равни локалног, али и глобалног. У многим земљама са смањеним демократским капацитетима епидемија је послужила као средство додатног ограничења изборних слобода и права, и допринела је учвршћивању стабилнократских поредака (Miladinović 2020). Избори одржани у условима свеопште епидемије (са забраном или битним ограничењем окупљања, са медијима који су пропагирани збијање редова, и уз масовно ширење панике од смрти) често нису задовољавале ни минимум демократских стандардна изборног надметања.²⁴

Са друге стране, на глобалном плану тзв. „глобална пандемија“ требала је да послужи заустављању раста популизма и националног суверенизма и јачању глобалних агенди иза којих стоје неформални центри моћи са великим утицајем на „дубоку државу“ (*deep state*) или „Велику мочвару“ (*Great swamp*) којом управља светска финансијска елита преко корумпиране бирократије на темељима гвозденог закона олигархије.²⁵ Политички дискурс „глобалне пандемије“

COVID-19 Crisis, Tourism and Sustainable Development“. *Athens Journal of Tourism*. Volume 7. Issue 2: 75-86. Athens Institute for Education and Research. Athens. June 2020. p. 80.

23 Идеја са „корона-пасошом“ требала би да послужи као додатно средство притиска да се прими вакцина која је у припреми, јер без доказа о вакцинацији, у том случају, не би било могуће путовати. Јавност је посебно узнемирила најаву да би нова вакцина могла бити нанотехнолошка. То је нова генерација тзв. „паметних вакцина“, које у себи садрже чип са програмом за праћење вируса. Многе традиционалисте ово је навело на закључак да је одпочела ера „чиповања људи“, и да је то већ предвиђено у „Открочењу Јовановом“, апокалиптичном тексту „Новог завета“, који најављује „Крај историје“.

24 Дражен Лалић професор социологије политике са Свеучилишта у Загребу износи запажање: „*Onaj koji upravlja krizom, on pobeđuje na izborima – to je aksiom u politikologiji*“, navodi Lalić za BBC na srpskom uz napomenu da je kriza na Balkanu nije izazvana samo virusom korona, već i unutrašnjim faktorima u društvima. [...] Ako imate snažnog političara koji je stalno u medijima, šalje poruke sigurnosti, da će se on obračunati sa problemom, ili da je već navodno pobeđio epidemiju, to kod birača koji su pogodni zbog tradicionalne ili interesne vezanosti predstavlja dodatnu kombinaciju.“

25 У САД корона-вирус игра врло значајну улогу у изборној кампањи које је одпочела крајем лета 2020. Бирачко тело није задовољно учинцима републиканске администрације председника Трампа када је у питању вођење здравствене политике одговора на COVID-19. Са друге стране, председник Трамп је изјавио да: „*agencija namerno ne dozvoljava farmaceutskim kućama da testiraju cepivo da bi se i to veliko otkriće objavilo tek posle 3. novembra.* [...] U subotu se prvi čovek administracije žalio na *Tviteru da duboka država*, oličena u simpatizerima demokrata

под снажним је мњењем да светске финансијске елите воде необјављени рат против нација и држава, настојећи да уведу глобални поредак.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Глобална и глобалистичка агенда о превенцији од COVID-19 следи логику нових форми бихејвиоралних условљености на плану измене система вредности и нових понашања људи: слабљењу „традиционалних облика друштвене условљености“ и раскиду социјалних веза. Прихватање сикјуритизације као новог начина живота у коме се због сигурности и заштите од претеће опасности од смртоносне заразе добровољно жртвују људска права (чија је улога да бране слабању јединку од државне принуде) представља суштину и полазну основу новог политичког дискурса у чијем је средишту нова политика – политика страха од смрти. Људима се нуди здравствена сигурност у замену за уставом гарантоване слободе, које се крше под изговором заштите тзв. „рањивих група“ које би могле бити усмрћене смртоносним вирусом. Ова политика настоји да пребаци пуну одговорност на владе државе-чланице СЗО како би владе превентивно деловање на сузбијању заразе, и успоставиле контролу над стихијом смртоносне заразе. Из тог разлога пред нашим очима се одиграва медијска хистерија у чијем је средишту ширење панике страхом од смрти. Свакако да је несрећа која се одиграва пред нашим очима добила такве размере да је додатно глобализовала свет и ставила пред испит међусобну солидарност држава и нација. У ком правцу ће свет даље ићи остаје да се види...

u upravi, namerno odlaže pronalaženje vakcine i druge pomake u lečenju do posle izbora. Dvadeset i četiri časa kasnije, Agencija za hranu i leCOVe dala je „zeleno svetlo“ za korišćenje krvne plazme.“ Више у: Jelena Stevanović. „Trump: Duboka država odlaže vakcinu protiv korona-virusa“. *Politika*. Beograd. 25.08.2020.

ЛИТЕРАТУРА

Ројтерс. 2020. Више од 1000 нових случајева у Италији, две особе преминуле у Црној Гори. <https://www.rts.rs/page/stories/ci/%D0%9A%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%80%D1%83%D1%81/story/3135/koronavirus-u-svetu/4056677/koronavirus-svet-broj-zarazenih-mrtvih-mere-ukidanje-restriktivnih-mera.html>

Ackerman Gary, Petreson Hayley. 2020. "Terrorism and COVID-19: Actual and Potential Impacts". *Perspectives on Terrorism*. Volume 14, Issue 3: 59-73. Universiteit Leiden: Institute of Security and Global Affairs

Asošijeted Pres. 2020. Pojedini lekari dovode u pitanje korišćenje respiratora. <https://www.glasamerike.net/a/neki-lekari-dovode-u-pitanje-kori%C5%A1%C4%87enje-respiratora/5369208.html>

B92. 2020. Nada Kostić ponovo o virusu i 5G mreži: Zbate da je narod oduševljen mnome ? Protivnik sam teorija zavere. https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2020&mm=05&dd=11&nav_category=12&nav_id=1682708

Bavel Van Jay, Baicker Katherine, Willer Robb et al. 2020. "Using social and behavioural science to support COVID-19 pandemic response". *Nature Human Behavior*. Vol. 4. Issue 4: 460-471. Springer Nature Limited.

BBC, 2020. Korona virus; Koliko se dugo zadržava na čvrstim površinama? <https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-51946769>

BBC, 2020. Korona-virus: lečenje u poljskim bolnicama širom sveta u fotografijama. <https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-52099362>

Beta, 2020. Broj zaraženih korona virusom u Italiji povećan 50 odsto za 24 časa. <https://www.danas.rs/svet/broj-zarazenih-korona-virusom-u-italiji-povecan-50-odsto-za-24-casa/>

Bruns Axel, Harrington Stephen, Hurcombe Edward . „Corona? 5G? or both?: the dynamics of COVID-19/5G conspiracy theories on Facebook“, *Media International Australia*. Sage Journals. August 4-th 2020.

Chakraborty Indranil, Maity Prasenjit. 2020. "COVID-19 outbreak: Migration, effects on society, global environment and prevention". *Science of the Total Environment*. Volume 728. Elsevier

Cohen Jon and Kupferschmidt Kai. 2020. "Countries test tactics in war against COVID-19". *Science*. Vol. 367. Issue 6484: 1287-1288. Washington DC: The American Association for the Advancement of Science

Internacionalna federacija farmaceuta [IFF]. 2020. COVID-19: Često postavljana pitanja i razbijanje mitova, str. 3-15.

Davies, Howard. 2020. Hoće li korona virus ubiti gotovinu?. <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/hoce-li-korona-virus-ubiti-gotovinu>

Dorigatti Ilaria, Okell Lucy, Cori Anne, Imai Natsuko, Baguelin Marc, Bhatia Sangeeta, Boonyasiri Adhiratha, Cucunubá Zulma, Cuomo-Dannenburg Gina, FitzJohn Rich, Fu Han, Gaythorpe Katy, Hamlet Arran, Hinsley Wes, Hong Nan, Kwun Min, Laydon Daniel, Nedjati-Gilani Gemma, Riley Steven, Elsland van Sabine, Volz Erik, Wang Haowei, Wang Raymond, Walters Caroline, Xi Xiaoyue, Donnelly Christl, Ghani Azra, Ferguson Neil. *Report 4: Severity of 2019-novel coronavirus (nCoV)*. Imperial College London. COVID-19 Response Team. 10. February 2020.

Đurđević, Mila. 2020. Dr Braun Matema za RSE: Deca i korona-virus. <https://www.slobodnaevropa.org/a/barun-matema-o-deci-i-korona-virusu/30525608.html>

Erdogdu, Mustafa. 2020. "COVID-19 and the End of the Road for Neoliberalism". *11. International Conference of Political Economy: Global Inequalities*. Online Conference: June, 24-25, Taxim Hill Hotel, Istanbul.

Gémes Katalin, Talbäck Mats, Modig Karin, Ahlbom Anders, Berglund Anita, Feychting Maria, Matthews Anthony. 2020. "Burden and prevalence of prognostic factors for severe COVID-19 in Sweden". *European Journal of Epidemiology*. Vol. 35: 401-409, Springer

Hina, 2020. U mrtvačnici groblja u Bergamu konačno više nema leševa. <http://rs.n1info.com/Svet/a590570/Bergamo-koronavirus.html>

I.Š.M. 2020. Polovina smrtnih slučajeva od posledica korone u domovima za negu starih. <https://www.danas.rs/svet/polovina-smrtnih-slucajeva-od-posledica-korone-u-domovima-za-negu-starih/>

Jones, Peter, Comfort Daphne. 2020. "The COVID-19 Crisis, Tourism and Sustainable Development". *Athens Journal of Tourism*. Volume 7. Issue 2: 75-86. Athens Institute for Education and Research

Kamerlin Shina and Kasson Peter. 2020. "Managing Coronavirus Disease 2019 Spread With Voluntary Public Health Measures: Sweden as a Case Study for Pandemic Control". *Clinical Infectious Diseases*. Oxford University Press

Kraemer, Moritz & Yang, Chia-Hung & Gutierrez, Bernardo & Wu, Chieh-Hsi & Klein, Brennan & Pigott, David & Plessis, Louis & Faria, Nuno & Li, Ruoran & Hanage, William & Brownstein, John & Layan, Maylis & Vespignani, Alessandro & Tian, Huaiyu & Dye, Christopher & Pybus, Oliver & Scarpino, Samuel. 2020. "The effect of human mobility and control measures on the COVID-19 epidemic in China". *Science*. Vol. 368. Issue 6490: 493-497. Washington DC: The American Association for the Advancement of Science

Lin, Qianying & Zhao, Shi & Gao, Daozhou & Lou, Yijun & Yang, Shu & Musa, Salihu & Wang, Maggie & Wang, Weiming & Yang, Lin & He, Daihai. 2020. "A conceptual model for the outbreak of Coronavirus disease 2019 (COVID-19) in Wuhan, China with individual reaction and governmental action". *International Journal of Infectious Diseases*. Volume 93: 211-216, Elsevier

Miladinović, Aleksandar. 2020. Korona virus, izbori i pandemija: Da li virus korona učvršćuje vlast na Balkanu? <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-53491877>

N1. „SZO: Smrtnost od korona virusa veća nego od sezonskog gripa“, *N1*, 03.03.2020, <http://rs.n1info.com/Zdravlje/a574662/SZO-Smrtnost-od-koronavirusa-veca-nego-od-sezonskog-gripa.html>

Nguyen Candice, Campos Robert, Carroll Jeremy, Rutanashoodech Anthony and Myers Sean. 2020. "Endangered Pangolin a Possible Link in Spread of COVID-19 – Illegal animal trade may have triggered worldwide spread of COVID-19". *NBC Bay Area*

Olivera-La Rosa Antonio, Chuquichambi Erick, Ingram Gordon. 2020. "Keep your (social) distance: Pathogen concerns and social perception in the time of COVID-19". *Personality and Individual Differences*. Vol. 166. Elsevier

Radio televizija Pančevo. 2020. „Branimir Nestorović: Jasno je da je virus veštački, pitanje ko ga je napravio“. <http://rtvpancevo.rs/2020/05/19/dr-nestorovic-jasno-je-da-je-virus-vestacki-pitanje-je-ko-ga-je-napravio/>

Radišić, Jakov. 2012. „Pristanak pacijenta na lečenje i odgovornost zbog lečenja bez punovažnog pristanka“. *Evropska revija za pravo osiguranja*. N° 1/2012: 39-48. Beograd: Udruženje za pravo osiguranja Srbije

Ross Smith Nicholas, Fallon Tracey. 2020. "An Epochal Moment? The COVID-19 Pandemic and China's International Order Building". *World Affairs*. Volume 183. Issue 3: 235-255. SAGE Journals

S.M.L. „Korona napada testise – dr Nestorović otkrio šokantnu istinu o virusu“. <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/korona-napada-testise-dr-nestorovic-otkrio-sokantnu-istinu-o-virusu/xhert1m>

Schumaker, Erin. 2020. Timeline: How coronavirus got started – The outbreak spanning the globe began in December, in Wuhan, China. <https://abcnews.go.com/Health/timeline-coronavirus-started/story?id=69435165>

Stevanović, Jelena. 2020. Tramp: Duboka država odlaže vakcinu protiv korona-virusa. <http://www.politika.rs/sr/clanak/461096/Svet/Tramp-Duboka-drzava-odlaze-vakcinu-protiv-virusa-korona#!>

T. T. 2020. Ovo je temperatura koju ni korona ne može da preživi: Ne, leto nam neće pomoći u suzbijanju virusa, <https://www.telegraf.rs/zivot-i-stil/zdravlje/3206138-ovo-je-temperatura-koju-ni-korona-ne-moze-da-prezivi-ne-leto-nam-neece-pomoci-u-suzbijanju-virusa>

The Guardian, 2020. Respiratori – najtraženije i najdragocnije mašine na svetu. <http://rs.n1info.com/Zdravlje/a582463/Respiratori-najtrazenije-masine-na-svetu.html>

Türsen Ümit, Türsen Belma, Lotti Torello. 2020. “Ultraviolet and COVID-19 pandemic”. *JCD*. Vol. 19: 2162-2164. Wiley.

World Health Organization [WHO]. 2020. *Q&A on coronaviruses (COVID-19)*, <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/question-and-answers-hub/q-a-detail/q-a-coronaviruses>

Vladan Stankovic

COVID-19: A POLICY OF FEAR OF DEATH

Resume

The global and globalist Agenda on prevention from COVID-19 follows the logic of new forms of behavioral conditioning in terms of changing the value system and new behaviors of people: the weakening of „traditional forms of social conditioning“ and the severance of social ties. Accepting securitization as a new way of life in which human rights are voluntarily sacrificed for security and protection from the imminent danger of a deadly infection (whose role is to defend a weak individual from state coercion) is the essence and starting point of a new political discourse centered on new politics – The politics of fear of death. People are offered health security in exchange for the constitutionally guaranteed freedom, which is violated under the pretext of protecting the so-called „Vulnerable groups“ that could be killed by a deadly virus. This policy seeks to shift full responsibility to the governments of WHO member states in order for governments to take preventive action to combat the infection, and to establish control over the element of the deadly infection. For this reason, a media hysteria is unfolding before our eyes, at the center of which is the spread of panic with the fear of death. Certainly, the disaster that is taking place before our eyes has reached such proportions that it has additionally globalized the world and put the mutual solidarity of states and nations to the test. It remains to be seen in which direction the world will go...

Keywords: COVID-19, epidemics, social relations, security, globalization, social control.

* Овај рад је примљен 10. августа 2020. године, а прихваћен на састанку Редакције 15. септембра 2020. године.

*Горан Николић**

Институт за европске студије, Београд,

*Гордана Петровић***

*Факултет за примењени менаџмент, економију и
финансије, Универзитет Привредна академија у
Новом Саду*

ЕКОНОМСКИ И ТЕХНОЛОШКИ УСПОН КИНЕ КАО ВЕСНИК НОВЕ ГЛОБАЛНЕ ГЕОПОЛИТИЧКЕ КОНСТЕЛАЦИЈЕ***

Сажетак

Технолошки напредак који је Кина успела да постигне у последње две деценије, чини је далеко најозбиљнијим изазивачем за глобалну хегемонију са којим су се две англосаксонске земље (прво Британија, а затим САД) сусреле у последња скоро три века. Упоредо са тренутним трговинским ратом, САД и Кина су заплетене у растућу конкуренцију ради доминације у различитим пољима технологије следеће генерације, пре свега 5G мрежама и вештачкој интелигенцији (AI). Суштински, надметање је око тога ко ће контролисати инфраструктуру и стандарде информационе технологије на глобалном нивоу. Пекинг је припремио бројне планове, као што је “Made in China 2025”, са циљем да доминира у области глобалне ‘high-tech’ производње, са идејом да Кину

* goranvnikolic@gmail.com

** milicakg98@yahoo.com

*** Рад је написан у оквиру Програма истраживања Института за европске студије за 2020. годину који подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

претвори у светског лидера у 5G, AI и другим областима високе технологије.

Кључне речи: Кина, конкуренција, висока технологија, технолошки рат, геополитика.

СНАЖАН ТЕХНОЛОШКИ И ЕКОНОМСКИ ПРОГРЕС КИНЕ

Технолошки прогрес, делимично повезан и самом популацијом величином, која је Кина успела да направи у последње две деценије чине је убедљиво најозбиљнијим изазивачем за глобалну хегемонију са којим су се две англосаксонске земље (прво Британија, а потом САД) ‘сусреле’ у последња скоро три столећа, вероватно од завршетка ‘седмогодишњег рата’ средином 18. века. Оно што посебно ствара нервозу у Вашингтону су снажни продори Пекинга, посебно у ‘big data’ и вештачкој интелигенцији (AI), који су дошли до изражаја током текуће пандемије. Упоредо са тренутним трговинским ратом који САД води против Кине, две државе су запетљане у растућу конкуренцију ради доминације у различитим пољима технологије будуће генерације, пре свега 5Г мрежама, AI, ‘big data’. У суштини, надметање је око тога ко ће контролисати инфраструктуру и стандарде информационе технологије глобално.

Chhabra et al. (2020) указује да брз технолошки напредак Кине игра водећу улогу у геополитичкој конкуренцији данашњице, на забринутост САД(и њених партнера). Кина је инвестирала огромна средства и спровела политике које су значајно допринеле њеном економском расту, војној способности и глобалном утицају. У неким областима Пекинг је прстигао САД, посебно у брзом примени одређених технологија. Све ово је заплетено у шири контекст америчко-кинеских тензија, где су технолошки гледано посебно битни сложени и променљиви глобални ланци снабдевања, потенцијално економско и технолошко „раздвајање“ (decoupling) две суперсиле, такмичење за глобално установљење технолошких стандарда. Несумњиво да велики значај има

развој пете генерације (5G) бежичне технологије, оружја омогућених вештачком интелигенцијом, као и развој свемирске технологије, биотехнологије, технологије надзора, полупроводника, финансијске технологије, нанотехнологија, биотехнологије, "power grid cybersecurity" (cyber безбедност електроенергетске мреже), "Internet of Things", "Big Data", квантног рачунања.

Кинеска индустрија се не само приближава технолошким границама у конвенционалним областима као што су електроника, машине, аутомобили, брзе железнице и ваздухопловство, већ и покреће технолошке иновације у областима у настајању као што су нова и обновљива енергија, напредна нуклеарна енергија, следећа генерација телекомуникационе технологије, велики подаци и супер-рачунари, AI, роботика, свемирска технологија и е-трговина. Статистички подаци - попут обима извоза и износа продаје и улагања у ове кинеске индустрије - пружају доказе о порасту технолошке способности Кине. Технолошки сектор најмногљудније државе достиже критичну масу стручности, талената и финансијске снаге која би могла да преуреди структуру моћи глобалне технолошке индустрије током 2020-их.

Аустин (2020) потенцира да су две земље у једном сукобу са две различите врсте непријатељстава, која се огледају у трговинском и технолошком рату. Трговински рат се тиче размене добара и услуга, док су непосредни економски улози технолошког рата много већи. Наиме, технолошки рат директно утиче на континуитет глобалних финансијских услуга које укључују две најбогатије економије света, а самим тим и све остале земље. Главни фронт у технолошком рату је битка за доминацију у високој технологији, пре свега сектору информационих и комуникационих технологија (ICT). Укупна вредност дневних размена које зависе од стандардизованог и релативно сигурног глобалног ICT окружења (скоро девет трилиона америчких долара) готово је девет пута већа од годишње вредности билатералне америчко-кинеске трговине и посредно указује на сав значај спора који имају два водећа глобална играча.

ПРОБЛЕМИ И ЛЕКЦИЈЕ ИЗ КИНЕСКОГ ИСКУСТВА

Почев од друге половине 2000-их, Кина је по многим мерилима била друга након САД у истраживању и развоју (R&D), као што су потрошња на R&D (као удео у БДП-у) и број академских истраживачких радова (где је Кина премашила САД 2016.). Међутим, плаћања која је Кина извршила за интелектуално власништво у 2015. била су чак 22 пута већа од оних које је примала од остатка света. Анализа продуктивности такође указује на низак поврат кинеских прекомерних истраживачких и развојних активности, јер повећање тоталне факторске продуктивности, који је један од најважнијих показатеља дугорочних потенцијала једне економије има спорији раст.

Транзиција Кине од “светске фабрике” у једну од водећих технолошких сила, последица је активне финансијске подршке владе у Пекингу, која је поред тога слала своје студенте широм света, развијала серију мастер планова, интензивирала патентирање и заузимала прогресиван став ка промени целокупне науке, технологије и система иновација. Резултат таквог централног планирања и велике потрошње је да се Кина у последњој десетак година на глобалној сцени појавила као моћна научна и технолошка сила (Ekrem, 2020). С тим повезано, UK Research and Innovation Agency (2018) пројектује да ће Кина 2022. престићи САД као прва земља по издацима за истраживање и развој (R&D). Додатно, од 2003. до 2018. број иностраних центара за истраживање и развој у Кини повећао се са 200 на преко 1500. Већ 2017. Кина је чинила 23% укупних светских издатака за R&D (OECD, 2020), а ова врста потрошње је наставила раст износећи 2,19% БДП-а у 2018. (нешто више од удела исте врсте инвестиција у ЕУ). Кина има чак четвртину радне снаге у свету у R&D сектору и заузела је друго место међу земљама које су оствариле највише међународних пријава патената у 2018, тик иза САД.

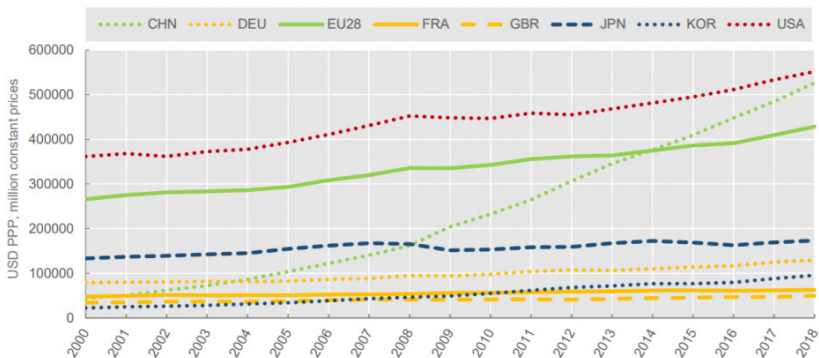

График 1.

БРУТО ДОМАЋИ РАСХОДИ ЗА R&D, 2000-2018 (OECD, 2020).

Још један фактор кинеског научно-технолошког раста била је одлука Пекинга да пошаље, односно обучи хиљаде својих најбољих студената на врхунским западним универзитетима (чак њих 662 хиљаде отишло је у иностранство у 2018). По квалитету универзитета Кина је 2019. заузела треће место, одмах иза САД-а и Британије (Dutta, S., Lanvin, B., and Wunsch-Vincent, S. 2020). У броју научних публикација (које су се повећавале за невероватних 15% годишње током претходне две деценије, посебно у хемији, физици, науци о материјалима, медицини) Кина је 2017. надмашила САД. Ипак, САД и даље предњаче када је у питању објављивање највише цитираних публикација (OECD, 2020).

Дугорочни главни план за убрзање успона Кине у научним и технолошким променама имплементиран је 2006, када је влада поставила циљ да буде светски лидер до 2050, са пратећим петогодишњим плановима који су подстакли раст у многим секторима. Индустриски план „Made in China 2025”, лансиран 2015, предвиђа да Кина постане светски лидер у великом броју високотехнолошких индустрија, попут медицинских уређаја, роботике и ваздухопловне опреме. Циљ је постизање 70% самодовољности у овим индустријама.

Важна лекција кинеског успеха је да се технолошки напредак и иновације могу планирати. Кина тренутно изводи многе пројекте сличне Аполу 8 (фамозно слање човека на Месец финализовано јула 1969.), а већина њих усмерена је на сустизање у стратешким одабраним индустријама. Ове владине иницијативе подупрете су огромним фискалним и финансијским ресурсима.

Додатна лекција је да је величина битна. Захваљујући статусу Кине као светске фабрике, ланци снабдевања различитих индустрија, који се састоје од хиљада добављача технологије компонената, сада су груписани у земљи. Поред тога, у потрази за најбољом ланцима снабдевања за комерцијализацију иновација, високотехнолошке индустрије све више траже од Кине производна решења, неку врсту комплементарне иновације. Додатно, огромна величина тржишта обећава довољан повраћај да се покрију трошкови, укључујући набавке стране технологије или предузимање кумулативног процеса учења (како би се сустигле врхунска остварења у технолошким решењима). То значи да потенцијално високи приноси омогућавају кинеској индустрији да себи приушти инвестирање у веома скупе технологије. Величина тржишта је такође кључ за откључавање ефекта „криве учења“ (нпр. у случајевима кинеске индустрије соларних и електричних возила). Тржиште велико попут кинеског привукло је не само многе од најбољих технологије, већ и бројне научне и технолошке таленте на свету.

Још једна лекција је да кинеска традиција истицања образовања пресудно важна за њен технолошки успон. Осим што влада троши 20% свог буџета на образовање, кинеска домаћинства такође улажу велика средства, достижући ниво еквивалентан 50 % владиног буџета за образовање. Кина нема само образовану и дисциплиновану радну снагу за рад са ново-уведеним технологијама, већ и истраживачке и развојне способности за учење и евентуално иновирање, поврх постојеће технологије. Додатно, кинеска висока достигнућа у науци и технологији показују да грађанска права нису повезана са економским успехом. За иновације је најважнија слобода приступа и комуникације са добро дефинисаним научним и технолошким информацијама, знањем и идејама како би се

инспирирале иновације и технолошки напредак, а Пекинг никада није блокирао ове ресурсе.

Ипак, кинеска достигнућа током последње деценије углавном су ограничена на „сустизање“ у таргетираним пољима. Ипак, како потенцира Li (2018), већина оригиналних иновација за које је кинеска индустрија тренутно способна су „инкрементална“, а не она која праве фундаменталне иновацијске пробоје. Стога је пред Кином дуг пут да се од брзог ученика претвори у истинског иноватора у главним областима високе технологије.

Снажан технолошки продор Кине алармирао је ЕУ и САД. *BusinessEurope*, европски индустријски лоби, позвао је ЕУ да изврши већи притисак на Кину како би се омогућио „реципрочан приступ“ тржишту. Америчка администрација стимулише америчке компаније да почну да траже алтернативу Кини, укључујући враћање компанија у САД. Многи су забринути да је кинеска стратегија контроле читавих ланаца снабдевања ризична за остатак света (нпр. током КОВИД-19 кризе, планови Apple за производњу iPhone су поремећени због проблема у снабдевању у Кини).

Заштита интелектуалне својине (IP) остаје главни извор конфликта са Западом, посебно САД. Стране компаније које послују у Кини годинама су се жалиле на кршење ауторских права и биле принуђене да преносе технологију у Кину у замену за приступ тржишту и инвестицијама или одобрењима прописа. Такође, унутар ЕУ, неколико истраживача који су сарађивали са кинеским научницима жалили су се да нису добили пуни приступ подацима које су желели за своја истраживања - посебно у првим данима кризе КОВИД-19.

ДРАМАТИЧАН РАСТ ДИГИТАЛНЕ ЕКОНОМИЈЕ У КИНИ

Доминантан друштвени тренд у Кини је убрзање дигитализације и експлозија употребе интернета за услуге попут оних у образовању и медицинским консултацијама. Снажан технолошки успон Кине, који траје већ више деценија, учинио је да се привреда те државе покаже резистентном и

еластичном и поред пандемије. Изузимајући неке активности, посебно тешко погођен услужни сектор, чини се да се Кина неће наћи у рецесији за разлику од већег дела света, посебно оног развијеног, односно западног. Разлог је, поред осталог, брза дигитална трансформација.

Дигитална економија је већ снажно расла пре пандемије и у 2018. је већ чинила 34,8% БДП-а. Иако је то у апсолутном износу тек око трећине америчке дигиталне економије, она годинама бележи раст који надмашује повећање номиналног БДП, и пандемија је само појачала овај тренд. У немогућности да напусте домове, домаћинства су прихватила разне апликације (JD.com, Meituan, Eleme, Pinduoduo), што им је омогућило *online* куповину. Додатно, школе и универзитети су се почели интензивније да користе интернет - промена која је подстакла брзи развој платформи за конференције и *online* учење. Слично томе, комуникационе платформе попут компанија као што су WeChat and и DingTalk омогућују електронске уговоре (e-contracts), што је олакшало бројним корпорација да одрже своје пословање. Ова технологија је такође омогућила Кини да укине многа ограничења без ризика за јавно здравље. Додатно, властима је дата могућност да прате и ублажавају потенцијалне ризике. Нпр. ако особа посети, аеродром или хотел, она мора показати свој лични *KR-kod*, а брзо скенирање показује да ли је то лице посећивало ризично подручје у последњих 14 дана. Брз развој технологије подстакла је истраживање и развој у здравству (делимично захваљујући скринингу уз помоћ алгоритама, болнице у Кини су већ спровеле рекордан број *CT* скенирања у 2020).

Дигитална трансформација захвата и кинеску финансијску индустрију. Кинеске апликације за мобилно банкарство сада просечно имају 50 милиона активних корисника месечно. На пример, користећи велике податке (big data), "cloud computing", вештачку интелигенцију и архитектуру дистрибуираног рачунања, комерцијалне банке су знатно побољшале своју способност да опслужују мала и микро предузећа и обична домаћинства.

Раст кинеске дигиталне економије је подстакла запошљавање. Нпр. у 2018. дигитална економија је креирала

191 милион радних места и представљала четвртину укупне запослености - раст од 11,5% на годишњем нивоу. Међу главним корисницима ових нових послова су млади, образовани Кинези, који сада имају више могућности да раде као независни професионалци. Повећана флексибилност тржишта рада коју је донела дигитализација вероватно је разлог зашто се урбана незапосленост није знатно повећала последњих година, упркос успоравању раста БДП-а. Овај процес треба да се настави и убрза у наредним годинама, поред осталог и због планираних државних инвестиција у нову инфраструктуру, укључујући 5Г мреже и база центре (Jun, 2020).

УБРЗАН РАЗВОЈ ДИГИТАЛНЕ ВАЛУТЕ У КИНИ

У априлу 2020. Кина је увела пилот програм којим је инаугурисала своју дигиталну валуту. У четири града започела су испитивања нове монете (са електронским плаћањем), а влада је недавно најавила да ће прошири тестирање на главне метрополе попут Пекинга и Тианцина, као и на Хонг Конг и Макао.

Међутим, дигитална монета по себи неће подићи улогу ренминбија у међународним финансијама. Како је Кина је достигла или прстигла САД и друге напредне економије у технолошкој софистицираности својих система плаћања када је у питању трговина на мало, чини реалистичним да ће дигитални јуан дати Пекингу предност у конкуренцији за доминацију на глобалном финансијском тржишту. Дигитална монета ће у почетку бити употребљива само за плаћања унутар Кине. Истина, то би се временом могло променити и ту је веома важан кинески прекогранични систем међубанкарских плаћања, уведен 2015. - далеко важнија иновација која олакшава коришћење ренминбија за међународне трансакције. Овај систем плаћања је у стању да заобиђе SWIFT систем за међународна плаћања, доминиран западним државама, и на тај начин избегне евентуални удар америчких финансијских санкција (што је примамљива перспектива за многе владе, као што су руска, иранска или венецуеланска, којима ће тако бити лакше да наплаћују у јуанима свој извоз нафте у Кину). Како се ренминби све више користи, друге мање земље

у развоју које имају јаке трговинске и финансијске везе са Кином могу почети да фактуришу и измирују своје трансакције директно у тој валути. Она би на крају могла бити повезана са прекограничним системом плаћања, даље дигитализујући међународна плаћања.

Међутим, кинеска дигитална валута ће по себи мало утицати на то да ли страни инвеститори сматрају ренминби резервном међународном монетом. Наиме, кинеска влада и даље ограничава приливе и одливе капитала, а централна банка Кине и даље управља девизним курсом. За сада, страни и домаћи инвеститори вероватно неће гледати на јуан као на сигурну валуту (*save heaven*) у време глобалних финансијских превирања. Како потенцира Prasad (2020), нова кинеска дигитална валута и њен прекогранични систем плаћања заједно ће побољшати улогу ренминбија као међународне валуте плаћања једино ако влада настави да реформише финансијско тржиште земље и уклони ограничења на токове капитала. Имајући у виду да увођење пуне конвертибилности носи ризике снажног одлива капитала и последичне макроекономске нестабилности, што је поред осталог, неспојиво са политичком и економском филозофијом владајуће елите у Пекингу, ефективне баријере за јачање улоге јуана још увек остају.

Потенцијална могућност кинеског система плаћања да заобиђе SWIFT систем за међународна плаћања, доминиран западним државама, и на тај начин избегне евентуални удар америчких финансијских санкција је његова веома важна предност. То је, последично, веома примамљива перспектива за многе владе, као што су руска, иранска или венецуеланска, којима ће тако бити лакше да наплаћују у јуанима свој извоз нафте у Кину.

Повезано са финансијским санкцијама, њихова ефикасност зависи од неколико критичних фактора, од којих су најважнији првенство америчког долара као глобалне резервне валуте и способност Вашингтона да контролише токове плаћања. У арсеналу финансијских санкција налази се неколико оружја, од којих су најчешћа: замрзавање банкарских рачуна, заплена имовине и блокирање приступа Swift-у. Употребу финансијске и економске моћи, односно позиције долара, је појачана након

11. 9. 2001, али је употреба долара, као спољнополитичког инструмента, достигла врхунац у време Трампа. Управо су у одговору на доминацију долара у глобалном финансијском систему и способност САД да искористе ту предност (weaponization), неколико земаља, укључујући Кину, Русију и Иран, почеле да истражују алтернативе, и то дигиталне као што је повећана употреба "blockchain settlement" система, који су постали растућа претња хегемонији америчког долара. Иако је за сада мало вероватно да ће америчка доминација бити угрожена, импликације алтернативног финансијског система ће бити значајне. Наиме, националне крипто валуте могле би да реше најнеугоднији проблем у међународној трговини - захтев за резервном валутом.

Кина већ има више од половине светских капацитета када је у питању дигитална валута. Наиме, иако је неоспорна жеља Пекинга да постане водећа светска економија, јуаном се још увек не може отворено трговати и не представља непосредну претњу доминацији долара. Међутим, интензификација плаћања националном крипто-валутом представљаће директан изазов за САД. Величина кинеског унутрашњег тржишта, заједно са широким употребом мобилних плаћања и њиховим значајем у глобалној трговини, могла би да покрене широко усвајање „крипто јуана“.

Да би заштитиле доминацију долара, САД ће морати брзо да делују са својим дигиталним доларом. За сада, много пажње у технолошком рату између Вашингтона и Пекинга је усмерено на Хуавеј. Међутим, чини се да ће ускоро много значајнија постати контрола светске финансијске структуре - а напори Кине у криптовалутама дали су јој велику предност у овој области (Arduino, 2020).

По питању монете, Кина мора бити спремна да буде проактивнија са валутном интервенцијом јер се слабљење долара током 2020. може негативно одразити на извоз те земље. Наиме, од почетка 2020, закључно са септембром, раст ренминбија у односу на долар био је релативно скроман (4,6%, посматрајући најнижу вредност). Како извоз Кине убрзава раст последњих месеци, евентуално нагло слабији долар био претња за те позитивне трендове, смањујући конкурентност

кинеског извоза и тиме редукујући наде Пекинга у бржи опоравак вођен извозом. Ипак, Кина има пуно опција на столу, од нижих камата, олакшавања услова кредитирања, те повећања фискалних расхода у намери да подстакне домаћи раст. У сваком случају, Пекинг има довољно простора да таргетира слабији ренминби, све док су инфлаторни ризици даље ниски. Ипак, званична интервенција биће потребна ако се пробије прошлогодишњи најнижи ниво од 6,68 јуана у односу на долар, а потом би уследила тачка од 6,26 јуана за долар, доњи ниво долара у 2018. Јасно је да Пекинг мора бити спреман да реагује много агресивнијом интервенцијом, купујући доларе и америчке државне обвезнице уколико тржишни услови почну да се погоршавају (Brown, 2020).

ЕКОНОМСКО РАЗДВАЈАЊЕ (DECOUPLING) САД И КИНЕ?

И поред силних напора администрације у Вашингтону на плану подизања царина према Кини и ограничења улагања из те и у ту земљу, истраживања угледних економиста (Lardy and Huang 2020a) заправо показују да се кинеска интеграција у глобална финансијска тржишта убрзано наставила током 2019. Додатно, финансијске институције са седиштем у САД активно учествују у овом процесу, чинећи финансијско раздвајање између САД и Кине мање вероватним. Најбољи пример све дубље интеграције Кине на глобална финансијска тржишта је суштинско повећање улоге САД-а и других страних финансијских институција у Кини, омогућено одлукама кинеских регулатора (током 2019–20) да, поред осталог, ублаже дугогодишња ограничења на власништво. Величина кинеског тржишта финансијских услуга износи невероватних 47 хиљада милијарди долара, а претходна ограничења су учинила да стране фирме имају само мали удео на овом тржишту (мање од 2% банкарске имовине и мање од 6% тржишта осигурања). С обзиром на велику величину кинеске домаће финансијске индустрије, ако стране компаније могу да повећају свој удео у овим тржишним секторима, оне ће генерирати велики профит. Нпр. PayPal је 2019. стекао 70% удела у кинеској фирми GoPay, чиме је та америчку фирма постала прва страна компанија која

пружа услуге плаћања путем интернета у Кини; JP Morgan је у јуну 2020. добио одобрење за своју фирму која ће се бавити фјучерс пословима; American Express је добио одобрење да покрене операције у Кини кроз заједничко улагање са једном кинеском финтек фирмом тако постајући прва инострана компанија која ће у понуди имати кредитне картице; Visa и Mastercard су такође аплицирале за дозволе за мрежни клиринг.

Додатно, кинеска интеграција у глобална финансијска тржишта огледа се и у растућим прекограничним токовима капитала, не само СДИ већ и портфолио капитала. Детектован је константан пораст страног власништва над кинеским акцијама и обвезницама (594 милијарде америчких долара на крају првог квартала 2020). Готово је сигурно да ће овај износ временом расти како финансијске компаније са седиштем у САД које се баве институционалним инвестирањем, постепено буду повећавале учешће кинеских фирми које котирају на берзама кроз своје индексе. Америчке мултинационалне компаније биле су активне и у директним инвестицијама у Кину, уложивши 14,1 милијарду долара у 2019, што је за 1,2 милијарду долара више него годину раније. Истина, прилив СДИ у Кину, укључујући америчке фирме, ће ослабити 2020, са пандемијом (УН предвиђају смањење глобалних страних директних инвестиција до 40% као резултат успоравања глобалног економског раста изазваног пандемијом).

И док се много говори о томе да америчке фирме диверзификују своје ланце снабдевања, истраживање америчке трговинске коморе из марта 2020. у Кини је показало да преко 80% САД компанија не размишља о пресељењу своје производње из Кине.

Истина, један од знакова финансијске неvezаности између САД и Кине је нагли пад кинеских СДИ у САД. Након достизања врхунца од 46,5 милијарди долара у 2016, оне су се редуковале на тек 4,8 милијарди у 2019. Овај тренд одражава појачани надзор над улазним кинеским инвестицијама од стране Комитета за стране инвестиције у САД и, још важније, нагли пораст контроле одлазног капитала од стране кинеских власти.

Ипак, ускраћивање приступа америчким тржиштима капитала неће бити важан корак у раздвајању и сигурно неће успорити кинески привредни раст. Наиме, највећи део капитала који су ове кинеске фирме прикупиле на америчким берзама потиче од међународних инвеститора. Додатно, делистирање (искључивање са берзе) неће ускратити кинеским компанијама приступ америчком капиталу (јер се то може постићи и путем приватно-инвестицијских трансакција). Друго, многе кинеске компаније ће се делистирати тако што ће се пребацити берзу у Хонг Конгу, где амерички резиденти и међународни инвеститори могу да наставе да улажу. Кључна ствар је да је тржиште капитала глобално, те делистирање кинеских фирми са берзи у САД неће ускратити приступ америчком капиталу од стране тих компанија.

И стални пораст страног власништва над кинеским акцијама и обвезницама одражава све дубљу интеграцију Кине у глобална финансијска тржишта. Крајем 2013. страни власници држали су укупно 744 милијарде јуана ове имовине. До краја првог квартала 2020, ова цифра је порасла на 4,2 хиљаде милијади јуана, са очекиваном тенденцијом раста, будући да компаније које покрећу институционално инвестирање повећавају удео кинеских фирми у својим индексима, односно портфолијима (Lardy and Huang 2020b).

Повезано са тешкоћама у технолошком раздвајању две земље је сама различитост технолошких домена Кине и САД. Наиме, две државе су практично на два веома различита пута у погледу технолошке доминације, тако да у већини случајева чак једна другој “’нису на путу”. Нпр. у оквиру е-трговине, кинеским тржиштем доминирају играчи као што су Tmall, Taobao and JD.com, и није реално да неки амерички грађанин напусти Amazon или eBay, јер поменуте кинеске фирме нису доступне изван те земље. У једном другом домену, доминантне фирме, за које већина на Западу никада није чула, су Douyin, Kuaishou и Ximalaya FM. У САД су то: YouTube, Netflix, Amazon and Spotify, који су снажни и без кинеског тржишта. За размену порука сви у Кини користе WeChat, који је скоро непознат у САД-у. У 5Г, Кина је дефинитивно испред повећавајући удео корисника са 9 милиона на око 160 милиона у првој половини 2020. Међутим, да ли то што Кина има више претплатника 5Г

заиста утиче на САД? Ипак, и поред свега овога, Кина и САД могу да уче једни од других и да га примене у интересу обе земље и читавог света (Yeung, 2020).

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА И ПОЗИЦИОНИРАЊЕ СРБИЈЕ ПРЕМА КИНИ

Јасно је да не постоји билатерални дипломатски однос који би био последицији од оног између САД и Кине, који не само да има снажне ефекте на те две државе, већ и цело човечанство. Могло би се оптимистично очекивати да ће погоршани односи те две земље остати на том редукованом нивоу, иако би се у варијанти са демократском администрацијом од јануара 2021. могло очекивати мање драматичне и запаљиве реторике према Пекингу. Међутим, оно што је субстанцијално, оштре акције против кинеске индустријске и спољне политике скоро извесно ће остати битније непромењене (Ang, 2020).

Растуће непријатељство САД практично тера Кину да развије сопствене технолошке капацитете у стратешким областима као што су вештачка интелигенција и чипови, наравно уз многе области искључиво или доминантно повезане са одбрамбеним капацитетима земље. Ова дигитална конвергенција довела је до убрзане трансформације технолошког пејзажа Кине. Упркос или пак делимично захваљујући агресивном глобалном „рату“ Вашингтона против Хуавеја и других кинеских телекомуникационих компанија, Пекинг напредује са масивним домаћим развојем 5Г мрежа како би увео нову еру мобилног рачунарства. У међувремену, док регулатори правила чини флексибилнијим, а технолошке компаније раде на смањењу зависности од америчког тржишта капитала, многи траже листирање или пак двоструко листирање (уврштавање) на берзе у Хонг Конгу и “копненој” Кини. Оно што видимо је у ствари конвергенција капитала и технологије, а велики проблеми, од пандемије до америчког антагонизма, могу се показати као прикривени благослов за Кину (SCMP Editorial, 2020).

Тренутно Кина има велике могућности у технологији средњег нивоа, попут машина, изградње инфраструктуре,

савремене логистике, електронике и опреме за обновљиве изворе енергије. Ове технологије су управо оно што свету у развоју треба за брзо побољшање економског и социјалног благостања (Николић и Петровић 2020b). Како Кина наставља да се креће од средње технолошке способности ка високотехнолошкој, многе данашње такозване високотехнолошке индустрије постаће убрзано комерцијализоване. У протеклих 10 година Кина је комерцијализовала персоналне рачунаре, паметне телефоне, модерне метро подземне железнице, па чак и брзу железницу, од чега су земље са ниским приходима, и доходовно ниже социјалне групе, имале велике користи. У будућности ће неке технологије које данас уживају напредне земље - попут паметних и чистих енергетских система, аутомобила са аутономном вожњом, нових енергетских возила, аутоматизације и роботике, напредне медицинске опреме и лекова - постати све приступачније за земље у развоју.

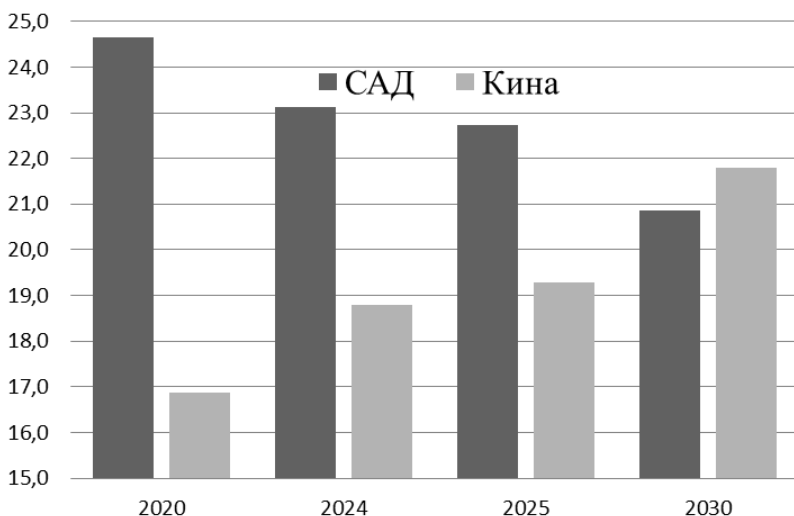
Тешко је у оваквом раду заобићи фреквентну економску, а и геополитичку дилему, која се у суштини своди на питање ко ће победити у борби за глобалну доминацију. Консеквентно, поставља се питање да ли ће или када ће производња Кине престићи америчку, и колико је импресивни кинески раст одржив, као и да ли је реалан.

Чињеница је да се разлика између БДП Кине и САД (који су 2019. износили 14,1 односно 21,4 хиљада милијарди долара) смањује. То је последица далеко бржег раста БДП Кине. Ове године процене указују да ће кинески БДП расти 1%, док ће амерички пасти за 8% (IMF, 2020), што ће тај процес додатно убрзати. Ипак, разлика у *per capita* изразу остаје чак шест пута, док ће куповна моћ просечног Американца односно БДП по паритету куповној моћи *per capita* (*PPP-purchasing power parity*) ће и наредне године бити већа од оне за просечног Кинеза за преко 3 пута.

График 2

Процењени удели економија САД и Кине у светском БДП 2020-30.

Извор: Николић Г, Петровић, П (2020)

Анализа Николића и Петровића (2020) указује да ће Кина достићи САД од 2027. до 2030. под условима, који се са тренутним сазнањима могу сматрати очекиваним. Аутори полазе од референтних процена ИМФ (2019) о висини БДП две економије, закључно са 2024. Базична претпоставка је да ће се номинални раст БДП-а остварен у 2024. задржати током наредних пет, односно шест година. Конзервативнији приступ претпоставља да номинална стопа раста кинеске привреде буде нижа (просечно по 0,7%) у периоду после 2024. На основу датих пројекција ММФ-а и калкулација аутора, у 2029, односно у 2030, БДП Кине би престагао амерички БДП. Ове процене нису узеле у обзир ефеката пандемије изазване Ковидом 19 која је извесно више погодила Запад, те би се опет конзервативно, имајући у виду динамику само у 2020-21, година сустизања могла приближити, и то на 2027, односно 2028. Све ово указује да се тренд снажног раста кинеске привреде, те њена позиција као прве на свету, тешко може

зауставити (по паритету куповној моћи – PPP, кинески БДП је већ пола деценија виши од америчког а 2030. ће бити скоро дупло већи).

За сада, САД воде у многим областима, поседујући доминантну позицију посебно у AI патентима, инвестицијама и академским истраживањима (што је очекивано јер су главне софтверске компаније смештене у САД). Кина се налази на другом месту иза САД и вероватно ће из економских и геополитичких разлога култивисати независни снажни екосистем за AI. Пекинг је припремио бројне планове, као што је ‘Made in China 2025’, са циљем да завлада глобалном високотехнолошком производњом, са идејом да Кину претвори у светског лидера у 5Г, AI и другим областима. Кина још увек заостаје у две важне области технологије (млазни мотори и полупроводници). Када је реч о биотехнолошком сектору, Кина је једина држава на свету која би потенцијално могла да угрози америчку превласт. САД и остале земље Запада заједно обухватају готово две трећине расхода на глобално истраживање и развој, и Америка ће вероватно покушати да користи ту предност у циљу повећања своје конкурентности. С друге стране, Пекинг ће ценовном конкурентношћу и беневолетним односом према властима независно од њихових “демократских стандарда” покушати да буде гравитациони центар за већину земаља у развоју.

Претпоставља се да ће кинеска владајућа гарнитура интензивирати већ покренуте мере да смањи зависност земље од извоза у корист домаће тражње. Јачање домаћих производних ланаца и подизање домаће потрошње у намери да редукује прекомерно ослањање на извоз, који је четири деценије уз рекордан удео фиксних инвестиција у БДП, покретач економског раста, чини се неизбежним. У супротном, без знатнијег повећања домаће потрошња наредним годинама, Кина ће имати озбиљан проблем да упосли све изграђене индустријске капацитете као и да одржи запосленост. Једноставно, Кина не може да се ослони на инвестиције које доносе раст од око 5-6% сваке године довека, нити на врло високе, и стога неодрживе, стопе раста извоза.

Када је у питању позиционирање наше земље према Кини, Србија има стратешко партнерство са Пекингом, за које се Београд нада да би Србију могла поставити као центар за улагање у цео регион. Наиме, земље централне и источне Европе (ЦЕЕ) се са својим ‘хибридним’ економијама чине све привлачнијим за улагање кинеског капитала. Први самит Кине и земаља ЦЕЕ одржан је у Варшави у априлу 2012. На свим самитима, укључујући и београдски децембра 2014, у формату “17+1”, интензивно се преговара са кинеским партнерима о улагањима у енергетику, пољопривреду, транспорт. За Кину је сарадња са земљама ЦЕЕ посебно важна за транспорт и пласман робе, јер би ове државе могле имати пресудну улогу у остваривању главног циља новог “Појаса и пута свиле” – а то је “спајање” огромног евроазијског тржишта, од Пацифика до Балтичког мора. Земље ЦЕЕ привлачне су кинеским предузећима због већег привредног раста и блажих прописа при запошљавању и издавању виза у односу на западну Европу. Кина покушава да са инфузијом кеша у регион ЦЕЕ, пре свега повољним кредитним линијама, повећа свој утицај. ЕУ полако усваја опрезан приступ у намери да отежа да се намерава кинески пројекти реализују. Имајући у виду да су стварно започети пројекти малобројни, посебно у односу на најаве, изгледа да приступ ЕУ даје извесне резултате. Pavličević (2016) потенцира заблуду у погледу кинеског похода на регион, посебно да регија служи као мост ка западу Европе у географском и метафоричком смислу. Наиме, сарадња Кине са Бриселом је вишеструко значајнија док је већина земаља региона скоро потпуно окренута европској агенди у свим суштинским аспектима. Ипак, све то не значи да ће формат 17+1 постати ирелевантан.

Области за које су Кинези највише заинтересовани у Србији су инфраструктура и енергетика, али и текстилна и прехрамбена индустрија. Од капиталног значаја је продаја “Железаре Смедерево” кинеској компанији “Hestil” (HBIS), која успешно послује запошљавајући 5 хиљада људи. Још две велике кинеске инвестиције у нашој земљи су “Jonson Electric” (висина улагања је 65 милиона евра) и “Mei Ta” (60 милиона евра). Кинези интензивно кредитирају и делимично изводе инфраструктурне пројекте. Пример за ову врсту пословања је

Пупинов мост, чија је вредност изградње била је 170 милиона евра, који је доминантно финансиран из кредита који је узет код кинеске “Exim” банке (услов за његово добијање био је да највећи део радова обављају кинески радници). Значајна инвестиција је и термоелектрана и копови Костолац. ЕПС је за изградњу тог објекта (вредности 715 милиона долара) добио преференцијални зајам од кинеске Exim банке (608 милиона долара са каматом 2,5%, грејс периодом 7 година, роком отплате 20 година). Кина је сарађивала и са Републиком Српском на сличном пројекту који је пуштен у рад 2016. (Термоелектрана Станари у близини Добоја у коју је уложено 560 милиона евра).

Ипак, највећи пројекат је модернизација пруге Београд-Будимпешта вредан више од милијарду евра, које је у току. Додатно, кинески инвеститори су већ завршили три деонице Коридора 11 (аутопут Милош Велики), док се тренутно ради деоница од Прељине до Пожеге, те обилазница око Београда. На крају, у 2019. наш робни извоз у Кину износио је, после снажног раста, 295 милиона евра, док смо из Кине, која је константно међу четири највећа домаћа увозника, увезли 2,2 милијарде евра.

ЛИТЕРАТУРА

Ang, Y. (2020). The Four Paths of US-China Relations. *South China Morning Post*, Aug 28, 2020 <https://www.project-syndicate.org/commentary/us-china-leadership-scenarios-in-future-by-yuen-yuen-ang-2020-08>.

Arduino, A. (2020). Cryptocurrency: the next battleground in the US-China rivalry. *South China Morning Post*, 7 Sep, 2020. <https://www.scmp.com/week-asia/opinion/article/3100330/cryptocurrency-next-battleground-us-china-rivalry>

Austin, G. (2020). Can there be any winners in the US-China ‘tech war’? IISS, January, 20, 2020. <https://www.iiss.org/blogs/analysis/2020/01/csfc-any-winners-in-the-us-china-tech-war>

Brown, d. (2020). Why US dollar bears should watch out for November's presidential election. *South China Morning Post*, 7 Sep, 2020. <https://www.scmp.com/comment/opinion/article/3100472/why-us-dollar-bears-should-watch-out-novembers-presidential>

Chhabra, T., Doshi, R., Hass, R., and Kimball, E. (2020). Brookings, April 2020. Global China: Technology. <https://www.brookings.edu/research/global-china-technology/>

Dutta, S., Lanvin, B., and Wunsch-Vincent, S. (2020). The Global Innovation Index (GII) 2020: Who Will Finance Innovation? WIPO, Cornell University, and INSEAD. file:///C:/Users/goran/Downloads/gii-full-report-2020.pdf

Ekrem, J. (2020). China's historic rise in science and tech stirs criticism. *International News*, 6 Apr 2020. <https://science-business.net/international-news/chinas-historic-rise-science-and-tech-stirs-criticism>

IMF. (2019). World Economic Outlook Database - October 2019 (IMF staff estimates)

IMF (2020). WORLD ECONOMIC OUTLOOK UPDATE - June 2020. file:///C:/Users/goran/Downloads/WEO-ENG202006%20(2).pdf

Jun, Z. (2020). China's Rapid Shift to a Digital Economy, Project-Syndicate, Sep 7, 2020 <https://www.project-syndicate.org/commentary/china-digital-economy-transformation-pandemic-by-zhang-jun-2020-09?a>

Lardy, N., and Huang, T. (2020a). Rising foreign investment in Chinese stocks and bonds shows deepening financial integration. PIIE, July 6, 2020. <https://www.piie.com/research/piie-charts/rising-foreign-investment-chinese-stocks-and-bonds-shows-deepening-financial>

Lardy, N., and Huang, T. (2020b). Despite the rhetoric US China financial decoupling is not happening. PIIE, July 2, 2020. <https://www.piie.com/blogs/china-economic-watch/despite-rhetoric-us-china-financial-decoupling-not-happening>

**Nikolic Goran
Gordana Petrovic**

**ECONOMIC AND TECHNOLOGICAL RISE OF
CHINA AS A NEWSPAPER OF THE NEW GLOBAL
GEOPOLITICAL CONSTELLATION**

Resume

Technological advances that China has managed to make in the last two decades, make it by far the most serious challenge to global hegemony that the two Anglo-Saxon countries (first Britain and then the United States) have encountered in almost three centuries. Along with a current trade war, the US and China have been entangled in rising competition to command different fields of next-generation technology, above all 5G networks and AI. The competition is in effect about who will control the international information technology infrastructure and standards. Beijing has prepared a number of plans, as was “Made in China 2025” aimed to dominate global high-tech manufacturing, with hopes to turn China into a world leader in 5G, AI, and other high technology areas.

The two countries are in one conflict with two different types of hostilities: a trade war and a ‘tech war’. The US might be leading in many areas, retaining a prime position especially in AI patents, investment, and academic research (which is expected as major software companies are based in the US).

In 2020 China started its central-bank digital currency, but it, on its own, will not be a game changer increasing the Yuan’s role globally. Despite the technological sophistication of its retail payment systems, and introduction of China’s Cross-Border Interbank Payment System in 2015 able to bypass the SWIFT, as China’s central bank still manages the RMB’s exchange rate and restricts capital inflows/outflows, foreign and domestic investors are unlikely to view the renminbi as a world reserve currency. This will be true until Beijing decide to intensify reform of financial markets and remove restrictions on capital flows. Finally, it is very important to understand that in many aspects of technology China and

the US are on two very different paths in terms of technological domination. Projections indicate that China will surpass the US in terms of GDP at the end of 2020s, which will further complicate the fight for global supremacy. Looking at Belgrade's relations with Beijing, along strong intensification of diplomatic relations, it is a visible significant growth of Chinese investments (which are mainly financed with Chinese loans), and finally an increase in domestic exports to China.

Keywords: China, competition, high technology, tech war, geopolitics.

* Овај рад је примљен 24. јануара 2020. године, а прихваћен на састанку Редакције 15. септембра 2020. године.

*Сања Јелисавић Трошић**

Институт за међународну политику и привреду, Београд

ТРГОВИНСКИ РАТ ИЗМЕЂУ СЈЕДИЊЕНИХ АМЕРИЧКИХ ДРЖАВА И КИНЕ И УРУШАВАЊЕ СВЕТСКЕ ТРГОВИНСКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ**

Сажетак

Рад је подстакнут трговинским ратом САД и Кине и, као једна од последица тог рата, урушавањем мултилатералног трговинског система отелотвореног у Светској трговинској организацији (СТО). Општа хипотеза је да је трговински рат присилио СТО да започне реформу. Посебне хипотезе су: 1. да се трговински рат САД са Кином распламсао због неадекватности СТО да реши трговинске тензије 2. да је Трампова администрација својим потезима довела до блокирања рада Апелационог тела; 3. да је блокада Апелационог тела, уз већ присутни застој Доха рунде, изнудила званичне предлоге за реформом ове организације. Циљ рада је да се, применом критичко-аналитичког метода, испитају трговински потези САД, анализирају мере, документи и статистички подаци и утврди узрочно-последична веза трговинског рата и почетка реформе СТО. Рад започиње са мерама Трампове администрације у оквиру политике „Америка прво“, затим указује на слабости у раду СТО, а потом на пораст царина,

* sanja@diplomacy.bg.ac.rs.

** Рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта „Србија и изазови у међународним односима 2020. године“, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а реализује Институт за међународну политику и привреду током 2020. године.

протекционизма и парализу рада СТО, и на крају је анализа предлога три државе за реформу СТО. У раду се дошло до закључка да је трговински рат, осим својих разарајућих последица по стабилност и предвидљивост трговања, довео и до коначног суочавања са проблемима функционисања СТО и до почетка процеса реформи.

Кључне речи: Светска трговинска организација, Сједињене Америчке Државе, Народна Република Кина, трговински рат, царине, протекционизам, реформа.

УВОД

Председник Сједињених Америчких Држава (САД) Доналд Трамп (*Donald Trump*) је моћан актер у стварању и у примени америчке спољне и безбедносне политике без обзира да ли је његов приступ стратешки или није стратешки (Симић и Живојиновић 2019, 14). Креирање и спровођење америчке спољне политике у ери Трампа донело је велики број промена и последица у свету. У раду се концентришемо на трговински рат против Кине и последице које он има на Светску трговинску организацију (СТО).

Промене у трговинској политици САД које су наступиле под лидерством Трампа, усмерене су пре свега према Кини, протекционистичког су карактера и крше СТО споразуме. Трговинске мере које је америчка администрација најављивала, доносила и спроводила, су директно или индиректно имале снажан утицај на рад Светске трговинске организације, као једине међународне организације из области регулисања трговине. Једностраним подизањем царинских стопа и увођењем других облика трговинских ограничења додатно се нарушавао и дестабилизовао систем СТО. Директно кршећи СТО споразуме и избегавајући у великој мери механизам за решавање спорова, који је баш за овакве ситуације у СТО и успостављен, САД и Кина директно су угрозиле постулате на којима је ова организација заснована, као и функционисање њених органа. На тај начин већ пољуљан углед СТО као гарант

либерализације и уклањања баријера у међународној трговини је додатно уgroжен.

Током више од 70 година (47 година ГАТТ и 25 година СТО), индустријски развијене земље, предвођене Америком, су заговарале глобализацију, и уводиле систем глобализације и либерализације трговине у свету. Трговинска глобализација и либерализација, заснована на правилима пре свега Америке и Европске уније, доживела је своју кулминацију стварањем Светске трговинске организације 1995. године. СТО је промовисана као једина међународна организација у оквиру које треба да се одвијају мултилатерални трговински преговори и да се усвајају нова правила одвијања трговине у свету. Билатерални и регионални споразуми су стављани по страну, као мање важни, а систем СТО (и њеног претходника ГАТТ) је тежио да обухвати све што се тиче међународних трговинских односа свих земаља света. У оквирима СТО су успостављена правила, потписани споразуми о трговини робом, услугама и интелектуалном својином и друго. Ова организација је, поред мултилатералних трговинских преговора, обухватила у свом домену рада и решавање трговинских спорова, мониторинг и имплементацију СТО споразума, као и помоћ земљама у развоју у изградњи трговинских капацитета. Са првом рундом трговинских преговора у СТО оквирима – Доха рундом, у преговоре су уведена и многа друга питања која имају директне или индиректне везе са трговинским токовима (животна средина, инвестиције, јавне набавке, политика конкуренције, трансфер технологије итд.). Велика свеобухватност, многобројне теме преговора, тромост система, недостатак консензуса и друго допринели су да ова рунда још није завршена, да је донела слабе резултате и показала сву подељеност земаља чланица. Већ уздрман и поклекнуо систем СТО је дочекао раст протекционизма и трговински рат САД и Кине.

ЗАОКРЕТ ТРАМПОВЕ АДМИНИСТРАЦИЈЕ

Председник Трамп је, према Штиглицу, још у изборној кампањи експлоатишући незадовољство Американаца, кривио друге - мигранте и нефер трговинску праксу других земаља,

за економске проблеме САД-а. Као решење је обећао поновно преговарање трговинских споразума, да више одговарају америчким интересима, и увођење 20% царина Мексику и 45% Кини уколико се не сложе са новим америчким условима. Такође смањењем увоза и повећањем извоза, према Трампу, повећала би се запосленост и плате његових бирача (Stiglitz 2018, 516).

Још у предизборној кампањи национализам и протекционизам су имали централну улогу у привлачењу гласача. Након што су добијени председнички избори, Трампова економска агресивност и економска политика су свој појавни облик исказивале у слогану “Прво Америка”. На глобалном нивоу Трамп је критиковао Светску трговинску организацију, претио да неће признати њене одлуке које су штетне за САД, али досад заправо није предузео никакве акције за повлачење из ове организације. Истовремено, САД су јавно блокирале текуће преговоре и решавање спорова у оквиру СТО.

Међународни трговински односи су почели, под великим утицајем Трампове реторике, да се све чешће посматрају као модел игре са нултом сумом (теорија игара): да један од играча добија онолико колико други губи, тј. трговински суфицит се приказује као добитак, док се трговински дефицит показује као губитак. Реалност није тако црно-бела. Напротив, међународна трговина је увек игра са позитивним исходом: од ње профитирају обе стране (једна мање, друга више). Дефицит сам по себи не значи ништа лоше, а осим САД-а и друге богате и развијене земље имају трговински дефицит. Значајан трговински дефицит САД-а Трамп често наводи као доказ колико су ту земљу искористили њени трговински партнери. Међутим, америчке компаније су последњих година заправо повећале производњу, највећим делом због приступања глобалним ланцима снабдевања.

У оквиру политике “Прво Америка” Трампова администрација је одмах 2017. године почела са потезима који су касније окарактерисани као трговински рат. Израз трговински рат се све више користи зато што потези САД-а превазилазе традиционалне мере као што су антидампиншке мере, компензаторне царине и заштитне мере, већ се Америка

позива на националну сигурност као оправдање за увођење трговинских ограничења. Позивање на угроженост националне безбедности произвело је увођење увозних баријера за челик и алуминијум и истрагу увоза аутомобила.¹ Истраге које се спроводе позивањем на члан 232 Закона о експанзији трговине из 1962. године са амандманима, баве се утицајем увоза на националну сигурност САД-а. Извештај секретара за трговину председнику, припремљен у року од 270 дана од покретања, усмерен је на то да одговори да ли је увоз одређене робе у таквим количинама или под таквим околностима прети да наруши националну безбедност. Председник се може сложити или не са препорукама секретара и предузети мере ради „прилагођавања увоза производа и његових деривата“ или друге нетрговинске радње које сматра неопходним (BIS OTE 232). Угроженост националне безбедности такође је била основа забране америчким фирмама да послују са кинеском компанијом Хуавеи (Huawei). Осим тога, позивањем на члан 301 америчког Закона о трговини из 1974. године подизане су царинске стопе на широк спектар увоза из Кине, као одговор на наводне непоштене трговинске праксе.² Проблем код ових мера је што оне не утичу само на Кину, већ и на друге земље које тргују са Кином или у глобалним производним и дистрибутивним ланцима сарађују са кинеским фирмама.³ Последице по целокупну светску економију стално се повећавају, а и убудуће ће зависити од тога у којој мери ће САД додатно реметити трговину као и какви ће бити одговори погођених земаља. Можда је акција Трампове администрације у старту била усмерена на Кину, али последице већ трпе и многе друге земље, као и организације, посебно СТО.

1 Ове баријере су уведене и истраге су покренуте позивањем на члан 232 Закона о експанзији трговине (*Trade Expansion Act*) из 1962. године.

2 Према члану 301 америчког Закона о трговини из 1974. године (*Section 301 of the U.S. Trade Act of 1974*), Канцеларија трговинског представника Сједињених Америчких Држава (*USTR—Office of the United States Trade Representative*) има широку надлежност за низ акција у циљу отклањања или на други начин решавања непоштених поступака према САД у трговини, као што је увођење разних ограничења на робу или услуге. Више о томе погледати на Интернет страници Канцеларије трговинског представника Сједињених Америчких Држава: <https://ustr.gov/>.

3 Трговинске мере које је Трампова администрација наметнула током 2017–2018 као и контрамере погођених земаља видети у: Bown Chad P., and Eva Y. Zhang. 2019. „Measuring Trump’s 2018 Trade Protection: Five Takeaways.“ *Washington: Peterson Institute for International Economics*. https://piie.com/blogs/trade-investment-policy-watch/measuring-trumps-2018-trade-protection-five-takeaways#_ftn2, last accessed 15 February 2020.

СЛАБОСТИ У РАДУ СВЕТСКЕ ТРГОВИНСКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ

Светска трговинска организација је једина међународна организација која се бави глобалним правилима трговине. Основна функција је обезбеђивање што лакших, предвидљивијих и слободнијих трговинских токова. Главне области активности су: трговински преговори, решавање трговинских спорова, надзор над применом СТО споразума уз периодичну проверу трговинских политика и пракси у земљама чланицама, као и помоћ у изградњи трговинских капацитета у неразвијеним и земљама у развоју. Највеће слабости ове организације ћемо анализирати према прве три основне активности, док програми које спроводи СТО Секретаријат на пољу изградње трговинских капацитета (техничка помоћ и тренинг, помоћ у олакшавању трговинских токова, помоћ за трговину, развој стандарда и трговине и побољшани интегрисани оквир) нису тема овога рада.⁴

ТРГОВИНСКИ ПРЕГОВОРИ

Текућа мултилатерална рунда трговинских преговора - Доха рунда, прва је у оквирима Светске трговинске организације (осам је вођено под окриљем ГАТТ) и 1. јануар 2005. године је био предвиђени рок за завршетак преговора по свим питањима (рунда је покренута новембра 2001. године). Проблеми су почели и пре званичног лансирања Доха рунде (масовни протести у Сијетлу), а након вишегодишњих преговора позитивни економски ефекти рунде изгледају све неизвеснији, посебно за најмање развијене земље. Принцип јединственог подухвата, осмишљен да би се стимулисало и олакшало усвајање трговинских правила и споразума произашлих из преговора, довео је до потпуно супротног ефекта.⁵ У почетку

4 Више о њима: WTO technical assistance and training, https://www.wto.org/english/tratop_e/devel_e/teccop_e/tct_e.htm; Technical assistance and capacity building, https://www.wto.org/english/tratop_e/tradfa_e/ta_capac_build_negoti_e.htm; Aid for Trade, https://www.wto.org/english/tratop_e/devel_e/a4t_e/aid4trade_e.htm; Standards and Trade Development Facility (STDF), <https://www.standardsfacility.org/>; Enhanced Integrated Framework, https://www.wto.org/english/tratop_e/devel_e/teccop_e/if_e.htm.

5 Суштина принципа јединственог подухвата (*single undertaking*) је да коначне одлуке о било ком елементу Доха рунде не могу бити донете све док резултати не буду успостављени

су се поједине области преговора изузимале из овог правила, да би у међувремену многи аналитичари почели баш овај принцип да криве за крах преговора.⁶

Трговински преговори су подбацили и на највише пропагираној теми – развојни допринос, по чему се неформално назива и Доха развојна рунда. Наиме, да би се приволеле поједине земље за давање уступака и компромис, најављен је њен будући развојни допринос, посебно за средње развијене земље специјализоване у пољопривреди, као што су Аргентина и Бразил, или за земље са јаким интересима у домену текстила и одеће, као што су Кина или Индија. Јер ови преговори су тек други по реду преговори о приступу тржишту пољопривредних производа и други који укључују велики број земаља у развоју као активне преговараче у размени концесија за приступ тржишту индустријских производа.

Продужавање рокова и померање датума завршетка, доношење „јулских пакета“ - докумената који су требали да отклоне застој у преговорима, сви апели и позиви владама земаља чланица нису уродили плодом и довели до успешног окончања рунде. Смена на челу СТО, уместо вишегодишњег Генералног директора Паскала Ламија (*Pascal Lamy*), када је септембра 2013. године изгласан Роберто Азеведо (*Roberto Azevêdo*), допринела је да се децембра 2013. године изгласа низ одлука у циљу рационализације трговине, тзв. „пакет са Балија“ (WTO, Days 3, 4 and 5). Након 12 година преговора консензусом 159 земље чланице коначно је постигнут споразум на нивоу Светске трговинске организације о смањењу трговинских баријера у свету. Значај постигнутог „пакета са Балија“ лежи пре свега у симболици. У време када се због незадовољства спорим напретком Доха рунде многе развијене земље окрећу постизању трговинских договора и споразума на другој

у свим областима преговора. Простим речима, ништа није договорено све док се све не договори. Идеја иза настанка овог принципа била је да ће се стварањем више пакета споразума, у којима ће бити понешто за свакога, створити јак подстицај да се Доха рунда успешно оконча.

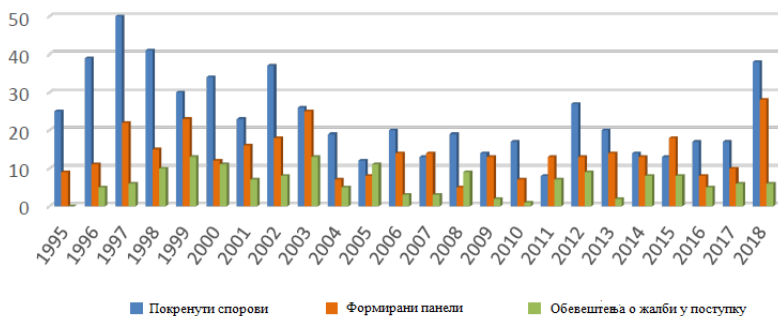
6 На пример: Levy, Philip I. 2005. “Do We Need an Undertaker for the Single Undertaking? Angles of Variable Geometry.” In *Economic Development and Multilateral Trade Cooperation*, eds. Bernard M. Hoekman and Simon J. Evenett, 417-438. London and Washington: Palgrave Macmillan and World Bank.; Howse, Robert. 2005. „WTO Governance and the Doha Round.“ *Global Economy Journal* 5(4): 64-81. doi:10.2202/1524-5861.1151 Martin, Will, and Patrick Messerlin. 2007. “Why Is It So Difficult? Trade Liberalization under the Doha Agenda.” *Oxford Review of Economic Policy*, 23(3): 347-366.

страни, пре свега стварањем регионалних интеграција, Светска трговинска организација се вратила у игру. Изненадни успех Балија показује да мултилатерализам још увек има потенцијала да повећа глобални просперитет. Међутим, после овог опоравка и извесног напретка, уследило је јачање протекционизма и отворени трговински рат две највеће економије света.

РЕШАВАЊЕ ТРГОВИНСКИХ СПОРОВА

У трговинским односима често долази до спорова између страна учесника, а свака земља чланица СТО има равноправан третман у споровима са већим и богатим земљама, тако да је овај механизам веома важан фактор привлачења и задржавања великог броја малих, земаља у развоју и неразвијених. Он садржи егзактне и правно обавезујуће процедуре, док су процедуре за решавање спорова у оквиру ГАТТ биле слабе, пре свега због отпора ЕУ и САД да прихвате јурисдикцију ГАТТ над трговином пољопривредних производа. Трговинске спорове решавају независне судије и већина земаља чланица сматра да он добро функционише. Канцеларија трговинског представника Сједињених Америчких Држава (УСТР) тврди да је Апелационо тело изашло из својих оквира и улоге, а то је провера да ли је дошло до грубе грешке у неком извештају са панела, да је тај орган СТО-а стално проширивао обим питања која ће разматрати, развлачећи поступак решавања спора и смањујући поверење у резултате спора.

Графикон 1: Број покренутих спорова, формираних панела и обавештења о жалби у поступку, 1. јануар 1995. - 31. децембар 2018.

Важно је напоменути да, поред тренутно раширеног незадовољства радом СТО, водеће земље се и даље ослањају на механизам решавања спорова. Тренутно САД као подносилац жалбе СТО-у има 124 случаја, као тужена страна - 155, а као трећа страна – исто 155 случаја, док ЕУ учествује у 104, 86, 205 респективно, а Кина 21, 44 и 179 (WTO, Disputes). А у вези Трампових мера, од априла до августа 2018. године покренуто је 9 жалби пред системом за решавање спорова, у вези са одређеним дажбинама које су САД увеле на увоз челика и производа од алуминијума.⁷ Комисија очекује да ће свој коначни извештај о овим дажбинама објавити странкама најкасније на јесен 2020. године. Ови процеси нигде другде изван СТО немају мултилатералну алтернативу.

Блокада Доха рунде преговора отворила је врата расту протекционизма, од земље до земље и довела је до све озбиљнијег слабљења утицаја и поштовања правила и споразума СТО. Оно што угрожава овај систем је раст броја жалби, раст обима сложених техничких доказа, усложњавање спорова. Трговински спорови постају све сложенији, а Апелационо тело мора да донесе одлуку у кратком временском оквиру узимајући у обзир растуће судско право.

НАДЗОР НАД ПРИМЕНОМ СПОРАЗУМА И ПРОВЕРА ТРГОВИНСКИХ ПОЛИТИКА И ПРАКСИ

Осим механизма за решавање трговинских спорова оно што СТО издваја од велике већине међународних организација је постојање и механизма за надзор над спровођењем споразума, поштовањем правила ове организације и провером трговинских политика и пракси земаља чланица. Изазови пред којима стоји и овај механизам СТО нису мали. У срцу свих изазова се налази питање у којој мери су земље спремне активно промовисати и доприносити транспарентности сопствене трговинске политике, а не само захтевати транспарентност од других. Трампова администрација, позивајући се на нефер трговинску праксу, жели да заустави Кину да финансира своја државна предузећа, посебно из области челика, алуминијума

⁷ Подносиоци жалбе су: Кина, Индија, ЕУ, Канада, Мексико, Норвешка, Руска Федерација, Швајцарска и Турска.

и соларних панела, јер су тако подржана предузећа са својим производима преправила светско тржиште, снизила цене што је довело до затварања или отежаног рада америчких компанија. Кина је била изузетно спора у обавештавању СТО о својим субвенцијама државним предузећима (чак и са 10 година кашњења у нотификацијама). Без тих чињеница, друге земље чланице и њихове оштећене индустрије не могу оспорити субвенције које евентуално крше правила трговине и правила СТО-а.

Повећање учешћа у надзору је велики изазов, мада 50% свих чланица са 95% учешћем у трговини редовно учествује у томе, скоро да нема земље са Афричког континента која је активна. Изазов за Секретаријат СТО је да задржи способност независног извештавања у оквиру свог мандата, а да са друге стране одржава продуктиван однос са чланством. Проширење обухватности праћења трговинских мера у пракси, подразумева да обухвате и све већи број нпр. мера повезаних са трговином у области интелектуалне својине и дискусије о политици конкуренције, државним набавкама, електронској/дигиталној трговини, глобалним ланцима вредности, пољопривредним субвенцијама и родној равноправности и трговини (Diakantoni, Pedersen and Mkhitarian 2018, 15). Код надзора над применом споразума и провере трговинских политика и пракси треба истраживати начине како побољшати транспарентност која би била од користи и предузећима која послују у глобалној економији. Слично томе, истраживање начина на који би сам бизнис могао допринети праћењу трговине могло би отворити додатни извор ажурираних информација (Diakantoni, Pedersen and Mkhitarian 2018, 16).

ТРГОВИНСКИ РАТ, РАСТ ПРОТЕКЦИОНИЗМА И ПАРАЛИЗА РАДА СТО

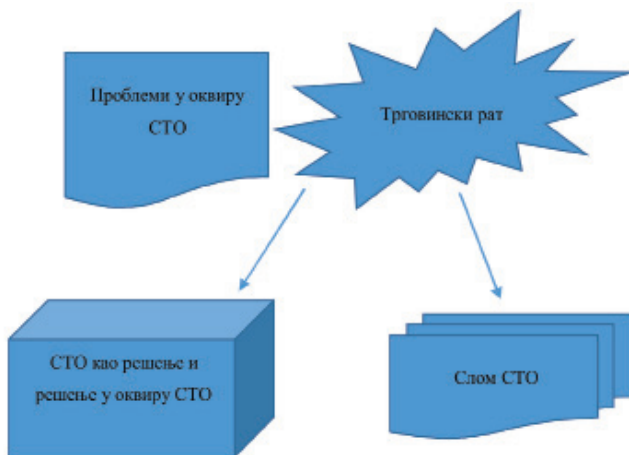
Након вишемесечних претњи председника Трампа Кини да ће јој наметнути високе царине због наводних непоштених и нефер трговинских пракси, од средине 2018. године САД и Кина се налазе у трговинском сукобу који је резултирао са неколико рунди царинских одмазди. Током 2018. године, америчка администрација започела је са применом низа

трговинских мера за смањење увоза, прво усмеравајући мере на специфичне производе (челик, алуминијум, соларне панеле и веш машине), а затим посебно усмеравајући мере на увоз из Кине.

У рано лето 2018. године, према подацима Конференције Уједињених нација за трговину и развој (УНКТАД), САД и Кина су подигле царине за робу једна другој у вредности од око 50 милијарди УСД. Трговински рат је додатно ескалирало у септембру 2018. године, када су САД увеле додатних 10% за покриће кинеског увоза у вредности од 200 милијарди долара, на шта се Кина реванширала наметањем царина на увоз из САД-а у вредности додатних 60 милијарди долара.

У јуну 2019. године САД су додатно повећале царине, на 25%. Кина је одговорила повећањем царина на скуп производа који су већ били подложни царинама. У септембру 2019. године, САД су увеле 15% царинске стопе на велики скуп преосталог увоза из Кине у вредности од 300 милијарди долара, који још увек није био предмет царина (UNCTAD 2019). Укупне америчке царине примењене искључиво на кинеску робу су у фебруару 2020. године износиле 550 милијарди УСД, док су укупне кинеске царине примењене искључиво на америчку робу имале вредност од 185 милијарди УСД. Осим царинског рата, било је и других мера, као што су разна технолошка ограничења и разне друге не-квантитативне мере, покренуто је и неколико спорова пред Светском трговинском организацијом (Wong and Koty 2020). Било је и неколико кругова међусобних састанака у циљу смиривања трговинских тензија и решавања спорова који би довели до свеобухватног споразума између Кине и САД, али су такође упућиване и нове претње. Иако су 15 јануара 2020 две стране потписале споразум по коме прва фаза примирја подразумева повлачење царина, обнављање трговине и нове обавезе у погледу интелектуалне својине, трансфера технологије и валутних курсава, још се не назире коначни крај сукоба.

Слика 1: Илустративни приказ односа између СТО-а и трговинског рата САД и Кине

Савремена међународна трговина толико међусобно повезује земље света да је скоро немогуће да увођењем царина на неки начин не погодите и сопствене произвођаче. То је зато што данас рад скоро сваког предузећа зависи од сировина и полупроизвода који се праве у другим земљама, тако да увозне царине не погађају само инострана предузећа него и домаћа.

Ироничан преокрет на светској сцени је што су, као дугогодишња заговорница либерализације, САД покренуле сет протекционистичких мера, док је „затворена“ Кина постала главна заговорница либерализације трговине. Наравно, када се погледају појединачни интереси обе земље ова промена није више толико изненађујућа.

Средином априла 2018. Међународни монетарни фонд (ММФ) навестио је да ће трговински сукоб између САД и Кине имати штетан утицај на пројектовани глобални економски раст.⁸ Делегације из САД-а и Кине започеле су службене трговинске преговоре 7. јануара 2019. године, након

8 За више информација погледати: Obstfeld, Maurice. 2018. „Global economy: good news for now but trade tensions a threat.“ *IMF*. <https://blogs.imf.org/2018/04/17/global-economy-goodnews-for-now-but-trade-tensions-a-threat/>; Giles, Clarke. 2018. „IMF chief warns trade war could rip apart global economy.“ *Financial Times*. <https://www.ft.com/content/c8c4bb22-3ccd-11e8-b9f9-de94fa33a81e>.

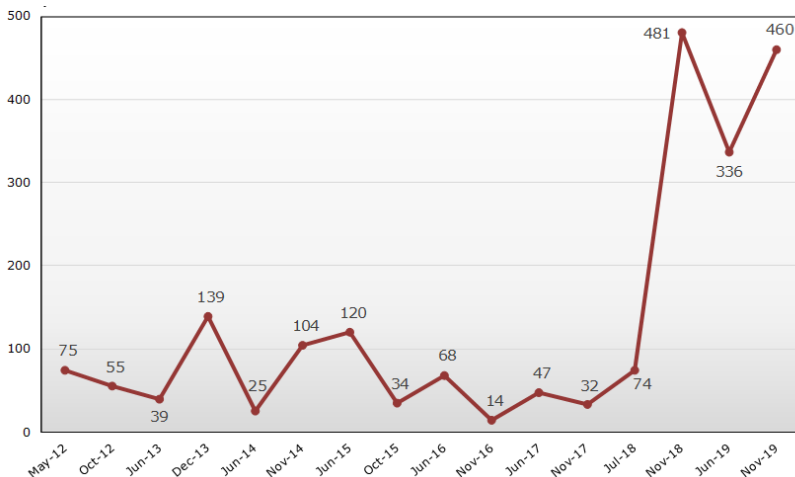
што су се председници Кине и Америке састали на самиту Г20 у Аргентини и договорили 90-дневно примирје. Шефови ММФ-а Светске банке и СТО јавно су признали забринутост у погледу стања светске трговине и истакли да се глобални раст и окончање сиромаштва у свету не могу догодити без робустне трговине. Генерални секретар Светске трговинске организације и сам признаје да између стварања СТО 1995. године и 2013. године на Балију уопште није било никаквих нових реформи, напредак у многим кључним областима изостаје већ неколико година, а у међувремену технологија убрзано напредује, пословање се модернизује и отварају се нове области у вези трговине које треба регулисати. СТО просто речено све више заостаје за модернизацијом у свету трговине.

Кина је постала 143 земља чланица СТО децембра 2011 године. Током приступних преговора она се прогласила за земљу у развоју и на тај начин је успела да преузме мање обавеза, јер статус земље у развоју у СТО пре свега подразумева лакше одредбе у постојећим и будућим споразумима, одређена права као што је „специјални и диференцијални третман“, дужи временски период за спровођење договорених обавеза, слабије обавезе за приступ тржишту, добијање техничке помоћи за изградњу трговинских капацитета, двоструко већу количину пољопривредних субвенција него што су дозвољене развијеним земљама, итд. Након уласка у СТО Кина је постала активна и истакнута чланица те организације и од уласка је нагло повећала свој удео у светској трговини. Присутне су и научне расправе о томе да ли ће Кина бити ревизионистичка сила или она која има неутралан статус (Scott and Wilkinson 2015). Водеће развијене земље данас осећају претњу од економија у успону. БРИКС (Бразил, Русија, Индија, Кина и Јужноафричка Република) данас представљају 42% глобалне популације, 23% светског БДП, 30% светске територије и 18% трговине. У последњој деценији, БДП групе БРИКС је порастао за 179% а укупна трговина земаља чланица се повећала за 94%. Од 2008. до 2017, просечна стопа привредног раста у свету је износила око 1%, а у земљама БРИКС око 8% (DW 2019).

САД и Кина нису једине земље које уводе рестриктивне мере. Трговинска ограничења које уводе свеукупно земље

чланице СТО показују раст протекционизма. Према СТО извештају, посматрајући период октобар 2018 - октобар 2019, покривеност трговине са увозним рестриктивним мерама, које су примењивале чланице СТО, процењена је на 747 милијарди УСД. Ово је највећа покривеност трговине увозним рестриктивним мерама забележена од октобра 2012. године и представља повећање за 27% у односу на цифру забележену у претходном годишњем прегледу (588 милијарди УСД). Кретање трговинског обухвата новоуведених увозно рестриктивних мера може се видети на Графикону 2.

Графикон 2: Трговински обухват нових увозно рестриктивних мера у сваком извештајном периоду (није кумулативно) (УСД милијарди)

Извор: WTO Secretariat

Поред већ присутног раста протекционизма, чим рад Апелационог тела буде парализован, СТО ће бити парализована и светска трговина се може вратити “праву јачег”, а у Бриселу сматрају да је то циљ Доналда Трампа, јер он очекује да, у свету без СТО, добије повољније услове за своју земљу (Blic 2019). Један од циљева САД је вероватно и враћање на претходни необавезујући систем решавања спорова који је био током ГАТТ. Апелационо тело основано је 1995. године у складу са

чланом 17 Споразума о правилима и поступцима за решавање спорова. Састављено је од седам судија које разматрају жалбе на извештаје које су издали панели у споровима које су поднеле чланице СТО. Већ више од две године САД блокирају процес избора нових чланова Апелационог тела СТО, док се полагамо судијама завршавају мандати.⁹ На овај начин, блокадом избора нових судија САД су успешно зауставиле рад Апелационог тела и закочиле систем решавања спорова у СТО. Тиме је укинута функција СТО у решавању трговинских спорова. Са већ парализованом функцијом СТО у преговарачким процесима (Доха рунда), парализовањем функције решавања трговинских спорова фактички се блокира и онеспособљава рад једине међународне организације из домена регулисања светске трговине. Да би премостиле блокаду, ЕУ, Кина и 15 других земаља чланица СТО су се јануара 2020. године договориле да створе привремени механизам за решавање трговинских спорова, након што су америчке акције учиниле да СТО није у стању да делује као судија глобалне трговине.

Према оцени Вагнера, Апелационо тело потезима САД-а од централног чиниоца СТО постаје ирелевантно. Оно је ухваћено у олују конкурентских визија међународног економског поретка и колатерална је штета у већој бици око будућности међународне трговине. Америчка администрација се, у најбољем случају, противи мултилатералним институцијама, а, у најгорем случају, ратује против њих (Wagner 2020, 86).

Крупна питања у вези трговине која су остала нерешена, сада када је у току трговински рат и пораст протекционизма, било би најбоље решити на политичком пољу, уз услов да им се приступи у доброј вери. У средишту тренутне кризе налази се и питање конкурентских модела: тржишно орјентисани традиционални западни модел насупротив кинеском државном капитализму у комбинацији са специфичним дисторзијама које он изазива. Ова дилема и борба није релевантна само за САД, већ и за многе (некадашње) савезнике у мултилатералном трговинском систему (Исто 87).

⁹ Тренутно само један судија има мандат, а минимум да би орган радио је троје судија.

ПРЕДЛОЗИ РЕФОРМЕ СТО

Према ставовима изнетим, још од почетка 21. века, у бројним научним и стручним радовима указивано је на потребу за реформисањем СТО.¹⁰ Француски председник Емануел Макрон предложио је покретање међународних преговора за реформу Светске трговинске организације у говору на отварању годишњег састанка Организације за економску сарадњу и развој (ОЕЦД) у Паризу. “Претње трговинским ратом ништа неће решити. За нас је трговински рат увек рат у коме сви губе. Губе наше индустрије, наши пољопривредници, наши потрошачи” (N1. 2018). Било је и других политичара који су позивали на преговоре и реформу СТО. Овде ћемо укратко изнети најважније тачке предлога ЕУ, САД и Кине, као главних играча у СТО.

ПРЕДЛОГ ЕУ

Европској комисији је предложила побољшање функционисања СТО у кључним областима, укључујући систем решавања спорова, а посебно Апелационог тела. ЕУ остаје присталица мултилатералног регулисања трговине и на становишту је да је СТО неопходна за осигурање слободне и правичне трговине. ЕУ за модернизацију предлаже три области: 1. област - доношење правила и развој; 2. област – редован рад и транспарентност; 3. област – решавање спорова. За сваку област ЕУ има читаве сетове мера и конкретних предлога модернизације (ЕС н.д.). Уз крилатицу да се свет променио а СТО није, ЕУ преузима на себе водећу улогу у деловању ка модернизацији, како би систем могао да реши изазове данашње глобалне економије и поново ради за све земље чланице СТО. ЕУ је већ започела сарадњу са другим земљама, са САД и Јапаном у оквиру трилатералних дискусија,

10 Видети радове: Labonté, Ronald. 2002. „International governance and World Trade Organization (WTO) reform.“ *Critical Public Health*, 12(1), 65-86. doi: 10.1080/09581590110113312; Martin, Will, and Mari Pangestu, M. 2007. *Options for global trade reform: A view from the Asia-Pacific*. Cambridge: Cambridge University Press; Hauser, Heinz, and Zimmerman, Thomas A. 2003. „The challenge of reforming the WTO dispute settlement understanding.“ *Intereconomics*, 38(5), 241-245; Dadush, Uri. 2010. „WTO Reform Needed Now.“ *Journal of E-Governance*, 33, 18-20; Crombrughe, Alexandre de. 2009. „Opportunities of reforming the WTO: Resistance and potentials of change.“ *Public Organization Review*, 9(2), 139-156.

са Кином у посебној радној групи и са осталим партнерима у Г20.

ПРЕДЛОГ САД

САД су предложиле реформу Светске трговинске организације у плану за смањивање броја земаља које испуњавају услове за „специјални и диференцијални третман“, који директно погађа Кину, Индију и друге земље. Највећи број земаља чланица СТО је током преговора прогласило развојни статус, укључујући велике трговинске силе попут Кине и Индије и неке од најбогатијих земаља света, попут Хонг Конга, Јужне Кореје, Саудијске Арабије, Брунеја и Катара. Садашњи и будући преговори би требали да ускрате „специјални и диференцијални третман“ за земље које су од Светске банке класификоване као земље са високим приходима, за земље ОЕЦД-а, за Г20, као и било које државе са 0,5 или више процената учешћа у светској трговини (Blenkinsop 2019).

Упоредо са преговарањем, пресуђивањем и надгледањем поштовања трговинских правила, земљама је са отварањем Доха рунде обећан и четврти стуб СТО - развој. САД аргументује да је метеорски успон Кине у светској трговини, која је приступила СТО исте године након започињања Дохе, доказ да треба ову повластицу укинути за набројане земље. Индија и Кина се томе оштро противе.

Што се тиче замерке за кинеско субвенционисање државних предузећа предлог САД на конференцији министара трговине СТО је да се додају санкције одредбама о транспарентности у СТО - на пример, административне казне попут суспензије из трговинских преговора. САД заступају став да су потребна далеко јача глобална правила о државним предузећима, подржана обавезујућим решавањем спорова који омогућавају одмазду када се правила крше (Исто).

ПРЕДЛОГ КИНЕ

Кинеска делегација при СТО је 13. маја 2019. године послала званични предлог Кине за реформом СТО. Став Кине је да подржава напоре у спровођењу неопходне реформе

СТО, активно ће радити са свим странама како би помогла да се избори са тренутном кризом и одговори на потребе модерног света, заштити мултилатерални трговински систем и промовише изградњу отворене светске економије. Кина сматра да би потребна реформа требала обухватити следеће четири области: 1. решавање кључних и хитних питања која прете постојању СТО; 2. повећање ауторитета СТО у глобалном економском управљању; 3. побољшање оперативне ефикасности СТО; и 4. унапређење инклузивности мултилатералног трговинског система. За сваку област кинески предлог садржи и специфичне кораке које би требало предузети (Delegation of China 2019). Кинески предлог је осмишљен како би се позабавио кризом преживљавања СТО, како би повећао њен ауторитет и ефикасност и релевантност у глобалном економском управљању.

Кинески предлог се већим делом подудара са предлогом Европске уније, јер оба препоручују јачање спровођења преузетих обавеза земаља чланица СТО у вези са обавештавањем о трговинским политикама како би се побољшала ефикасност организације. Са друге стране, Кина тражи задржавање права специјалног и диференцијалног третмана за земље у развоју, са образложењем да без њега либерализација не би донела бољитак тим земљама. Кинески став што се тиче државних предузећа је да она не треба да се сузбијају и ограничавају, већ је потребно обезбеђивање равноправних услова предузећима различитог власништва за тржишну утакмицу. Предлог шаље јасну поруку кинеског противљења САД агенди која појединачно таргетира одређене земље.

Имајући у виду механизам за доношење одлука уграђен у СТО систем, препоручљиво је осигурати неутралност реформског програма да би се он и усвојио, што ће с обзиром на супротстављене ставове главних актера бити изузетно тешко постићи.

КРИЗА СТО – КРИЗА ПРЕЖИВЉАВАЊА

За сада нико не зна шта доноси будућност, да ли модернизацију СТО, њен распад, излазак САД-а или избацивање Кине. Може се пронаћи иронија у томе да Кина

постаје заговорник и носилац мултилатералног трговинског поретка који су створиле САД и ЕУ после Другог светског рата. Кина је заговорник трговинске либерализације, чак према појединим мишљењима преузима водећу улогу од САД-а у оквиру СТО.¹¹ Међутим, и поред вишеструког јачања Кине, уколико САД заиста повуче подршку СТО ова организација би највероватније изгубила смисао. Свет је већ доживео импликације напуштања једне међународне институције (Лиге нација) од стране САД-а, посебно у време економске кризе. Да би СТО опстала као мултилатерална организација за одржање трговинског поретка, стабилизацију раста и подстицање мирног решавања спорова, пре свега САД, ЕУ и Кина би требало да удруже напоре. Алтернатива, да се економски национализам остави без контроле, могла би бити застрашујућа (Shaffer and Waibel 2017).

Под претпоставком да ће се САД на крају вратити трговини заснованој на правилима, према Макдугаловом мишљењу, враћање пуног капацитета система за решавање спорова и повећање његовог легитимитета вероватно ће захтевати промене, као што су: побољшање механизма за политички надзор, преусмеравања осетљивих питања од пресуде, сужавање обима пресуде, побољшање институционалне подршке и пружање могућности члановима да узму више учешћа у одлучивању у одређеним процедурама (McDougall 2018). Према мишљењу два Кинеска научника екстремни сценарији би били: 1. Излазак САД из СТО и 2. Искључивање Кине из СТО (Kong and Shuai 2019, 359). Са друге стране, за САД би можда исплативије било да престане доживљавати СТО као претњу суверенитету и да ову организацију почне доживљавати као место за стварање савеза како би приморала Кину да поштује правила. Могућа је још једна опција - договор САД, ЕУ, Јапана и Кине, који би накнадно аминовале све остале земље чланице СТО. Текућим суспендовањем најважнијих функција СТО и рушењем њеног кредибилитета, све ове опције постају могућа будућност.

¹¹ Видети: Blanchard, Jean-Marc F. 2015. „The people’s republic of China leadership transition and its external relations: Still searching for definitive answers.“ *Journal of Chinese Political Science*, 20(1), 1-16; Schlesinger, Jacob M. 2017. “How China Swallowed the WTO.” *The Wall Street Journal*. 1. November 2017. <https://www.wsj.com/articles/how-china-swallowed-the-wto-1509551308>.

У доба распламсаног трговинског рата најјутицајнијих земаља чланица, СТО је под теретом сопствених недостатака, изгубила способност да либерализује трговину, саставља и усваја нове трговинске споразуме, решава трговинске спорове и успешно управља системом правила трговине. Трговински сукоб САД и Кине није решаван у СТО оквирима и сваким новим заштравањем је урушавао и систем СТО, као и могућност да се на мултилатералном нивоу разреше трговински проблеми. Битно је истаћи да поједине области трговине нису интересантне за све земље, па је договор о њиховом регулисању често лакше постигнути између мањег броја заинтересованих страна. У појединим специфичним областима о којима се преговара већ се дешавало да се успешна пракса из регионалних споразума на неки начин преузме у СТО. Витално важна правила СТО о трговини услугама и поштовању интелектуалне својине, на пример, добила су битан подстицај од њиховог укључивања у НАФТА. Слично томе, правила о државним предузећима из Транс-пацифичког партнерства (*Trans-Pacific Partnership*) и из трговинских споразума ЕУ са Канадом и Јапаном, такође нуде могућност за њихово укључивање у СТО. То се наравно не може догодити одмах, већ је реалнији временски оквир од годину, две, али и то је помак.

Једини тренутни консензус свих великих играча је да се СТО мора модернизовати да би одговорила захтевима савременог света и оснажила улогу главног арбитра трговине у свету. Успех реформе СТО, иако највероватније спор и дугогодишњи процес, може донекле одржавати систем трговине у свету под одређеним међународно договореним правилима, без отвореног трговинског рата. Започет процес реформи је озбиљан тест за ову организацију, која ће или испунити изазове модерног пословања и очекивања својих земаља чланица, или ће доћи до фрагментације глобалног трговинског система.

ЗАКЉУЧАК

Под лидерством председника Трампа, САД су повеле трговински рат против Кине. Позивајући се на нефер трговинску

праксу те земље, као и потребу за заштитом националне безбедности, увођене су трговинске баријере Кине. С обзиром на међузависност трговине у свету, ове мере су имале негативне последице и по друге земље. За решавање трговинских тензија званично место је механизам за решавање спорова у оквиру Светске трговинске организације. Међутим, САД су одбијањем да гласају за судије Апелационог тела фактички блокирале рад овог механизма. Како је СТО већ била спутана и другим недостацима, као и падом поверења након незавршене Доха рунде трговинских преговора, блокада механизма за решавање спорова је изнудила појачане напоре и покретање конкретних предлога и консултација које би водиле ка реформи Светске трговинске организације. Иако су недостаци у функционисању саме организације били од раније приметни, ипак је било потребно да се деси нешто тако драматично као трговински рат, да би се учмали (бироократски) систем натерао да крене у реформу. Трговински рат је присилио СТО да започне реформу.

Због тих догађаја тренутно су отворена многобројна важна трговинска питања и сада ће од политичке воље главних актера САД и Кине, зависити да ли ће и на који начин она бити решена. Да ли ће бити решена у оквирима СТО, уз консултације са ЕУ, Јапаном и Канадом, или ће се решити билатерално?

Да ли ће СТО у будућности бити релевантна организација у свету? Уколико се ова питања реше у оквиру саме Светске трговинске организације, она ће постати респектабилни регулатор међународне трговине у будућности. Међутим, уколико не превазиђе кризу трговинских преговора Доха рунде и уколико не превазиђе кризу система за решавање спорова, ова организација ће постајати све мање важна као регулатор светских трговинских токова. У том случају, урушиће се постојећи мултилатерални споразуми и уместо права СТО наступиће право јачег. Тиме се отварају све опције: још бурнији трговински рат, јачање регионалних и билатералних трговинских аранжмана, јачање протекционизма и друго.

ЛИТЕРАТУРА

Симић, Драган Р., и Драган Живојиновић. 2019. „Western Balkans U. S. Policy in the Context of the President Trump’s Grand Strategy.“ *Српска политичка мисао*, 65 (3): 13-42. doi:10.22182/spm.6532019.1

Blanchard, Jean-Marc F. 2015. „The people’s republic of China leadership transition and its external relations: Still searching for definitive answers.“ *Journal of Chinese Political Science*, 20(1), 1-16.

Blenkinsop, Philip. 2019. „U.S. trade offensive takes out WTO as global arbiter.“ 10. December 2019. <https://www.reuters.com/article/us-trade-wto/us-trade-offensive-takes-out-wto-as-global-arbiter-idUSKBN1YE0YE>.

Blic. 2019. „Nemački mediji: Svet očekuje kolaps globalnog trgovinskog sistema u narednim danima.“ 9. децембар 2019. <https://www.blic.rs/biznis/privreda-i-finansije/nemacki-mediji-svet-ocekuje-kolaps-globalnog-trgovinskog-sistema-u-narednim-danima/kywvc0w>.

Bown Chad P., and Eva Y. Zhang. 2019. „Measuring Trump’s 2018 Trade Protection: Five Takeaways.“ *Washington: Peterson Institute for International Economics*. https://piie.com/blogs/trade-investment-policy-watch/measuring-trumps-2018-trade-protection-five-takeaways#_ftn2, last accessed 15 February 2020.

Bureau of Industry and Security [BIS] Office of Technology Evaluation [OTE], The Effects of Imports on the National Security, Section 232 Investigations Program Guide, June 2007 <https://www.bis.doc.gov/index.php/documents/section-232-investigations/86-section-232-booklet/file>, last accessed 10 January 2020.

Crombrughe, Alexandre de. 2009. „Opportunities of reforming the WTO: Resistance and potentials of change.“ *Public Organization Review*, 9(2), 139-156.

Dadush, Uri. 2010. „WTO Reform Needed Now.“ *Journal of E-Governance*, 33, 18-20

Delegation of China. 2019. „China’s proposal on WTO reform.“ 13 May 2019. https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/FE_S_S009-DP.aspx?CatalogueIdList=254127&Current-CatalogueIdIndex=0.

Diakantoni, Antonia, Peter N. Pedersen, and Amaliia Mkhitarian. „WTO Trade Monitoring Ten Years on-Lessons Learned and Challenges Ahead.“ Staff Working Paper ERSD-2018-07, May 15 2018, p. 15.

DW. 2019. „Šta može BRIKS?.“ 13. новембар 2019. <https://www.dw.com/sr/%C5%A1ta-mo%C5%BEe-briks/a-51220758>.

European Commission [EC]. н.д. “Concept paper, WTO modernisation Introduction to future EU proposals“ Последњи приступ 12. фебруар 2020. https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2018/september/tradoc_157331.pdf.

Hauser, Heinz, and Zimmerman, Thomas A. 2003. „The challenge of reforming the WTO dispute settlement understanding.“ *Intereconomics*, 38(5), 241-245.

Howse, Robert. 2005. „WTO Governance and the Doha Round.“ *Global Economy Journal* 5(4): 64-81. doi:10.2202/1524-5861.1151.

Kong, Qingjiang, and Shuai Guo. 2019. „WTO Reform: will there be a Third Option other than a US Withdrawal and a China Expulsion.“ *Asian Journal of WTO & International Health Law and Policy* 14 (2019): 259-404.

Labonté, Ronald. 2002. „International governance and World Trade Organization (WTO) reform.“ *Critical Public Health*, 12(1), 65-86. doi: 10.1080/09581590110113312.

Levy, Philip I. 2005. “Do We Need an Undertaker for the Single Undertaking? Angles of Variable Geometry.” In *Economic Development and Multilateral Trade Cooperation*, eds. Bernard M. Hoekman and Simon J. Evenett, 417-438. London and Washington: Palgrave Macmillan and World Bank.

Martin, Will, and Mari Pangestu, M. 2007. *Options for global trade reform: A view from the Asia-Pacific*. Cambridge: Cambridge University Press.

Martin, Will, and Patrick Messerlin. 2007. "Why Is It So Difficult? Trade Liberalization under the Doha Agenda." *Oxford Review of Economic Policy*, 23(3): 347-366.

McDougall, Robert. 2018. „Crisis in the WTO: Restoring the Dispute Settlement Function.“ CIGI Papers No. 194 — October 2018 <https://www.cigionline.org/sites/default/files/documents/Paper%20no.194.pdf>.

N1. 2018. „Makron predlaže reformu Svetske trgovinske organizacije.“ 30. maj 2018. <http://rs.n1info.com/Biznis/a392284/Makron-predlaze-reformu-Svetske-trgovinske-organizacije.html>.

Schlesinger, Jacob M. 2017. "How China Swallowed the WTO." *The Wall Street Journal*. 1. November 2017. <https://www.wsj.com/articles/how-china-swallowed-the-wto-1509551308>.

Scott, James, and Rorden Wilkinson. 2015. „China as a System Preserving Power in the WTO.“ In *Rising Powers and Multilateral Institutions. International Political Economy Series*, eds. Lesage D. and Van de Graaf T., 199-218. London: Palgrave Macmillan.

Shaffer, Gregory, and Michael Waibel. 2017. „The Rise and Fall of Trade and Monetary Legal Orders: From the Interwar Period to Today’s Global Imbalances.“ In *Contractual Knowledge: One Hundred Years of Legal Experimentation in Global Markets*, eds. Gregoire Mallard and Jerome Sgard, 289-333. Cambridge: Cambridge University Press.

Stiglitz Joseph E. 2018. „Trump and Globalization.“ *Journal of Policy Modeling* 40 (3): 515-528.

UNCTAD. 2019. „Trade and Trade Diversion Effects of United States Tariffs on China.“ UNCTAD Research Paper No. 37, <https://unctad.org/en/pages/PublicationWebflyer.aspx?publicationid=2569> last accessed 17 January 2020.

Wagner, Markus. 2020. „The Impending Demise of the WTO Appellate Body: From Centrepiece to Historical Relic?.“ In *The Appellate Body of the WTO and Its Reform*, eds. Chang-fa Lo, Junji Nakagawa and Tsai-fang Chen, 67-90 Singapore: Springer.

Wong, Dorcas and Alexander Chipman Koty. 2020. „The US-China Trade War: A Timeline.“ *China Briefing*. 13 May 2020. <https://www.china-briefing.com/news/the-us-china-trade-war-a-timeline/>.

WTO, Days 3, 4 and 5: Round-the-clock consultations produce ‘Bali Package’, December 7, 2013, https://www.wto.org/english/news_e/news13_e/mc9sum_07dec13_e.htm, last accessed 11 February 2020.

WTO, Disputes by member, https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/dispu_by_country_e.htm, last accessed 11 February 2020.

Sanja Jelisavac Trosic

**THE UNITED STATES - CHINA TRADE WAR AND
THE COLLAPSING OF THE WORLD TRADE
ORGANIZATION**

Resume

The aim of this paper was to research, describe and explain the causal link between the US-China trade war and the initiation of WTO reforms. Changes in US trade policy took place under Trump's leadership. Driven by the slogan "America First", the administration introduced measures that have increasingly begun to resemble a trade war against China. With reference to Section 232 of the Trade Expansion Act of 1962 and Section 301 of the Trade Act of 1974 tariffs were imposed on a wide range of imports from China, in response to alleged threats to national security and unfair trade practices. The trade facilitation, predictability and freedom of trade flows have been compromised by these actions, and thus the basic WTO postulates. The lack of progress in the Doha trade talks and the overload of dispute settlement systems are factors that have already weakened the WTO's international reputation. US protectionist measures have further eroded the organization's credibility. As a result, there is a rise in protectionism in other WTO member countries as well. Also, the US has been blocking appointments and reappointments of its members of the Appellate Body for over a two years, which has led to the cessation of work of this body and the crisis of the dispute settlement mechanism. Trade war has led officials to come forward on the need for thorough WTO reform. When it came to critical mass, formal proposals for reform began. Consultations have also started between the leading Member States. Adopting a comprehensive reform program will be very difficult, given the WTO's decision-making mechanism. However, no matter what the results, this process has begun and the problems can no longer be ignored.

An open question for future research is whether the WTO will successfully reform and thereby prevent the emergence of new

trade wars, or whether we are pursuing a future without multilateral trade rules, with the right of the strongest.

Keywords: World Trade Organization, United States of America, People's Republic of China, trade war, customs, protectionism, reform.

* Овај рад је примљен 15. априла 2020. године, а прихваћен на састанку Редакције 10. августа 2020. године.

Рустем Вахитов

*Башкирског државног универзитета
Уфа, Руска Федерација*

ВЕЛИКА ПОБЕДА У ОГЛЕДАЛУ ИДЕОЛОГИЈЕ

Постоји не један, већ два празника наше победе у Великом отаџбинском рату. Први празник – тих, приватни, породични. За време њега потомци се сећају својих рођака – очева, дедова, прадедова, који су погинули у биткама овог рата. Тешко је наћи породицу у Русији, али и у другим република бившег СССР, у чијем родослову нема рођака који се нису вратили са фронта, или су погинули у нацистичким концентрационим логорима, или су умрли у окупацији, или нису издржали тежину тадашњег живота у совјетској позадини. Сећање на њих се преноси са колена на колена, деца погинулих војника и официра чувају њихове, пожутеле од времена, фотографије и писма, показују их својој деци и унуцима и причају им о својим очевима. Постоје породице, које су имале среће: њихови фронташи су се вратили кући, постали срећне деде и сами пренели унуцима сећање на рат. Ово је још један дан сећања, спонтано створен у СССР, који зближава родбину и парадоксално, у условима државног атеизма, делимично обнавља култ рода. На овај дан се сви потомци војника овог рата окупљају, посећују гробља, испијају у знак сећања традиционалних „сто грама“, а код куће деле своја сећања.

Други Дан победе – то је државни празник, који укључује параде, ритуале попут почасне страже, почасне паљбе, званичног поздрављања ветерана и, на крају, пуштање са

посла и шетње народа. На овај дан говоре држе прве личности државе, на телевизији се приказују парада, филмови о рату, у исто време на улицама излазе ветерани, сусрећу се са колегама, њих поздрављају деца, једноставно непознати људи. Ово је, вероватно, један од ретких празника, који су и држава и народ једнако искрено обележавали и до данас обележавају, јер је војска „уједињене Европе“, тадашњег нацистичког Рајха, 1941. год, на крају крајева, донела смрт и совјетској држави и значајном делу народа СССР. Управо зато је понекад тешко поставити границу између Дана победе као државног и породичног празника...

Међутим, Дан победе као државни празник, наравно, укључује одређени идеолошки садржај. Совјетска, а затим руска држава редовно је производила и производи одређено разумевање историјског значаја Великог отаџбинског рата, које улази у уџбенике историје, пропагира се кроз медије, уметничка дела (књижевност, сликарство, скулптура, позориште, биоскоп) и чини „темељ“ ритуала празновања Победе. У основи ова идеологија изражава објективну слику о империјалистичкој, антисовјетској, антисловенској и антисемитској природи агресије Трећег Рајха, о злочинима хитлероваца на окупираним совјетским територијама, о народно-ослободилачком карактеру рата, али у зависности од политичке ситуације на овој слици у први план излазе једни детаљи, док се други померају у други план, и управо се у томе састоји „идеолошко изопачење“. Супротно увреженом мишљењу, негирајући идеологију као лаж, треба приметити, да ако је то лаж, онда је то често лаж за спас. Ако се захваљујући идеологији прикрију приближавајући унутрашњи конфликти, угасе антинародне страсти и усмере тежње и замисли људи у правцу корисном за све, шта има у томе лоше.

Током совјетских и постсовјетских година постојало је неколико идеологија Велике победе. Прву је, 1945. године, предложио сам вођа победничке државе Јосиф Стаљин. У свом обраћању совјетском народу од 9. маја 1945. године изјавио је: „Велика борба словенских народа за своје постојање и своју независност завршила се победом над немачким окупатором и немачком тиранијом.“ При чему ово није случајна напомена, познато је да је неколико месеци пре овога, у марту 1945.

године, поздрављајући у Кремљу председника Чехословачке Бенеша, Стаљин такође рекао: „И Први и Други светски рат су се развијали и ишли преко леђа словенских народа. Да бисмо спречили Немце да се подигну и започну нови рат, потребан је савез словенских народа.“

Стога је Стаљин предложио да се Велики отаџбински рат сматра кариком у ланцу ратова немачког империјализма против Словена, а победу совјетског народа у њему као коначно ослобођење Словена од опасности са Запада. Истовремено, другим народима СССР додељује се улога помоћника Словена, који чине језгро словенског друштва и државе (сетимо се да је 1943. године на Стаљинову иницијативу усвојена и нова химна државе, у којој није било ни једног помињања комунизма, али је зато било речи о томе да је Савез слободних држава „ујединио заувек Велику Русију“).

То се уклапало у општи прословенски и пансловенски карактер Стаљинове политике 40-тих година. У подели сфера светског утицаја између држава-победница, која је имплицитно започела крајем рата, Стаљин је чврсто стајао на позицији укључивања у совјетску зону утицаја западнословенских (Пољска, Чехословачка) и јужнословенских (Бугарска, Југославија) држава, жртвујући ради тога, на пример, Грчку, где су комунисти већ били спремни да дођу на власт. Историчарима је познато да је 40-тих година Стаљин директно планирао и стварање панславистичке конфедеративне творевине – Словенске савезне конфедеративне државе у саставу: СССР, Пољска, Бугарска и Југославија (при чему је, по неким подацима, Украјина и Белорусија требало да уђу у њу у својству одвојених чланица). (Словенски пројекат Стаљина или Како се није створила „Словенска савезна конфедеративна држава“ <http://imperialcommiss.livejournal.com/614375.html>). Ова идеја, 1946. године, била је подржана на VI Свесловенском конгресу у Београду, где је поздравио Јосип Броз Тито. За престоницу федерације предложени су Москва, Минск, Варшава или Београд.

Идеолошку гаранцију овом пројекту пружио је Словенски комитет СССР, основан 1947. године на основу Свесловенског комитета, утемељеног 1941. године. Њега су чинили војни

команданти (Толбухин, Ковпак, Колас), државници (Греков, Вознесенски), културни радници (Асафјев, Александровска) и митрополит Крутицки и Коломенски Николај (Јарушевич). Комитет је имао раширене везе по целом свету, издавао је часопис „Словени“, припремао је и одржавао јубилеје угледних личности словенске историје – Мицкевича, Ботева, Сметане.

Дакле, од 1945. до 1948. године празник Победи ушао је као неодвојиви елемент, утврђене у СССР, комунистичко-пансловенске идеологије, чији је присталица био сам вођа совјетске државе Ј.В. Стаљин. У овом случају лако је објаснити фактичко укидање овог празника 1948. године (када је постао радни дан и почео на државном нивоу да се обележава веома скромно). О томе има много инсинуација. Заједљиво напомињу да је Стаљин то урадио, јер се тобоже уплашио фронташа, који су боравећи у Европи наводно почели да сумњају у тезе совјетских пропаганди о „пропадању капитализму“. Међутим, кад би то било тако, онда би страховање „прозрелих фронташа“ било од самог почетка, док им је сећање о европском походу било још свеже, а не три године после тога. У ствари, све је много једноставније: 1948. године десио се раскол између Совјетског Савеза и социјалистичке Југославије, што је означило почетак краја Стаљиновог пансловенског пројекта (његов крај је наступио после смрти Стаљина, када су Маљенков, а затим и Хрушчов ограничили пансловенске иницијативе СССР, а 1962. године затворен је Словенски комитет, са формулацијом „пропаганде националне особености“ и „клањања пред култом личности“). Сукоб између Стаљина и Тита био је ударац и на идеологију „комунистичког панславизма“. Криза те идеологије довела је до кризе идеолошког набоја празника Победи. Ако 9.мај 1945. године није дан завршетка вековне борбе Словена против немачког империјализма, како онда тумачити победу СССР у Великом отаџбинском рату? Тумачити је у оквирима званичне идеологије марксизма-лењинизма не би било лако, јер су на страни СССР ратовале и земље буржоаског Запада – Велика Британија, САД и Француска у лику „Борбене Француске“ де Гола. Совјетска пропаганда (агитпроп) нашла се у ситуацији „когнитивне дисонанце“, због чега је држава практично одустала од празновања Победи на званичном нивоу. Опште државни празник Победи обновљен је 1965. године, већ

током владавине Брежњева и одмах је стекао веома велики обим. Поново је постао слободан дан. Појављује се традиција одржавања војних парада поводом јубиларних „округлих“ датума (1965-те, 1975-те, 1985-те). Шездесетих година формирају се сви основни ритуали грађанског слављења Победи – од страже пред Вечним пламеном до полагања цвећа на гробу Незнаком војнику. Међутим, идеолошки садржај празника постао је потпуно другачији.

Крајем 50-тих година Совјетски Савез је ушао у раздобље „попуштања међународне напетости“ (које је почело, како се сматра, познатом посетом Н.С. Хрушчова САД-у 1959. године). Пала је „гвоздена завеса“ која је раздвајала СССР и Запад и између та два светска „центра моћи“ започела је сарадња у најразличитијим облицима – од културног до економског. Достигнути нуклеарни паритет учинио је војни сукоб на неко време бесмисленим и обезбедио основу за мирни суживот. Штавише, управо у том раздобљу Совјетски савез се укључио у систем светске економије: кроз системе нафтовода, гасовода, који су изграђени крајем 60-тих година, у Западну Европу потекли су уралска нафта и уренгојски гас. Наравно, геополитичка конфронтација и информативни „хладни рат“ нису престали, али је њихова ескалација постала чак економски штетна за Запад. Врхунац попуштања било је потписивање договора о ограничењу система противракетне одбране (ПРО) између СССР и САД 1972. године.

У области идеологије у СССР такође је дошло до озбиљних помака. Иако су тезе о неизбежном краху капитализма остале у совјетској пропаганди, ипак су постале тиши, а све јаче су се чули други ставови – о мирном суживоту два система, о прогресивном борби за демократију итд. Совјетско руководство је чак 1975. године потписало завршни акт Хелсиншке конференције о безбедности и сарадњи у Европи. Тамо су све земље Европе (осим Албаније) и Совјетски Савез прогласиле принцип неповредивости граница, поштовање суверенитета и „особености“, немешање у унутрашње послове једни другима и одбијање употребе силе и претње силом, као и придржавање принципа права народа на самоопредељење и демократских права и слобода човека (управо слобода мисли, савести, религије и уверења). Многи данас изјављују

да је сагласност СССР на параграф о људским правима била политичка смицалица и формалност, али сама чињеница таквог потписа говори о томе да су се људска права у СССР престала схватати као „буржоазни хуманизам“ и ушла су у списак демократских вредности, макар на речима, које је признавала државна пропаганда.

Изменило се и званично разумевање Победи. Сада би на њу требало гледати као на заједничку победу „свих прогресивних снага“ – и СССР и Запада над „кугом XX века“ – фашизмом. При томе је „фашизам“ (под којим су подразумевали првенствено национал-социјализам) постао апстрактно зло, које се више није везивало за немачку политичку традицију, како је то било крајем 40-тих и почетком 50-тих година. Управо се тада из схватања „фашизма“ практично опрао сав конкретни политички садржај и он је почео једноставно да означава варварство, култ бруталне силе, садизам и суровост ради суровости. Као резултат тога убрзо је постао zgodna идеолошка увреда, коју је уобичајено бацити на свог политичког опонента, без обзира на његово гледиште. Преобликовање Победи од словенског до интернационалног празника праћено је жељом да се смање размере колаборационизма у Западној Европи, да се сакрије учешћа у хитлеровском „Drang nach Osten“ многих садашњих савезника из „социјалистичког лагера“. Са страница новина, часописа, књига, са екрана телевизора совјетском народу су много и упорно говорили о француској ескадрили „Нормандија-Неман“, која је ратовала у саставу совјетске 1. ваздухопловне армије Западног фронта код Курдска, и у коју су ушла 72 француска добровољаца. О њој је чак снимљен филм, који је постао популаран у СССР. Међутим, ништа се није говорило о, на пример, 33. СС гренадирској дивизији „Шарлемањ“ („Карл Велики“), такође састављеној од француских добровољаца, али који су се борили у саставу немачке групе армије „Висла“ у Источној Европи и Немачкој. Њен број чинило је више од 7000 људи, тј. 100 пута више него „Нормандија-Неман“.

Совјетски масовни уџбеници историје такође су срамно прећуткивали да су такве земље - чланице Варшавског пакта, као што су Бугарска и Румунија, ратовале у Другом светском рату на страни хитлеровске Немачке (истина, Бугарска није објавила

рат СССР и ограничила се на размештање на својој територији немачких трупа, које учествују у агресији на Југославију, док је Румунија учествовала у инвазији Немачке на СССР; 4. румунска армија под командом Николае Чуперке јуришала је на Одесу, која је после пада претворена у престоницу једне од зона румунске окупације – „Придњестровље“, које је обухватало део Украјине и Молдавије). Да, и у социјалистичкој Немачкој – НДР процес денацификације се спроводио блаже, него код њене капиталистичке сестре – СРН, победа над нацизмом се схватала као заједничка победа армије земаља-савезника и илегалца европског Покрета отпора, укључујући и немачки Покрет отпора.

Изузетно велике размере грађанског поштовања Победе, неупоредиве чак са оним за време Стаљина 1945-1947. године и у земљама антихитлеровске коалиције, биле су предодређене не само живим сећањем о страдању народа у рату, већ и идеологијом попуштања и „борбе за мир у целом свету“, чија је логика тражила неуморно показивање ужаса претходног рата, како би се спречио следећи. Касније је та антиратна кампања у СССР направила „окрутну шалу“: анкете спроведене 80-тих година потврдиле су да би у САД, где није било такве концентрисане антиратне кампање на државном нивоу, значајан број становништва у то време подржао владу, која би започела рат са СССР, ако би то захтевала национална безбедност; у СССР слика је била другачија, значајан број совјетских грађана био је спреман на све, само да не почне нови рат. Будућност је показала је су они били спремни да се помире чак и са распадом своје земље.

Посебно ће бити речи о тумачењу холокауста. Наравно, у раздобљу „стагнације“ СССР нису скривале чињенице о уништењу јеврејског становништва окупираних територија од стране хитлероваца, али нису усмериле тежиште на то као земље Запада. Реч „холокауст“ била је непозната совјетском народу и у празничној државној реторици није се користила, за њу су чули тек након „перестројке“. Трагедија јеврејског народа приказивала се као део трагедије свих народа, који су се нашли под чизмом хитлероваца. Пропаганда је искривила догађаје тих година, тако су се Хитлер и његове присталице, тобоже, са једнаком жестином односиле и према Јеврејима и према

Словенима, што је, наравно, било изопачавање историјске истине, јер је Јеврејима претило управо потпуно уништење, за разлику од Руса или Пољака, које су нацисти намеравали делимично да униште, делимично да подјарме, а Украјинцима су чак давали одређене повластице у саставу окупираних источних територија Рајха (уосталом, Запад, а посебно САД такође се нису разликовале у придржавању историјске истине, прећуткујући хитлеровске прогоне Словена).

Овај аспект совјетске идеологије постаје јаснији, ако се сетимо, да се управо 1960-1970-тих година појавила апотеоза борбе совјетских Јевреја за право слободног путовања у иностранство, у капиталистичке земље, пре свега у Израел. Држава у условима ове конфронтације није била заинтересована да нагласи страдање управо јеврејског становништва СССР током Другог светског рата; по њеном мишљењу, то би дало Јеврејима право да траже на посебне привилегије.

Осим тога, признање холокауста противуречило је одсуству жеље руководства Брежњевог СССР да подели становништво СССР по националној основи, како би се избегли међунационални проблеми. У то време дешава се тихо одрицање од панславистичког и руског комунизма, који је Стаљин последњих година живота покушавао да претвори у политику Совјетског Савеза. Као идеолошко оправдање овог одрицања послужило је јачање интернационализма и критика култа националне посебности (подсећамо да је управо са таквом формулацијом затворен Словенски комитет СССР).

Таква је била идеологија Победе у доба Брежњева. И баш у исто то доба у дисидентској полуилегали почиње преиспитивање овог историјског догађаја, чији ће се резултат појавити у мање-више коначном облику већ после „перестројке“. Дисиденти су били заинтересовани да представе историју СССР као историју глувог непрестаног отпора „потлаченог народа“ према „бољшевичкој тиранији“. Таква идеолошка слика била је одраз у огледалу званичне пропагандне слике, која је осликавала готово једнодушно одобрење свих совјетских народа за било какву одлуку партије и државе, осим можда групице непријатеља, одметника и издајника. Стварност се, како то увек бива, не уклапа у црно-бели шаблон. Наравно, у

свим етапама еволуције совјетске државе и друштва било је незадовољних и чак политички уобличених опозиционих група – од партијских опозиционара 20-тих година до дисидената 1960-1980-тих година. Јасно, такви нагли заокрети социјалног устројства као што је индустријализација и колективизација наилазили су у народу и на раздражљивост а понегде на отпор. Међутим, у целини совјетско уређење било је потпуно легитимно, тј. имало је подршку огромне већине грађана (мада је било и одређених друштвених слојева који су се од њега ограђивали), иначе оно не би издржало толико времена у тешким условима. Али, авај, већину дисидената није интересовала „хладна“ историјска истина (што, уосталом, не искључује да су имали добре намере), већ оповргавање пропагандних теза, клеветање и извртање свега што је говорила званична пропаганда. Предајући се тој страсти, објашњеној у њиховој ситуацији, постепено су дошли и до специфичног преиспитивања победе СССР у Другом светском рату.

Концепција, која се родила у идеолошкој дисидентској лабораторији, а коначно се уобличила кроз „перестројку“, своди се на перцепцију рата хитлеровске Немачке и СССР као „другог грађанског“. Улога унутрашње антибољшевичке снаге додељује се колаборационистичким формацијама попут КОНР и РОА издајничког генерала Андреја Власова, а Немачка се посматрала као савезник руских „бораца са бољшевизмом“, иницирајући својом инвазијом „грађанску конфронтацију“, али савезник је био непоуздан и кваран, обмањујући „антибољшевичке снаге“ и следећи своје себичне интересе. Управо тако су оцењене и владе држава антихитлеровске коалиције, које су одавале СССР-у остатке Власовских формација као „издајнике борбе са бољшевизмом“. Природно, све је ово пропраћено рехабилитацијом Власова и других колаборациониста, покушајем да се представе као „истинске патриоте“, који су се борили против „тоталитарног стаљинистичког режима“ за „слободу Отаџбине“, а не против свог народа и за интересе немачког Рајха.

У тој концепцији није било ничег новог. Она је у потпуности поновила верзију догађаја, коју је понудила гебелсовска пропаганда и сами колаборационисти. „Да ли је бољшевизам а нарочито Стаљин главни непријатељ руског

народа? Зар није прва и света обавеза сваког часног Руса борба против Стаљина и његове клике?...“- говорило се у летку „Зашто сам кренуо путем борбе са болшевизмом?“ , потписаном у име генерала Власова (написан, највероватније, од стране колаборационистичког новинара Мелентија Зикова), који су Немци расипали по совјетским положајима 1942. Касније се ова концепција проширила у руској емиграцији (мало ко зна да је значајан део руских емиграната подржавао Хитлера и чак учествовао у рату на страни Немачке; један Руски корпус у Југославији, који је био дивизија Вермахта бројао је 17 000 бивших војника и официра беле армије, представника иселеничке омладине и совјетских ратних заробљеника). Руска православна црква у иностранству, за разлику од РПЦ, такође се увек према Власову, власовитима и уопште руским колаборационистима односила као према „херојима борбе против болшевизма“. И то није чудно, јер су међу њеним јерарсима били они који су сами учествовали у колаборационистичком покрету, као на пример Никон, епископ Флоридски (световно име Николај Павлович Рклицки), који је током рата био пуковски свештеник истог тог Руског корпуса. За рехабилитацију власовита у друштвеној свести Руса много је учинио тако познати дисидентски писац, као што је Александар Солжењин. У његовом „Архипелагу ГУЛАГ“, који је на Западу објављен у огромном тиражу, емитовао се путем радија на територији СССР а унутар СССР активно се ширио у самиздату, постојао је део посвећен бившим власовитима, који су после рата завршили у совјетским логорима. Солжењин о њима пише са нескривеним сажаљењем и чак разумевањем: „...Њима није дат избор. Нису се могли борити другачије. Нису имали излаза него да се боре, при чему су некако пазили на себе... у „власовске“ одреде Вермахта могла их је довести само последња крајност, само крајњи очај, само неутољива мржња према совјетском режиму, само презир према сопственој целовитости“. Солжењин је са дивљењем приписао власовитима некакву „очајничку храброст“ и приказао их као жртве политичких прилика и лажне немачке пропаганде, истовремено јавно саосећајући се са њиховом мржњом према Совјетској власти и спремношћу да се боре против ње. Своје мишљење Солжењин није променио ни када се нашао на Западу и добио могућност да се упозна са архивама, где се

чувала колаборационистичка литература, програми власовског и сличних покрета, из којих је било јасно да су се власовити отворено клели у верност Адолфу Хитлеру, да су делили основне ставове нацистичке пропаганде, укључујући и њену антисемитску компоненту.

После „перестројке“ и слома СССР у постсовјетској Русији исте те идеје почеле су да се изражавају у још јаснијој и заостренијој форми. Власовити су почели да се представљају као „трећа сила“, која се, наводно, борила и против Стаљина и против Хитлера. Истовремено се колаборационизам истицао као масовна појава, чији је разлог био „протест руског народа против бољшевика“; ширили су се гласови о томе да није случајно што је 1 200 000 Руса прешло на страну Немаца током рата 1941-1945. Али такве интерпретације су биле у супротности са историјском истином. Савремени историчар-монархиста Петр Муљтатули, кога сигурно не бисте осумњичили као симпатизера комунизма, примећује да је пред нама манипулација бројкама.¹ У ствари, од 1 200 000 совјетских грађана, који су постали колаборационисти, већину чине прибалтички (290 000) и западноукрајински (250 000) колаборационисти. Заправо, Руса или Великоруса било је нешто више од 310 000 од 99 милиона (управо толико је Руса живело у РСФСР по тадашњем попису из 1939. године). При томе, већина од тих триста хиљада није чак ни узела оружје у руке, јер су били на дужности „hiwi“ (Hilfswilliger), тј. „добровољних помоћника“, фактички помоћног персонала (возачи, радници, преводиоци). Јасно и међу идејним борцима који су ратовали са бољшевизмом био је значај део света, сломљен у заробљеништву, који је у служби Немаца видео могућност да избегне смрт глађу у логорима, збунивши се, поверовао је у пропаганду. Наравно, и у совјетском табору било је људи, који су из разних разлога тајили замерке према Совјетској власти, али када су видели шта су Немци припремили Русији и Русима, схватили су да је сарађивати са њима незамисливо. Зато је огромна већина Руса и других народа СССР устала у борбу са хитлеровским агресорима. Чак је међу Балтима оних који су ратовали на страни Црвене армије било више, него колаборациониста: 200 000 Балта борило се у

1 Петр Муљтатули „Власов `Историја издаје“` <http://www.pravoslavie.ru/smi/37588.htm>

саставу Црвене армије а само 100 000 у саставу Вермахта (мада су у овом случају бројеви били упоредиви, ако се узму у обзир „hiwi“ тада је међу Балтима било више колаборациониста).

Занимљиво је да су међу присталицама рехабилитације власовита – високи функционери нове Русије, на пример, бивши градоначелник Москве Гаврил Попов, који је до тада био један од лидера Међурегионалне парламентарне групе у скупштини реорганизованог СССР, са којом је био близак и Борис Јељцин. Пред очима фалсификатора Победе били су примери других постсовјетских република, пре свих балтичких држава и Украјине, где су колаборационисти из 40-тих били проглашени херојима борбе за националну независност и прослављали се на званичном нивоу.

Међутим, већина руководства нове Русије исправно је оценила да такво тумачење наше Победе, иако веома заводљиво са тачке гледишта антисовјетске пропаганде, ипак неће прихватити становништво Русије, које се, искључујући ретке, идентификује са потомцима војника и официра Црвене армије а не руских формација Вермахта. Осим тога, њима је било јасно да рехабилитација нациста, иако не немачких, већ „сопствених“, коју Запад лако прашта Прибалтику и Украјини, никада неће бити опроштена Русији. Као резултат тога, државна идеологија Победе у РФ постала је ублажена, средња варијанта, између брежњевске и солжењинске идеологеме. Њена суштина је једноставна: рат 1941-1945. године био је одиста отаџбински, рат за националну независност Русије против окрутног непријатеља, који је тежио да пороби или чак уништи народе СССР и Русије, али у њему је победила не држава СССР, већ народ, упркос „ништавном злочиначком болшевичком руководству“ и директно Стаљину. Појавило су се много филмских подвала, попут „Штрафбата“, после чијих гледања је постало нејасно ко су велики непријатељи хероја антихитлеровског супротстављања – „културни и учтиви Европејци“ у есесовским мундирима (управо овако хитлеровце приказују нови филмови о рату) или пијани, разуздани, садистички опасни официри СМЕРШ или НКВД, који личе у интерпретацији „мајстора уметности“ на „браћу“ из 90-тих? Свечани текст, који се емитовао на телевизији пре минута ћутања 9. маја, садржавао је реченице о Стаљиновим

логорима. Сам Дмитриј Медведев, који је тада био председник РФ, отворено је изјавио да празник Победи треба одвојити од лика Стаљина, зато што смо ми победили, наводно, упркос Стаљину. У години 65-те годишњице Победи, реагујући на иницијативу московских власти које су намеравале да поводом празника на улицама Москве поставе заједно са сликама других совјетских војних команданата и слике тадашњег главнокомандујућег И.В. Стаљина, Медведев је ово осудио и изјавио: „Велики Отаџбински рат добио је наш народ, а не Стаљин ни војни команданти...“ Такво тумачење Победи владало је у државној пропаганди до 2014. године.

Године 2014. идеолошка интерпретација празника Победи опет је почела да се мења. Приликом празновања јубилеја Победи 2014. готово се нису чуле речи о томе да је ово Победа народа, а не Стаљина и да је победио народ упркос тадашњем руководству државе. Али зато је опет са истом снагом изнесена тема борбе са фашизмом, само се сада у својству главног борца истиче руски народ и народи Русије; учешће држава антихитлеровске коалиције се не осветљава пуно, а њихове данашње политичке елите, као и политичке елите неких других република СССР називају се издајницима антифашистичког покрета. То није случајно. У марту 2014. године десио се историјски догађај – Крим је опет постао део Русије. Многи на Западу, па и у Русији, схватили су ово на тако да је Москва опет почела да окупља око себе земље бивше суперсиле, која је, чини се, заувек потонула у заборав 1991. Занимљиво да је борба са фашизмом постала идеолошко образложење за ширење Русије на рачун дела територије „независне Украјине“. Данашње постмајданско руководство Украјине званична пропаганда Русије представља као неофашисте. То је само делимично тачно, јер у злогласни „Десни сектор“ заједно са правим неонацистима улазе и сасвим умерене национал-демократе, а да не говоримо о таквим национал-либералним партијама као што је „Отаџбина“. Али ипак остаје чињеница да чак сасвим угледни украјински либерали кокетирају са темом колаборационизма.

Ако пак блок Русије са Кином постане реалност, мислимо да је могуће очекивати и делимичну рехабилитацију Стаљина у званичној пропаганди. У савременој Кини на власти је

Комунистичка партија и однос према Мао Цедунгу, не рачунајући његову критику догађаја у „културној револуцији“, у целини је позитиван. Године 2013. у Кини је на највишем нивоу обележена 120-та годишњица рођења Мао Цедунга, при том је у прослави учествовао председник КНР Си Ђинпинг, који је поново изјавио лојалност руководства Кине основним идејама председника Маоа. Међутим, Мао Цедунг се никада није одрекао стаљинизма (иако је себи дозволио да је не слаже са неким Стаљиновим политичким иницијативама) и оштро је критиковао Хрушчова због његовог познатог реферата на XX конгресу. У Кини се још увек прештампавају Стаљинова дела и препоручују за изучавања у партијским школама. У Харбини, Чанчуену и Шенјангу стоје споменици Стаљину („Си Далину“, како га зову Кинези), у многим градовима су његове бисте, а у провинцији Ђилин на граници КНР са Русијом је огромна биста Стаљина. На улицама већине кинеских градова, нарочито провинцијских, могу се видети у позадини профила Маркса, Енгелса, Лењина и Стаљина слике Мао Цедунга, а многе улице носе Стаљиново име. Година 2009. била је у Кини проглашена годином Стаљина, што су руски медији збуњено прећутали.

Живот не стоји у месту и то се нарочито односи на политички живот, где се за кратко време приоритети могу променити у потпуну супротност. Идеологија државног празника Победе се мења и мењаће се у складу са променама у политици. Међутим, ништа се не мења у томе да овај празник остаје најдражи и најважнији дан за сваку руску породицу, у којој живи „породично сећање“ на овај рат...

Љубомир Кљакић

ЗАЧАРАНИ СВЕТ

Критика контролисане перцепције (I)

„... Чега има све, Хорацио, на небу и на земљи, то и не слуги умовање
људско...“

„... Из својега се ишчашила зглоба
времена ова...“

„... Иако је то лудило, ипак има метода у њему...“

Вилијем Шекспир: *Хамлет*.*

Колико данас знамо, свест са својим многобројним облицима, са својом још неодгонетнутом природом и непознатим својствима, најсложенија је појава познатог универзума, оне најсложеније структуре коју делимично познајемо.** Наиме, од свих појава за које знамо на скали од минус бесконачног ($-\infty$) до плус бесконачног ($+\infty$), у видљивом и невидљивом делу универзума, свест је она једина појава која поседује и потенцијал да аутономно сазнаје и репродукује ову целину простор-времена. Или да је, исто тако аутономно, доводи у питање, пориче, нарушава њене принципе, нештедимице експлоатише и уништава.

* Viljem Šekspir: Hamlet (Tragedija Hamleta, princa od Danske, The Tragedy of Hamlet, Prince of Denmark), napisano između 1599. i 1601, prvi put postavljeno na scenu 1602, prvi put štampano 1603), preveo: Velimir Živojinović, Viljem Šekspir: Celokupna dela, 1-6, priredili: Borivoje Nedić, Živojin Simić, BIGZ, Narodna knjiga, Nolit, Rad, Beograd 1978, knj. 4, čin I, scena V, str. 43: čin I, scena V, str. 44; čin II, scena II, str. 58.

** У складу са оним методолошким начелом познатом под именом *Окамова оштрица*, *Oscar's razor*, као и због економичности самог текста, овде су по страни остављена сва отворена, претходна, питања од интереса за предмет о коме се расправља. Кључно је – шта је живот? Следствено и – *шта је свест*? С тим у вези, видети напомену 3.

Свест је облик саморефлексије универзума. Свест је облик самодеструкције универзума.¹

1 Проблемом односа свести и универзума, бавио сам се посебно између 1991. и 2003. у оквиру пројекта А.Р.К.А. Архив Кљакић - Академија нова. Центар за истраживање и производњу идеја. Видети, Љубомир Кљакић: *Самосвест или самоуништење. Отворена питања истраживања и пројектовања будућности*, округли сто, А.Р.К.А. Архив Кљакић и Akademia Nova, Кремна на Тари, 21. март 1994, на енглеском, *Self-consciousness or Self-Destruction*, у *Akademia Nova News* No. 1, Beograd, March 1994, p. 1; исти, *Ново мишљење и нова наука. Самосвест о јединству микро и макро космоса и њихових просторновременских структура*, саопштење, округли сто *Самосвест или самоуништење*, Кремна на Тари, 21. март 1994; исти, *The Pelasgian Creation Myth as Starting Point of the New Scientific Paradigm of Human Consciousness*, прва научна конференција *Towards a Scientific Basis of Consciousness*, University of Arizona, Tucson, AZ, USA, April 12-17, 1994, Poster Sesion, April 13, 1994, апстракт у *Consciousness at the Crossroads of Philosophy and Cognitive Science*, Imprint Academic, Thorverton, UK, 1995, p. 126; исти, *Научно трагање: шта је свест? Настала са космосом*, интервју Љ.К. дат Станку Стојиљковићу, *Политика*, Београд, 24. јул 1994, стр. 16; исти, *The Model of the Universe-Consciousness Structure. The New Enlightenment Approach*, мај 1995, саопштење припремљено за *Tucson II Conference on Consciousness*, Tucson, AZ, April 8-13, 1996; уврштено у програм *Poster Sesion III*, April 12, 1996, у оквиру групе *Experiential and Cultural Approaches III (science/epistemology, parapsychology, helth/medicine, altered states, integrative models)*, рад није представљен и није објављен; исти, *Самосвест Универзума. Argumenti za jednu kosmologiju svesti*, у Lj. Rakić, D. Raković, Ђ. Koruga i A. Marjanović - urednici, *Svest: naučni izazov 21. veka. Zbornik radova sa ECPD seminara 27-28. septembra 1996*, ECPD (Evropski centar za mir i razvoj Univerziteta za mir Ujedinjenih nacija), Beograd 1996, str. 47-56; исти, *Self-consciousness of the First Civilisation. The Case of Divine Pelasgians of Balkans*, in D. Raković, Ђ. Koruga - editors, *Cosciousness, Scientific Challenge of 21th Century*, ECPD and Čigoja, Belgrade 1995, 3-25; на српском, *Самосвест прве цивилизације. Случај божанствених Пелазга са Балкана*, у D. Raković, Ђ. Koruga - urednici, *Svest, naučni izazov 21. veka*, ECPD i Čigoja, Beograd 1996, 3-24, верзија на енглеском, поново објављена у *Svest, spavanje, snovi. Čovek između stvarnosti i mašte na pragu 21. veka*, urednik Nikola Ilanković, Institut za psihijatriju Kliničkog centra Srbije, Beograd 1999, 21-46; исти, *The Golden Fleece II. Universe - Consciousness - Civilisation*, in Lj. Rakić, G. Kostopoulos, D. Raković, Ђ. Koruga - editors, *Brain and Consciousness. Proc. of the First Annual ECPD International Symposion on Scientific Bases of Consciousness*, ECPD, Belgrade, 22-23 September 1997, pp. 27-34; превод на српски, *Златно руно II. Универзум - Свест - Цивилизација*, емитовано, Трећи програм Радио Београда, 12. новембра 1997; превод на мађарски, *Arany fleece II. Univerzum - A tudat - Civilizáció*, емитовано, Радио Нови Сад, 14. и 21. јануар 1998; исти, *Prometejev san i svetlost razuma. Fragmenti o značaju snova za kulturnu evoluciju*, у *Svest, spavanje, snovi. Čovek između stvarnosti i mašte na pragu 21. veka*, urednik: Nikola Ilanković, Institut za psihijatriju Kliničkog centra Srbije, Beograd 1999, 79 - 96; усмено саопштено на првој сесји научно-едукативног скупа *Svest, spavanje, snovi. Čovek između stvarnosti i mašte na pragu 21. veka*, Beograd, Centar Sava, 14-15. oktobar 1999, емитовано, четири дела, Трећи програм Радио Београда, 27 - 30. март 2000; *Будућност и будућност снова*, интегрално, Трећи програ Радио Београда, у оквиру недељног циклуса *Студије будућности Љ. Кљакића*, 24-25. фебруар 2005; исти, *Пето Поље. Астрални поредак као поредак синергије. Свест као својство Универзума и универзална Свест. Универзално и Локално Символично Поље. Триангуларни принцип раста и принцип најмањег дејства. Трансформациона спирала. Монада и централни поредак монаде. Становиште нове просвећености*, емитовано, Трећи програм Радио Београда, четири емисије, 27-30. јуна 2000; такође, заинтересованом читаоцу скрећем пажњу на моје књиге *Oslobađanje istorije I-III*, knj.I, *Početak puta*, Arhiv KJjakić, Beograd, 1993 и *Студије будућности 1987-2004*, (1-274), Библиотека Демократија, Народна књига-Алфа, Београд, 2005...

У свакој секвенци људске историје, у свакој историјској епохи и добу, нека конкретна индивидуална свест, свест неког појединца или неке групе појединаца, увек је била она која је иницијално демонстрирала, или која данас демонстрира, ове потенцијале самореклесије и самодеструкције.

Унутар ових општих релација, одвија се током читаве историје и процес прожимања филозофских и књижевних идеја и дела о коме се расправља и године 2019, на овом заседању Крушевачке филозофско књижевне школе, пуних тридесет година од њеног првог заседања у мају 1989.²

2 Био сам учесник тог првог заседања захваљујући академику Љубомиру Тадићу, који ми је тада, у мају 1989, пријатељски предложио да га, као млађи имењак, одменим у тој прилици. Он сам, напиме, био је спречен другим обавезама да присуствује и учествује у тој расправи. „У студији *Троја и Косово: просторно-временске паралеле и ново декодирање историје*, са којом сам учествовао у раду симпозијума, *Историја и слобода*, одржаног маја 1989. године у Крушевцу поводом 600 година од Косовског боја, говорио сам о „неподношљивој тежини необјашњених чињеница којима смо у простору и времену окружени“. Том приликом позвао сам се и на постојање *Писменице Бела Вода*, култног камена са натписима који је пронађен у ареалу села Бела Вода код Крушевца. Његова старост је процењена на 30.000 година. Фотографија овог објекта красила је каталог туристичких понуда Крушевца, а он се под будним оком житеља Беле Воде, налазио на другом спрату локалног дома културе. Иако је штампа известила о овом налазу, такође и о процени старости овог артефакта (о чему је јавне изјаве давао Радивоје Пешић), тада није био забележен ни један захтев неке научне установе да се овај објекат испита. [На самом крају симпозијума, пре него што је у *Рубиновом* ресторану почео свечани ручак за све учеснике и присутне крушевачке званичнике, књижевник Велибор Лазаревић, почаствовао ме је позивом да му се придружим, са њим посетим Белу Воду и лично видим тамошњу *Писменицу*. Било је то непоновљиво искуство. Љ.К.] У тој студији сам посебно скренуо пажњу на потребу критичког објављивања и студирања радова Лудовика Цријевића Туберона и његових *Коментара* из 1490-1522; рада Винка Прибојевића *De origine successibusque Slavorum* о пореклу, јединству и величини Словена написаног у опозицији према пангерманским учењима тог времена и штампаног у Венецији 1532; Орбиновог *Краљевства Словена* из 1601. године, које је стављено на папски *Index librorum prohibitorum*, па се и у Београду 1969. појавило скраћено за део у коме се говори о словенској историји пре Средњег века; *Хронике* грофа Ђорђа Бранковића [*Хроника (Славеносрпске хронике)*], 2681 страна; Бранковић је своје животно дело писао као политички затвореник аустријског цара од 1689. па све до смрти 1711; до данас ово дело није преведено на савремени српски језик и објављено; имао сам ретку прилику да видим рукопис тог волуминозног рада у Патријаршији СПЦ 1987, када сам као уредник у београдском издавачком предузећу *Рад* планирао да *Хронике* преведемо на савемени српски језик и објавимо; на жалост, читаву ствар онемогућила су неприхватљиво висока потраживања на име ауторских права на чему су, као власници рукописа и наводни носиоци ауторских права, инсистирали надлежни из Патријаршије; тако се годило да је тај пројекат пропао. Љ.К.]; *О старини и распрострањености илирског имена Себастијана Сладе Долчија* из 1754; грађе коју је Игњат Ђурђевић припремио за своју *Историју Илирика* и чији је недовољно прецизан опис објављен 1864, а тај материјал до данас није критички реконструисан и учињен доступан јавности; *Dissertatio de praesentia et vetustate linguae Illyricae* [на цитираном месту из 1993. погрешно штампано – *De praesentia et vetustate linguae illirica*, Љ.К.] из 1806; Рајићеве *Историје разних словјанских народова, најпрече Булгар, Хорватов и Серб*; Милоша С. Милојевића, Симе Лукина Лазића, а посебно радове Цвијића, Чајкановића, Дворниковића, Будимира и других. О утврђеним противуречностима

Када је реч о саморефлексији универзума, тај се потенцијал манифестује увек, у свакој епохи људске историје, када нека конкретна индивидуална свест иницијално, први пут, као претходница онога што ће доћи, као авангарда, види, открива, осветљава, сазнаје, артикулише, именује и поставља нову велику слику света или „само“ неке њене појединачне делове – филозофске, математичке, физичке, теолошке, астрономске, етичке, биолошке, социјалне, поетске, уметничке, културне, технолошке, политичке... Разуме се, сасвим у складу са општим начелом неодређености и ако то унутрашње и спољашње, видљиве и невидљиве околности, учине могућим. Временом, ако се и када се догоди да сви нужни и довољни услови у овој ствари буду задовољени, нова велика слика света, или неки од њених аспеката, грана се и умножава, сасвим у складу са геометријом Питагориног дрвета и Троугла Сиерпинског, односно Манделброве фракталне геометрије уопште. Када се то догоди, нова велика слика се осамостаљује, структурира се као самостални ентитет и постаје нови образац, матрица, matrix, нова парадигма, нови мемофонд, Хердеров *Zeitgeist*, дух времена. Следствено, постаје део колективне свести и општи оквир људских заједница у некој конкретној историјској секвенци или читавој једној епохи.

Другим речима, нека конкретна индивидуална свест (појединца, групе) демонстрира својство саморефлексије универзума увек када успе да властито „трнутак“ историјског простор-времена препозна и сажме као тачку концентрације свега што је било и што може бити, па из ове нулте тачке покрене дуги талас догађаја који производе дубоко, структурално преобликовање људског друштва, раст његовог енергетског потенцијала и његово ширење. Последишно, реч је о ширењу самог универзума и расту његовог укупног енергетског капацитета.

Током протеклих неколико деценија, овај ритам догађаја осветлили су из различитих нових перспектива и учинили видљивијим теорија структуре научних револуција Томаса

из *De administrando imperio* Константина Порфирогенита, писао сам у студији *Проблеми интерпретације историје словенске културе на Балкану – један прилог расправи о односу моћи и стваралачке слободе.* [град представљен на научном скупу *Аутохтоност, сеобе, укрштања – проблеми идентитета*, конак манастира св. Прохор Пчињски, 8 - 10. јул 1990, Љ.К.] Ljubomir Kljakić: *Oslobađanje istorije*, I-III, knj.I, *Početak puta*, исто, 154.

Куна, теорија самоорганизујућих комплексних система Иље Пригожина и теорија мема и мемофонда Ричарда Докинса (Kun 1962).

Али, свест функционише на широкој скали између знања због љубави према свету и знања због воље за моћ, односно између властитих потенцијала за алтруизам, љубав и добро, што значи између потенцијала за саморефлексију универзума и, са друге стране, потенцијала за самодеструкцију универзума, за агресију, доминацију, уништавање и зло, што значи потенцијала за насилну редукцију универзума на партикуларни, парохијални, затворени и репресивни свет изван простор-времена.

Стога наличје сваког од догађаја саморефлексије целине универзума, она њихова тамна страна која се јасно види, јесте самодеструкција, агресија, насиље, глупост, незнање, доминација, зло и уништавање. Овај потенцијал се током историје оспољава кроз производњу и одржавање поретка редукованог, партикуларног, парохијалног и затвореног света као зачараног света. Стратегије и алати за контролисање перцепције сваког појединачног припадника људске заједнице и свих њих заједно, са апаратима репресије широког спектра, главна су средства са којима се успоставља и одржава зачарани свет као свет догми, лажних представа, халуцинација и привида. Реч је о тамној страни, о злој коби, о мрачном наличју сваког догађаја саморефлексије у историји,

Ову тамну страну историје заступа свака затечена структура власти и моћи или свака структура која претендује на власт и моћ над људима – власт и моћ религије и цркве, државе, партије и корпорације, у свим случајевима затечена или претендентска власт и моћ неке конкретне олигархије или неке групе која настоји да се успостави као олигархија. Током читаве историје, до данас, свака затечена или претендентска структура власти и моћи – религија, црква, држава, партија, корпорација, олигархија – настоји да све људе који су јој потчињени, а нарочито све оне људе који су јој сумњиви или као само потенцијални или као стварни протагонисти саморефлексије, до краја времена задржи унутар своје

ортодоксије и догми редукованог, партикуларног, парохијалног и зачараног света.

Догма и ортодоксија, надзор и контрола, индоктринација, пропаганда и манипулација, политика страха, казна за свако одступање од догме, игнорисање, изолација, маргинализација, екскомуникација, забрана сећања - *damantio memoriae*, уцена, насиље, прогон, тортура, смрт – у многим случајевима реч је о мучеништву чија целовита, светска историја још увек није написана – јесу главни инструменти на које се ослања свака досадашња, и свака данашња, власт и моћ одлучна да свој поредак редукованог, партикуларног, парохијалног, затвореног и зачараног света одбрани и сачува до краја времена.

Ово је историјска константа.³

И зато, када детаљније размотримо постојећу историјску грађу, јасно видимо како на динамику таласне путање историјског тока пресудно утиче динамика односа између оних који без обзира на личну жртву излазе из поретка ортодоксије и покрећу структуралне промене историјског простор-времена и оних који свим средствима бране дотадашњи, стари поредак власти и моћи.

Као идеалан историјски модел, све димензије историјске константе о којој је реч, нарочито уверљиво представља и потврђује Питагора (око 570 - око 495 п.н.е). Прогоне и репресију против Питагоре, његових идеја и припадника његовог Савеза, покренуо је године 510. п.н.е. олигарх Килон, вођа анти-питагоровачке, контрареволуционарне завере у Кротону, највећој хеленској колонији у Великој Хелади, (грч. Μεγάλη Ἑλλάς [Megálē Hellás], лат. Magna Graecia, итал. Magna Grecia) у данашњој Калабрији, на југу Апенинског полуострва.⁴

3 Као детаљан приручник за препознавање, хватање, ислеђивање, мучење и кажњавање „вештаца“, „вештаца“, свих који се баве „чаробњаштвом“ и свих других *јеретика* уопште, ову константу су, у складу са булом *Summnis desiderantes affectibus* папе Инокентија VIII од 9. децембра 1484, веома учено и систематично, као модел, образац, матрицу, matrix за будуће векове, кодификовала два немачка клерика већ године 1486, на самом почетку епохе модерног времена. Видети, Heinrich Krammer & James Sprenger: *Malleus Maleficarum* [уобичајено се преводи као *Вештвичји чекић, Чекић за вештвице*], 1486, Translated from the Latin by Montague Summers, Introductions by Dennis Wheatley, Montague Summers, [first published 1928], Arrow Books Ltd., London, 1973.

4 Видети, Jamblih: *Pitagorin život*, 3-4. век, превод s грчког i поговор dr Milan Tasić, Dereta, Beograd, 2012; Hermann Diels: *Pred Sokratovci. Fragmenti*, 1974, I-II, превели Zdeslav Dukat, Veljko Gortan, Stjepan Hosu, Antun Slavko Kalenić, Jure Kaštelan, Ratimir Mardešić, Darko Nvaković,

Са различитим интензитетом, у различитим облицима и према различитим актерима, ова репресија против заступника идеја које је иницијално артикулисао Питагора, траје све до данас, дакле већ 2.500 година.

За објашњење ове појаве имамо да захвалимо Берtrandу Раселу. „Питагора је био интелектуално један од најзначајнијих људи који су икада живели...“ (курзив, Љ.К.), каже Расел у својој Историји западне филозофије. (Rasel 1945, 49).

Аргументе у прилог закључка о Питагорином тако изузетном историјском статусу Расел наводи на истом месту:

„Спој математике и теологије, који је почео с Питагором, карактерише религиозну филозофију у Грчкој, у средњем веку, и у модерно доба све до Канта. Пре Питагоре орфизам је био аналоган азијским мистеријским религијама. Али код Платона, св. Августина, Томе Аквинског, Декарта, Спинозе и Лајбница постоји једно дубље прожимање религије и резоновања, моралних стремљења и логичког дивљења за оно што је бескрајно, а то долази од Питагоре и одваја интелектуализирану теологију Европе од изразитог мистицизма Азије. Тек је недавно било могуће јасно рећи где је Питагора погрешно. Колико је мени познато, ниједан човек није извршио толики утицај у области мисли. Ово кажем стога што, када проанализирамо све оно што нам се чини као платонизам, налазимо да је то у суштини питагорејство. Од Питагоре потиче целокупна замисао о вечитом свету који се открива интелекту, а не чулима. Да није било њега, хришћани не би мислили да је Христос Реч. Да није било њега теолози не би тражили логичке доказе о богу и бесмртности. Све ово налази се прећутно садржано у учењу Питагорином...“ (Rasel 1945, 56).

Као и универзум, свест је индивидуални, зато и релативно аутономни мета-простор у коме се и посредством кога се – као, уосталом, и у индивидуалном мета-простору самог универзума – може интегрисати и интегрише видљиви и невидљиви свет свега што је постојало, свега што постоји и свега што може

Damir Salopek, Milivoj Sironić, Dubravko Škiljan, predgovor napisao i predgovor preveo Branko Bošnjak, Filozofska biblioteka, Naprijed, Zagreb 1983, као и бројне друге релевантне радове од интереса за Питагору, његове идеје и његов утицај.

постојати са свим својим посебним историјама и целокупном општом историјом, дакле целина универзалног мета-простора.

Свест је индивидуални мета-простор кореспондентан и комплементаран са индивидуалним мета-простором универзума. И обрнуто, индивидуални мета-простор универзума је комплементаран и кореспондентан са индивидуалним мета-простором свести. Унутар овог односа комплементарности и кореспондентности, оба индивидуална мета-простора су један другом истовремено и узрок и последица. Реч је о својствима једног и јединственог света.⁵

Још дубље разумевање ове релације омогућава Шредингерова једначина таласне функције из 1925-1926. која сугерише закључак да је реалност заправо реалност више истовремених, паралелних историја, дакле мултиверзум, мета-универзум, метаверзум.⁶

5 О неким димензијама концепта *мета-простора*, али и концепта *мултиверзума* на који се концепт *мета-простора* ослања, в. Љубомир Кљакић: *Мета-простор кризе и мета-политика обесправљених*, рад написан за научни скуп *Стратегије развоја и економске сарадње малих земаља у условима глобализације и регионалних интеграција*, у организацији Академије наука и умјетности Републике Српске, АНУРС и Српске академије наука и уметности, САНУ, Бања Лука 16-17. новембар 2017; објављено, Радио Београд, Трећи програм, два дела, 12-13. април 2018; часопис *Национални интерес*, год. XV, vol. 35, Београд, бр. 2/2019, 109-133, <https://doi.org/10.22182/ni.3522019.6>, DOI: <https://doi.org/10.22182/ni.3522019.6>; такође у е-облику, Academia.edu (San Francisco, CA), https://www.academia.edu/39613907/Ljubomir_Kljaki%C4%87.META_PROSTOR_KRIZE_I_META_POLITIKA_OBESPRAVLJENIH; исти, *Мета-простор кризе и мета-политика обесправљених у Развој малих земаља у условима глобализације* (1-788), Зборник радова [са горе наведеног научног скупа], Академија наука и умјетности Републике Српске. Научни скупови. Књига XLVII. Одјелјење друштвених наука. Књига 42, Редактори: академик Часлав Оцић, САНУ, проф. др Рајко Томаш, дописни члан АНУРС, Бања Лука, 2019, 571-588.

6 У *Мета-простор кризе...*, проблем мултиверзума, мета-универзума, метаверзума, представио сам овако: „Доследно у складу са импликацијама Шредингерове једначине таласне функције⁽¹⁵⁾ која реалност описује као реалност више истовремених, паралелних историја, дакле као *мултиверзум*, *мета-универзум*, *метаверзум*,⁽¹⁶⁾ и наш ‘задати’, ‘непроменљиви’ и ‘вечни’ *образац*, *матрица*, *matrix* капитализма, нашу *експоненцијално растућу реалност*, структурирају три опште, истовремене историје. Зато и *експоненцијално растућу реалност* можемо визуелизовати као наш локални, терестријални *мултиверзум*. Уистину, она то и јесте. Људски свет је локална манифестација *мултиверзума*, локални терестријални *мултиверзум*. Наша људска стварност је локални терестријални *мултиверзум* зато што дословно сваки њен облик, релација, агрегатно стање и манифестација, истовремено постоји као:

- апстрактни и конкретни облик невидљивог света квантне физике и њених парадоксалних закона као услова и градивног предива сваког облика постојања;
- апстрактни и конкретни облик видљивог света физичке реалности са свим њеним законима, међу којима концепт *вишеспратне* историје – *структурна*, *конјунктурална*, *догађајна* историја, њихове таласне путање и ритмови кретања – играју пресудно важну улогу;
- апстрактни и конкретни облик видљивог и невидљивог артифицијелног света који је кроз поступак универзалне математичке квантификације и редукције са његовим дигиталним

Зато (и) у случају кореспондентности и комплементарности наша два индивидуална мета-простора – мета-простор свести, мета-простор универзума – имамо заправо посла са релацијама између два кореспондентна и комплементарна мултиверзума. Комплексна спирална структура два индивидуална мета-простора ова два мултиверзума, са бескрајним мноштвом њихових слојева, међусобних релација и димензија која се самоорганизује као структура блиско пакованих сфера - *close packing of spheres*, јесте слика која апроксимативно рефлектује геометрију овог стања ствари.⁷ Фибоначијев низ са Златним пресеком, математички је облик регулационих принципа свих димензија, облика и релација ове структуре.⁸

кодovima, алгоритмима и финансијализацијом трансформисан у терестријалну манифестацију бескрајног простора могућности света ирационалних бројева и релација који је „смештен“ између пара **0** и **1**. Ово су *општа својства* наше експоненцијално растуће реалности. Захваљујући њима, растућа реалност истовремено постоји и као један и као три света – квантна, физичка и артифицијална реалност као интегрисана, невидљива и видљива, апстрактна и конкретна, стварност једног света.“ В. Љубомир Кљакић: *Мета-простор кризе и мета-политика обесправљених*, исто, 577, такође и садржај напомена 5 и 16 уз цитат на овом месту.

7 R. Buckminster Fuller in collaboration with E. J. Applewhite: *Synergetics. Explorations in the Geometry of Thinking*, Macmillan Publishing Co. Inc. New York, 1975, 1979; Amy C. Edmondson *A Fuller Explanation: The Synergetic Geometry of R. Buckminster Fuller*, Birkhauser Boston, Inc., Cambridge, MA, 1986; J.H. Conway & N.J.A. Sloane: *Sphere Packings, Lattices and Groups*, 1988, Springer-Verlag New York, Inc. 1999; Stephen Wolfram: *A New Kind of Science*, Wolfram Media, Inc., Champaign, IL, USA, 2002; Daniel López-Pérez, editor with contributions by Alejandro Zaera-Polo and Stan Allen: *R. Buckminster Fuller - World Man*, Princeton University School of Architecture and Princeton Architectural Press, New York, 2014; Jonathon Keats: *You Belong to the Universe. Buckminster Fuller and the Future*, Oxford University Press, New York, 2016...

8 Pavel Florenski: *S one strane vizije*, 1904-1905-1915, izabrала i prevelа Nada Uzdac, Službeni glasnik, Beograd, 2008; Matila Gika: *Filozofija i mistika broja*, 1952, prevod i predgovor Branimir Šešelja, Književnа zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1987; Alfred Nort Vajthed: *Nauka i moderni svet*, 1953, preveo Aleksandar I. Spasić, Biblioteka Sazvežđa, Nolit, Beograd, 1976; Devid Bom: *Uzročnost i slučajnost u savremenoj fizici*, 1957, preveo dr Đorđe Živanović, Biblioteka Sazvežđa, Nolit, Beograd, 1972; Verner Hajzenberg: *Fizika i metafizika*, 1969, prevelа Vera Stojić, Biblioteka Sazvežđa, nolit, Beograd, 1989; Zvono Marić: *Ogled o fizičkoj realnosti*, Biblioteka Sazvežđa, Nolit, Beograd, 1986; Милутин Борисављевић: *Златни пресек и други есеји*, избор и предговор др Зоран Маневић, Српска књижевна задруга (СКЗ), Beograd, 1998; Čarls Sife: *Nula. Istorija opasnih ideja*, 2000, prevelа Sladana Milinković, Stylos, Novi Sad, 2007; Keith Devlin: *The Language of Mathematics. Making the Invisible Visible*, 1998, W. H. Freeman and Company, New York, 2000; Mario Livio: *The Golden Ratio. The Story of Phi, the World's Most Astonishing Number*, Broadway Books, New York, 2003; *The Dark Universe: Matter, Energy and Gravity. Proceedings of the Space Telescope Science Institute Symposium, held in Baltimore, Maryland, April 2-5, 2001*, Edited by Mario Livio, Cambridge University Press, Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo, 2003; Mario Livio: *The Equation That Couldn't Be Solved. How Mathematical Genius Discovered the Language of Symmetry*, Simon & Schuster, New York-London-Toronto-Sydney, 2006; Vlatko Vedral: *Dekodiranje stvarnosti. Univerzum kao kvantna informacija*, 2010, preveo Goran Skrobonja, Laguna, Beograd, 2014; Lorenс M. Kraus: *Čitav svemir ni iz čega. Zašto postoji nešto a ne ništa*, pogovor Ričard Dokins, 2012, preveo Milan Perić, Macmillan, Beograd, 2015; Keith Devlin: *Finding Fibonacci. The Quest*

Током читаве познате историје човечанства, мета-простор људске свести, простор језика, мишљења, идеја и знања, јесте, дакле, (и) мета-простор сусрета, интегрисања и међусобних утицаја филозофије и књижевности.

То је тако јер свака апстрактна или конкретна структура – информација, енергија, материја, манифестација, мисао, догађај, кретање, агрегатно стање, објекат, облик, релација, димензија – на скали од минус бесконачног ($-\infty$) до плус бесконачног ($+\infty$), у видљивом и невидљивом делу спектра и без обзира на своју квантитативну величину, садржи целину своје посебне, али и опште историје која је омогућила да се уопште структурира, прво као могућност и као вероватноћа, а затим, у складу са деловањем нужних и довољних услова, као ентитет. Садржи, дакле, читаву прошлост, садашњост и све могуће и вероватне будућности и неодређености своје посебне и опште егзистенције.

Позната природа учинила је то да, осим ње саме, још и мета-простор људске свести, мета-простор језика мишљења, идеја и знања, такође поседује потенцијал да производи, обнавља, одржава, репродукује, мултипликује и рефлектује ово стање чињеница. Отуда следи још и то да је свака, било која структура, сваки било који апстрактни или кретни ентитет или потенција заправо онај Борхесов алеф који „садржи све тачке“⁹ у прошлости, садашњости и будућности.

Ако на трагу ове Борхесове слике – иако сâм Борхес ентитет алеф види као један једини, самостални и непоновљиво ексклузивни облик – а са ослонцем на данас расположива знања, замислимо и визуелизујемо образац, матрицу, *matrix*, познатог мултиверзума људске историје – па тако и свих манифестација, облика, могућности и вероватноћа људске историје – онда можемо видети да је и сâм мултиверзум људске

to Rediscover the Forgotten Mathematical Genius Who Changed the World, Princeton University Press, Princeton and Oxford, UK, 2017; Mario Livio: *Is God A Mathematician*, Simon & Schuster, New York-London-Toronto-Sydney, 2019...

9 Jorge Luis Borges: *Sabrana djela 1923 - 1982*, I-VI, Marko Grčić: „Borges, čuvar knjiga“, pogovor, prevodi i prepevi sa španskog: Karlo Budor, Albert Golstein, Marko Grčić, Joran Jelić, Mario Kinel, Edita Marjanović, Tonko Maroević, Senka Matković, Nikola Miličević, Mirjana Polić-Bobić, Milivoj Telečan, Gordana Tintor, Anita Vrsaljko, GZH, Zagreb, 1985; „Aleph“, u zbirci priča *Aleph* (1949), knj. III (1944-1952), preveli: Milivoj Telečan, Marko Grčić, Albert Goldstein, s. 87.

историје такође један алеф простор која „садржи све тачке“ у прошлости, садашњости и будућности.

То је људски мета-простор, мета-сфера. Ово с тог разлога што је овде реч о сферно структурираној спирали која одређује унутрашњи и спољашњи облик тог мета-простора, мета-сфере сасвим у складу са геометријом и ритмом универзалног трансформационог образаца, матрице, матрица на скали од минус бесконачног ($-\infty$) до плус бесконачног ($+\infty$).¹⁰

Реч је о апстрактној слици која представља неизмерно комплексну, самоорганизујућу, разуме се динамичку, историчну структуру, облик, ентитет, систем који је, сасвим у складу са важењем општих закона мултиверзума (информација, енергија и материја, стрела времена, први и други закон термодинамике, четири силе, друго), такође и нарочит облик таласног кретања.

Као неизмерно комплексни, самоорганизујући и динамички систем, овај мета-простор, мета-сфера људске историје, вертикално је стратификована као троспратна структура (догађајна, коњукурална, структурална историја)¹¹ са порозним, флуидним границама између ових релативно аутономних „спратова“ и, такође, са порозним, флуидним границама између сваког од облика, агрегатних стања и кретања који су унутрашње, конститутивне манифестације ових „спратова“, њихов унутрашњи „садржај“. Отуда и онај

10 Djuro Koruga, Stuart Hameroff, James Withers, Raulf Loutfy, Malur Sundereshan: *Fullerene C60. History, Physics, Nanobiology, Nanoteshnology*, North-Holland, Amsterdam - London - New York - Tokyo, 1993. Такође, напомена 5, нарочито: *The Model of the Universe-Consciousness Structure. The New Enlightenment Approach*, исто; *Peto Polje. Astralni poredak kao poredak sinergije. Svest kao svojstvo Univerzuma i univerzalna Svest. Univerzalno i Lokalno Simboličko Polje. Triangularni princip rasta i princip najmanjeg dejstva. Transfromaciona spirala. Monada i centralni poredak monade. Stanovište nove prosvetčenosti*, исто.

11 О концепту „вишеспратне историје“ дела Ђанбатиста Викоа, Жила Мишлеа, Вука Караџића, Карла Маркса, француске школе *Анала*, нарочито Фернана Бродела и теоретичара светског система уопште итд. Видети, на пример, Giambattista Vico: *Načela nove znanosti. O zajedničkoj prirodi nacija (Principi di scienza nuova. D'intorno alla comune natura dela nazioni...)*, 1744, Prevele sa italijanskog Tatjana Vujasinović-Roić i Sanja Roić, Prevodilačke beleške Sanja Roić, Predgovor Tatjana Vujasinović-Roić, Naprijed, Zagreb, 1982; Фернан Бродел: *Стиси о историји*, 1969, превели Бранко Јелић, Иванка Павловић, Ксенија Јовановић, Андреј Митровић „Историјски списи Фернана Бродела“, поговор, СКЗ, Београд, 1992; 1994; Питер Берк: *Француска историјска револуција. Школа Анала 1929-1989*, 1989, превео Бранко Момчиловић, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци-Нови Сад, 2011...

тако ексцентричан феномен као што је то акаузална каузалност и синхронизитет као његова видљива манифестација.¹²

Следствено, сви облици репродукције и сви облици перцепције једног таквог система хоризонтално су структурирани као три релативно аутономна тока догађаја такође интегрисана у облику спирале, сасвим прецизно у облику троструке спирале и њеног ритма таласног кретања. Интегрисане као трострука спирала људске историје ове три спирале – разуме се, свака са својом посебном, релативно аутономном историјом, свака са својим посебном, релативно аутономном партируром ритмичког кретања – јесу:

1. Потенцијал људске слободе, што значи потенцијал слободне људске свести, имагинације, интуиције, креативности и слободног критичког мишљења, потенцијал саморефлексије универзума.
2. Потенцијал порицања људске слободе, што значи потенцијала за насилну редукцију универзума на партикуларни, парохијални и затворени свет, потенцијал за самодеструкцију, агresiју, уништавање и зло који се током историје оспољава као производња и одржавање репресивних поредака зачараних светова контролисане перцепције.
3. Друштвени односи, односи моћи и власти у које људи ступају и којима су потчињени независно од своје воље у процесу продукције и репродукције властите индивидуалне и друштвене егзистенције током историје

12 Расел, не једини, зато и каже: „... У једном извесном тренутку, најкасније у току VI века, Хомерове песме фиксиране су у њиховом садашњем облику. Исто тако у току VI века почела је и грчка наука, философија и математика. Истовремено, у другим крајевима света одигравали су се догађаји од великог значаја. Конфучије, Буда и Зороастар, уколико су постојали, вероватно припадају овом веку...“ Bertrand Rasel: *Istorija Zapadne filozofije*, исто, 33. О VI века п.н.е., Карл Сеган мисли као и Расел: „Шесто столеће пре нове ере представљало је доба изузетних интелектуалних и духовних превирања широм планете. То не само што је било време Талеса, Анаксимандра, Питагоре и других Јоњана, него и раздобље египатског фараона Нехоа, по чијем је налогу опловљена Африка, затим Заратрустре у Персији, Конфучија и Лао Цеа у Кини, јеврејских пророка у Израелу, Египту и Вавилону, као и Готама Буда у Индији. Тешко је појмити да су све те појаве биле међусобно потпуно неповезане.“ Карл Сеган: *Космос*, 1980, превод Зоран Живковић, Отокар Кершовани, Ријека, 1983, 182-183. О акаузалној каузалности и синхронизитету, С.Г. Јунг и В. Паули: *Tumačenje prirode i psihe* (С.Г. Јунг: *Sinhronicitet: načelo nezročnoг povezivanja*, W. Pauli: *Utjecaj arhetipskih ideja na Keplerovu znanstvenu teoriju*), 1970, превод Ingeborg Schmidt, Globus-Prosvjeta, Zgreb, 1989.

где се наизменично смењују манифестовани потенцијали спирала 1 и 2.

Реч је, дакле, о свим конкретним манифестацијама и свим конкретним облицима противуречности, напетости, конфликта и динамике који се у људској историји успостављају између два крајње удаљена пола таквог тока ствари. На једном полу то је потенцијал људске слободе, што значи потенцијал слободне људске свести, имагинације, интуиције, креативности и слободног критичког мишљења, а на другом, то је потенцијал укидања, негирања, ограничавања и надзирања људске слободе, што значи потенцијал контролисане перцепције и репресије.

Динамику, ритам и својства међусобних релација ова два спирална тока пресудно одређује оно основно, базично, темељно, интегративно таласно кретање, она трећа спирала која је облик манифестовања стварног карактера друштвених односа, стварног карактера друштвене моћи и власти у које људи ступају и којима су потчињени независно од своје воље у процесу продукције и репродукције властите индивидуалне и друштвене егзистенције током историје.¹³

13 Видети, Piko dela Mirandola: *Govor o dostojanstvu čoveka*, 1486, sa latinskog preveo, latinski izvornik priredio, uvod i beleške napisao Sinan Gudžević, predgovor napisao Ljubomir Tadić, Filip Višnjić, Beograd, 1994; Etjen de la Boesi: *Rasprava o dobrovoljnom ropstvu*, 1548 - 1549, sa pogovorom Kloda Lefora, preveo, priredio i predgovor napisao Ivan Vejvoda, Filip Višnjić, Beograd, 1986; Gistav Le Bon: *Psihologija gomila*, 1895, [prvo izdanje na srpskom 1896, више издања после 1920, Ј.К.] prevela: Aleksandra Mančić, Branko Kukić Gradac, Čačak - Beograd, 2007; Wilhelm Reich: *Masovna psihologija fašizma*, 1933, preveli Nadežda i Žarko Puhovski, *Revolucija seksualnosti ili "seksualna revolucija"* (*Paralipomena uz prijevode djela djela Wilhelma Reicha*), predgovor Žarko Puhovski, Mala edicija Ideja, Posebno izdanje časopisa "Ideje", Beograd, 1973; Erich Fromm: *Bekstvo od slobode*, 1942, preveli Slobodan Đorđević, Aleksandar I. Spasić, predgovor Ljuba Stojić, Biblioteka Sazvežđa, Nolit, Beograd, 1973; Vilhelm Rajh: *Čuj mali čoveče!*, 1946, prevela Duška Pavlović, Radio B92, Beograd, 1997; Max Horkheimer, Theodor Adorno: *Dijalektika prosvetiteljstva. Filozofijski fragmenti*, 1947, prijevod i pogovor Nadežda Čačunović-Puhovski, Veselin Masleša, Sarajevo, 1974; Hana Arent: *Izvori totalitarizma*, 1950, prevod Slavica Stojanović, Aleksandra Bajazetov-Vučen, Feministička izdavačka kuća 94, Beograd, 1998; Elias Canetti: *Masa i moć*, 1960, prevod: Jasenka Planinić, GZH, Zagreb, 1984; Dejvid Risman: *Usamljena gomila. Studija o promeni američkog karaktera*, 1969, prevela Olivera Stefanović, predgovor Zagorka Pešić-Golubović - *Savremena Amerika u svetlu karakterološke analize Dejvida Rismana*, Biblioteka Sazvežđa, Nolit, Beograd, 1965; Guy Debord: *Društvo spektakla*, 1967, prevod, priprema i prateći tekstovi Aleksa Golijanin, blok 45 [anarhija/blok 45], Porodična biblioteka #5, Beograd, 2003; Hana Arent: *Istina i laž u politici*, [Istina i politika]1964, [Laž u politici] 1971, preveli Kosta Čavoški, Danilo Basta, predgovor Ivan Vejvoda, Filip Višnjić, Beograd, 1994; David Cooper: *Psihijatrija i antipsihijatrija*, 1971, prevela dr Ljiljana Bastaić, Naprijed, Zagreb, 1987; Erich Fromm: *Anatomija ljudske destruktivnosti*, I-II, 1973, preveli Gvozden Flego, Vesna Marčec-Beli, Naprijed, Zagreb, 1986; Мишел Фуко: *Надзирати и кажњавати. Настанак затвора*, 1975, превела Ана А. Јовановић, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци - Нови Сад, 1997; Ginter Anders: *Zastarelost čoveka. O razaranju života u doba treće industrijske revolucije*, 1980,

Већ је речено да ортодоксију, каноне и догме контролисане перцепције током историје обликује, профилише и усмерава свака хијерархија моћи и власти сваке религије, државе, партије и корпорације, власт и моћ сваке олигархије.

1. Свака контролисана перцепција производи зачарани свет халуцинација, илузија и привида будући да представља системско и систематско мистификовање, изопачавање и сакривање истине о стварном карактеру друштвених односа, о својствима и релацијама сваког облика власти, моћи, хијерархије, доминације, експлоатације и субјугације у људској историји. О томе сведочи богати архив *prima facies* докумената сакупљених за протеклих сса. 6.000 година записане историје човечанства која је стигла до наше времена.¹⁴

prevela Olga Kostrešević, Biblioteka Sazvežđa, Nolit, Beograd, 1985; Edward S. Herman and Noam Chomsky: *Manufacturing Consent. The Political Economy of the Mass Media*, 1988, With a new afterword by Edward S. Herman, The Bodley Head Random House, London, 2008; Мишел Фуко: *Рађање биополитике. Предавања на Колеж де Франсу 1978-1979*, 2004, са француског превели: Бојана Новаковић, Горана Мијић, Бојан Стефановић, Јелена Михаиловић, Марко Божић, Светови, Нови Сад, 2005...

14 Видети, Giambattista Vico: *Načela nove znanosti. O zajedničkoj prirodi nacija (Principi di scienza nuova. D'intorno alla comune natura dela nazioni...)*, 1744, Prevele Tatjana Vujasinović-Roić i Sanja Roić, prevodilačke beleške Sanja Roić, predgovor Tatjana Vujasinović-Roić, Naprijed, Zagreb, 1982; Henry Charles Lea: *A History of the Inquisition of the Middle Ages*, I-III, 1888, Russell & Russell, New York, 1955; Joseph Mazzini Wheeler: *A Biographical Dictionary of Freethinkers of All Ages and Nations*, 1889, Kessinger Publishing LLC, Rare Reprints, Whitefish, MT (Montana), 2007; Хаџи Т. (Тодор) Димитријевић: *Писменост Академије наука*, Књига I, Штампарија „Привредни преглед“, Београд, 1936; Bertrand Russell: *Power: A New Social Analysis*, 1938, Routledge Classics, Routledge, London - New York, 2004; Joseph McCabe: *A Biographical Dictionary of Ancient, Medieval, and Modern Freethinkers*, Haldeman-Julius Publications, Girard, Kansas, 1945, re-publish, Literary Licensing LLC, Whitefish, MT (Montana), 2013, доступно: www.Abika.com, The SecularWeb, https://infidels.org/library/historical/joseph_mccabe/dictionary.html; Jacques Le Goff: *Intelektualci u srednjem vijeku*, 1957, prevela: Nada Grujić, GZH, Zagreb, 1982; Norman Cohn: *The Pursuit of the Millenium. Revolutionary Millenarians and Mystical Anarchists of the Middle Ages*, 1957, Pimlico. Random House, London, 2004; Ernst Bloch: *Princip nada*, I-III, 1959, preveo Hrvoje Šarinić, predgovor Gajo Petrović, redaktor Ljubomir Tadić, Naprijed, Zagreb, 1981; Frances A. Yates: *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition*, Routledge and Kegan Paul, London, 1964; Isaija Berlin: *Četiri eseja o slobodi*, 1969, prevele Vesna Danilović i Slavica Miletić, Biblioteka Sazvežđa, NOLIT, Beograd, 1992; Eugen Werber: *Kršćanstvo prije Krista?*, Liber, Zagreb, 1972; Frances A. Yates: *The Rosicrucian Enlightenment*, 1972, Routledge & Kegan Paul, London - New York, 2002; Kurt Rudolph: *Gnosis. The Nature & History of Gnosticism*, 1977, Harper San Francisco A Division of Harper Collins Publisher, New York, 1987; *The Nag Hammadi Library*, Revised Edition, Translated and introduced by members of the Coptic gnostic library project of the Institute for Antiquity and Christianity, Claremon, California, General Editor: James M. Robinson, 1978, Harper Collins Publishers, New York, 1990; Isaija Berlin: *Against the Current. Essayas in the History of Ideas*, 1979, Edited by Henry Hardy, With an Introduction by Roger Hausheer, Pimlico, ad imprint of Random House, London, 1997; *Kumranski rukopisi iz pačina kraj Mrtvog mora*, Tekstove izabrao i sa izvornika preveo, objašnjenja, predgovor i rečnik

2. Током читаве историје излазак, излазак из зачараног света, изласке из зачараних светова, халуцинација, илузија и привида обезбеђује потенцијал људске слободе, што значи потенцијал слободне људске свести, имагинације, интуиције, креативности и слободног критичког мишљења. Током историје, први који су отварали врата за излазак из клопке зачараног света, показивали пут и постављали темеље људског ослобађања, били су они мислиоци, филозофи, уметници и научници, у сваком случају појединци, који су, захваљујући својим моралним врлинама, свом таленту, имагинацији и знању због љубави према свету, не захваљујући знању због воље за моћ, демонстрирали пун капацитет људске слободе и слободног мишљења у свом времену. Аменхотеп IV, Питагора, Хипатија из Александрије, Ђордано Бруно и други одличници парадигматични су примери у овој ствари. О томе, такође, сведочи богати архив *prima facies* докумената који су сакупљени за протеклих сса. 6.000

napisao Eugen Verber, predgovor Dr Branko Bošnjak, BIGZ, Beograd, 1983; *The Other Bible. For the First Time in One Volume Ancient Alternative Scriptures - Gnostic Gospel, Dead Sea Scrolls, Visionary Wisdom Texts, Christian Apocryphia, Jewish Pseudepigrapha, Kabbalah*, Edited with Introduction by Willis Barnstone, Harper San Francisco A Division of Harper Collins Publisher, New York, 1984; Jonathon Green and Nicholas J. Karolidis: *Encyclopedia of Censorship*, New Edition, 1990, Facts On File, Inc., New York, 2005; *Censorship. A World Encyclopedia*, Vol. 1-4, Editor Derek Jones, 2001, Routledge, Abington, Oxon, UK-New York, 2015; Noam Chomsky: *Understanding Power. The Indispensable Chomsky*, Edited by Peter R. Mitchell and John Schoeffel, Vintage Books, London, 2003; G. R. Evans: *A Brief History of Heresy*, Blackwell Publishing Ltd, Malden, MA, US, Oxford, UK, Carlton South, AUS, 2003; *Revolutionary and Dissent Movements of the World*, Edited by Bogdan Szajkowski, Assistant Editor: Florence Terranova, 4th edition, John Harper Publishing, London, 2004; David Renton: *Dissident Marxism. Past Voices for Present Times*, Zed Books Ltd, London & New York, 2004; Scott Lucas: *The Betrayal of Dissent. Beyond Orwell, Hitchens and the New American Century*, Pluto Press, London - Sterling, VA, US, 2004; *Dissent in Dangerous Times*, Edited by Austin Sarat, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 2005; Guido Giacomo Preparata: *The Ideology of Tyranny. Bataille, Foucault, and the Postmodern Corruption of Political Dissent*, Palgrave MacMillan, New York - Houndmills, Hampshire, England, 2007; Elton T. E. Barker: *Entering the Agon. Dissent and Authority in Homer, Historiography and Tragedy*, Oxford University Press Inc., New York, 2009; *The Verso Book of Dissent. From Spartacus to the Shoe-Thrower of Baghdad*, Preface by Tariq Ali, Edited by Andrew Hsiao and Audrea Lim, Verso Book, London - New York, 2010; *Beyond Catholicism. Heresy, Mysticism, and Apocalypse in Italian Culture*, Edited by Fabrizio De Donno and Simon Gilson, Palgrave MacMillan, New York, 2014; Junqing Wu: *Mandarins and Heretics. The Construction of "Heresy" in Chinese State Discourse*, Koninklijke Brill nv, Leiden, The Netherlands, 2017; Jennifer Kolpacoff Deane: *A History of Medieval Heresy and Inquisition*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., Lanham - Boulder - New York - Toronto - Plymouth, UK, 2017...

година записане људске историје а који су нам данас доступни.¹⁵

Током целокупне записане повести човечанства, контролисана перцепција има за циљ да у простору стварне историје убеди људе како истина о њиховом животу није оно што виде, осећају и знају, њихово непосредно, лично и заједничко људско искуство, него да је истина онај халуцинатни свет илузија и привида, она представа, она изврнута и лажна слика њиховог живота коју са армијама својих агената као зачарани свет производе и одржавају структуре моћи и власти (религија, држава, партија, корпорација, олигархија).

Наиме, армије агената власти и моћи настоје кроз историју да овековече сваку структуру доминације, експлоатације и субјугације тако што производе халуцинантни свет илузија и привида, одржавају га и тврде да је управо тај зачарани свет владајућих илузија и привида једини могући фактицитет људске осетилне реалности, да је то онај коначно досегнути најбољи од свих светова и, најзад, сам крај историје.

Данас, под општим претпоставкама модерног светског система,¹⁶ а то значи већ 500 година од „дугог 16. века“ или можда и читавих 800 година ако његов „почетак“, такође с ваљаним разлозима, лоцирамо у 12-13. век, све ово одиграва се унутар координата капитализма, односно капиталистичког начина производње и мистификованих, зачараних, друштвених односа који он репродукује. Све тајне и мистерије данашњег зачараног света контролисане перцепције, све догме његове ортодоксије, решавају се и откривају када пођемо од ове чињенице.

Уосталом, све главне тајне и све главне мистрије данашњег зачараног света већ су увелико решене и откривене:

1. „Капитал – профит (предузетничка добит плус камата), земља – земљишна рента, рад – најамнина, ово је тројни облик у коме су обухваћене све тајне друштвеног процеса производње.“¹⁷

15 Видети напомене 14 и 15.

16 Видети, Imanuel Volerstin: *Moderni svetski sistem* (1-4), I-II, preveo Slobodan Divjak, predgovor Ljubomir Kljakić - *Magnum opus Imanuela Volerstina* (I, IX - XXII), CID, Podgorica, 2012.

17 Karl Marx, Fridrich Engels: *Dela*, MED, 1- 46, Institut za međunarodni radnički pokret -

2. „... Капитализам је чисти религиозни култ, можда најекстремнији који је икада постојао.“¹⁸

3. „Одавно је демократија изједначена са капитализмом, а капитализам је изједначен са Богом.“¹⁹

Разуме се, откривена је и она највећа тајна и разрешена је она највећа мистерија данашњег зачараног света.

Prosveta, Beograd 1968-1979; Karl Marx: *Kapital. Kritika političke ekonomije*, Treći tom, Knjiga III, *Celokupni proces kapitalističke proizvodnje*, Izdao Fridrich Engels [1894], preveo Moša Pijade, t. 23, Beograd, 1977, Drugi deo. Sedmi odeljak. Dohoci i njihovi izvori. Glava četrdeset osma. Trojni obrazac, 677-691, s. 687. У неколико наврата, и овај писац се укључио у дискусију која се води поводом овог места из *Капитала* III. В. Љубомир Кљакић: „Тројни образац“ *Карла Маркса* „у коме су обухваћене све тајне друштвеног процеса производње“ и овај „зачарани, изврнути и на главу постављени свет“, рад представљен на међународној конференцији *Маркс и марксизам(ми) – 200 година касније/ Marx and Marxism(s) 200 years on*, Факултет политичких наука, Универзитет у Бањој Луци, 26-27. септембар 2018.; исти, *Карл Маркс и језгро моћи корпоративне дистопије*, рад представљен на конференцији *Поглед са левице-поглед на левицу: Историјска перспектива и хоризонт сагледавања савремене левице. Научни дијалог поводом двеста година од рођења Карла Маркса*, Институт за политичке студије, Београд, 12-13. децембар 2018...

18 Валтер Бењамин: *Капитализам као религија*; скица коју је Бењамин написао 1921. као нацрт за критику *Протестантске етике и духа капитализма* Макса Вебера, књиге објављене исте године; ову планирану студију Бењамин није написао; класификована као *Фрагмент 46*, скица је остала у Бењаминовој рукописној заоставштини све до 1985. године када је први пут објављена у шестом од укупно четрнаест томова *Зборника* његових радова - Walter Benjamin, *Gesammelte Schriften*, 1-14, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1985, “Kapitalismus als Religion,” in *Gesammelte Schriften*, 6:100. *Капитализам као религија* овде се наводи у преводу на српски језик - Walter Benjamin: *Kapitalizam kao religija* (1921), preveo: Aleksa Golijanin, Anarhistička biblioteka, Anti-Copyright, anarhija-blok 45.net Izen.com, Beograd 2010. Последњих година, нарочито после 2008, бројни аутори разматрали су и разматрају Бењаминов *Фрагмент 46*, па тако и овај писац. Видети, Љубомир Кљакић: *Капитализам као религија. Становиште Валтера Бењамина из 1921. и његова актуелност*, 17. Филозофска школа Felix Romuliana, Зајечар, 25-28. август 2016, исти, *Капитализам као религија. Становиште Валтера Бењамина*, 17. Филозофска школа Felix Romuliana у Зајечару, Циклус „Научни скупови“, Трећи програм Радио Београда, четвртак, 06. октобар 2016, 22:10 - 23:00; исти, *Капитализам као религија. Схватање Валтера Бењамина*, предавање, Дом културе Студентски град (ДКСГ), Трбина Форума (циклус *Актуелност тумачења капитализма*), среда, 18. јануар 2017.

19 Реплика коју у америчком акционом вестерну *Седам величанствених*, *The Magnificent Seven* из 2016 – Антоан Фуку, режија, Ник Пицолато и Ричард Винк, сценарио – изговара главни негативни лик, “разбојник барон”, “robber baron”, бескрупулозни плутократа, убица, пљачкаш и тиранин Бартоломеј Бог, Bartholomew Bogue, док 1879, због отимања тамошњих рудника злата и тоталне експлоатације свих становника Ружичастог Потока, Rose Creek, малог града на америчкој граници успоставља контролу над тим местом. Овај вестерн снимљен је у част *Седам самураја*, класичног филма Акира Куросаве из 1954. и по његовом наративном предлошку. У *Седам величанствених* изграју Дензел Вашингтон, Крис Прат, Етан Хоук, Мануел Гарсија-Руго и други – *The Magnificent Seven* (2016), <https://www.imdb.com/title/tt2404435/>, *The Magnificent Seven* (2016 film), Wikipedia, [https://en.wikipedia.org/wiki/The_Magnificent_Seven_\(2016_film\)...](https://en.wikipedia.org/wiki/The_Magnificent_Seven_(2016_film)...)

4. „Капитал... ради на свом властитом укидању као облик који господари производњом.“²⁰

Реч је о базичним постулатима политичке економије данашње виртуелне реалности данашњег зачараног света и контролисане перцепције која га одржава.²¹ Наравно, повест

20 Karl Marx, Feidrich Engels: *Dela* (MED), 1- 46, исто; Karl Marx: *Osnovi kritike političke ekonomije (Rukopis iz 1857 - 1858)*, превели: Branko Petrović, Gajo Petrović, Moša Pijade, предговор: Gajo Petrović, (19) VII-XX, 19-20, Beograd, 1979, 20, „Drugi deo [Odeljak 11. [Strojevi i nauka u službi kapitala]]“, 69. У рецентним друштвеним наукама и расправима које се инспирисане овим местом из Марксовог дела воде о крају капитализма, *Одељак 11* назива се још и *Фрагмент о машини*. Видети, Љубомир Кљакић: *Општи ум-General Intellect Карла Маркса и Клатно Умберта Ека у свету корпоративне дистопије*, саопштење, 16. међународна филозофска школа Felix Romuliana, Зајечар, 29-30. август 2015; исто, предавање, Трибина Форума ДК Студентски град, ДКСГ, 30. новембар 2015, видео запис, <https://www.youtube.com/watch?reload=9&v=OsqygdhGpfY>; објављено: е-издање, Academia.edu, https://www.academia.edu/20015081/Љубомир_Кљакић_ОПШТИ_УМ_-_GENERAL_INTELLECT_KARLA_MARKSA_I_KLATNO_UMBERTA_EKA_U_SVETU_KORPORATIVNE_DISTOPIJE; штампано, *Национални интерес*, XI, vol. 24, No. 3, 2015, 163-188; *Међународна филозофска школа Felix Romuliana. Зборник радова 2007-2025*, приредили Јован Бабић, Слободан Дивјак, Зајечар 2015, 628-652; *Дух полемике у филозофији - Говори Љубомир Кљакић*, [саопштење Општи ум-General Intellect Карла Маркса и Клатно Умберта Ека..., аудио запис], Циклус Научни скупови, 16. Филозофска школа Felix Romuliana у Зајечару (29-30. август 2015), Трећи програм Радио Београда, петак, 06. мај 2016; исти, *Универзални картел, крај капитализма и Четврта револуција. Прилог за расправу о империјализму светског поретка корпоративне дистопије*, рад представљен на панел расправи *Стари и нови колонијализам*, Секција за истраживање социјалних покрета, Српско социолошко друштво, ССД, Београд, 10. мај 2016, http://www.ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=552:2016-05-29-14-55-47&catid=35:2011-12-11-16-36-13&Itemid=41; исти, *Универзални картел и крај капитализма*, предавање, Трибина Форума (циклус Промене у савременом капитализму) ДК Студентски град, ДКСГ, 19. септембар 2016...

21 Видети, Oldus Haksli: *Ponovo u vrlom novom svetu*, 1958, превео Miroslav Budimir, Mediteran Publishing d.o.o., Novi Sad, 2015; Jirgen Habermas: *Javno mnjenje. Istraživanje u oblasti jedne kategorije građanskog društva*, 1962, Kultura, Beograd, 1969; Franz Borkenau: *Prelazak s feudalne na građansku sliku sveta. Studije o povesti filozofije manufakturnog perioda*, 1980, превели Olga Kostrešević, Danilo N. Basta, Vladimir Premec, Mladen Kozomara, Leon Kojen, Hotimir Burger - *Historizam Franza Borkenaua*, pogovor, IC Komunist, Beograd, 1983; Edward S. Herman and Noam Chomsky: *Manufacturing Consent. The Political Economy of the Mass Media*, исто; Александар Зиновјев: *Запад. Феномен западњаштва*, 2002, превео Мирослав Ивановић, Наш дом-Аге d'homme, Београд-Laussanne, Београд, 2002; Владимир Волков: *Дезинформација. Од Тројанског коња до Интернета*, 1998, превео Живота Ивановић, Наш дом-Аге d'homme, Београд-Laussanne, Београд, 2005; Nicholas J. Cull, David Culbert, David Welch: *Propaganda and Mass Persuasion. A Historical Encyclopedia, 1500 to the Present*, ABC-CLIO, Inc., Santa Barbara, CA, 2003; Сергеј Кара-Мурза: *Манипулација свеићу*, I-II, превела Сава Росић, Преводилачка радионица Росић - Никола Пашић, Београд, 2008; *Preispićivanje prošlosti i istorijski revizionizam. (Zlo)upotrebe istorije Španskog građanskog rata i Drugog svetskog rata na prostoru Jugoslavije*, приредио Milo Petrović, Udruženje Španski borci 1936-1939 i Fakultet političkih nauka, Beograd, 2014; Слободан Вуковић: *Етика западних медија. Антисрпска пропаганда и „хуманитарна“ интервенција*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци-Нови Сад, Нови Сад, 2014; *Bilans stanja. Doprinos restauraciji kapitalizma u Srbiji*, приредили Darko Vesić, Miloš Baković-Jadžić, Vladimir Simović, Centar za politike emancipacije, Beograd, 2015; *Politička elita u Srbiji u periodu konsolidacije kapitalističkog poretka*, приредио Mladen Lazić, Gigoja, Beograd,

данашњег зачараног свет и његове политичке економије много је старија од њега самог. Као што је то већ речено, (и) овде заправо имамо посла са читавом записаном историјом. Зато се (и) у овом раду инсистира на чињеници да сваки зачарани свет, свака структура власти и моћи, сваки облик доминације, експлоатације и субјугације током историје – од првобитног робовласништва хидрауличких империја до данашњег прекарног ропства и робовласништва корпоративне дистопије – почива на истим општим догмама контролисане перцепције и ортодоксији њене виртуелне реалности.

Отуда и за данашње структуре власти и моћи важи онај Платонов питагоровачки закључак о карактеру сваке државне управе, који је Платон формулисао у свом чувеном Седмом писму из године 353. п.н.е:

„На крају сам увидео да је у свим садашњим државама управа у целини рђава, јер је стање њихових закона готово непоправљиво, без неке изванредне интервенције у срећним околностима.“ (курзив, Љ.К.)²²

На истом месту, у наставку Седмог писма, Платон, каже још и то да је „нарочито, дрско незнање“ оно „у коме, подједнако за све људе, лежи корен свих зала.“²³ Следствено, може се основано закључити да је за Платона „нарочито, дрско незнање“ такође корен и за чињеницу што је „у свим садашњим државама управа у целини рђава.“²⁴

Када је године 1932, петнаест векова после Платона, Расел анализирао различите облике ортодоксије – односно догматичности, односно облика оне редукације универзума на партикуларне, парохијалне и затворене светове који се током

2016; Слободан Вуковић: *Срби у наративу Запада. „Хуманитарна“ НАТО интервенција*, I-II, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци-Нови Сад, Нови Сад, 2018; такође, од аутора овог рада, Љубомир Кљакић: *Језик корпоративне дистопије*, саопштење, 22. крушевачка филозофско-књижевна школа, Крушевац 24 - 26. јун 2010; емитовано, Трећи програм Радио Београда, 21. јул 2010; исти, *Империја и њена пропаганда*, предавање, Трибина Фонда Слободан Јовановић, Коларчева задужбина, 28. април 2011, интегрални видео запис, YouTube, www.youtube.com/watch?v=eKkjZoGwxRY; исти: *Криза. Корисни идиоти и колапс Србије*, Печат- Фонд Слободан Јовановић, Београд, 2011...

22 Платон: *Писма*, I-XIII, 366, 360, 357, 353, 352. п.н.е., превели Ксенија Марицки Гађански, Иван Гађански, предговор *Платонов политички буквар* Иван Гађански, Рад, Београд, 2001, 39.

23 Платон: *Писма*, исто, 53.

24 Платон: *Писма*, исто, 53.

историје оспољавају као репресивни пореци контролисане перцепције и зачарани светови – дошао је до практично истог закључка као и Платон:

„Ортодоксија је гроб за интелект, без обзира на то шта ортодоксија може бити. У том погледу ортодоксија радикална није ништа боља од оне реакционара.“ (курзив, Љ.К.)²⁵

Разуме се, Расел никако није усамљен у овој ствари. Управо је супротно. Филозофија, књижевност и наука – велика дела филозофије, књижевности и науке – то уверљиво показују од самог свог „почетка“ у историји.

Да се структуре доминације, експлоатације и субјугације са њиховим халуцинантним светом илузија и привида заиста овековече до краја времена, током читаве историје, спречава и онемогућава потенцијал људске слободе, што значи потенцијал слободне људске свести, имагинације, креативности, знања и слободног критичког мишљења – дакле, критика зачараног света и његових халуцинација, илузија и привида. Ова критика утемељена је на ономе што људи виде, осећају, знају и чега се сећају, на личном и заједничком непосредном искуству. Критика је трагање за истином о властитом свету и властитом животу.

Историја критике, односно историја слободног креативног и критичког мишљења – филозофија, наука, музика, сликарство и друге уметности, целокупни фонд светске књижевности – у свакој од својих историјских секвенци ово уверљиво документује: Хомер, Данте Алигијери, Виљем Шекспир, Франсоа Рабле, Мигел де Сервантес Сааведра, Ђордано Бруно... Доситеј Обрадовић, Вук Караџић, Петар Петровић Његош, Никола Тесла, Иво Андрић...

Исто тако, историја слободног креативног и критичког мишљења уверљиво показује да је овде реч о личностима... који су носиоци потенцијала слободне људске свести, имагинације, креативности и слободног критичког мишљења за читаво човечанство. То су они људи који кроз генерације спречавају

25 Bertrand Russell: *Education and the Social Order (Education and the Modern World)*, George Allen & Unwin, Ltd., London, 1932, наведено према *The Bertrand Russell Dictionary of Mind, Matter & Morals*, Edited with an Introduction by Lester E. Denonn, A Citadel Press Group, New York, 1993, p. 171.

самоуништење. Захваљујући њима човечанство је опстало. У друштву са другим великим мислиоцима, драгоцене увиде у овој ствари оставио нам је Димитрије Митриновић.²⁶

„Моје вјерују формулисао је Димитрије Митриновић...“, каже Владимир Дедијер.²⁷

Београд, мај - јун 2019. и март - мај 2020.

Напомена. Главне идеје ове расправе представљене су 21-22. јуна 2019, у Крушевцу, током заседања 30. Крушевачке филозофско-књижевне школе: Прожимање филозофских и књижевних идеја. Тридесет година рада Крушевачке филозофско-књижевне школе. У овом облику, интегрални текст расправе приређен је за зборник радова са тог скупа.

ЛИТЕРАТУРА

Борисављевић Милутин, *Златни пресек и други есеји*, избор и предговор др Зоран Маневић, Српска књижевна задруга (СКЗ), Београд, 1998.

Волков Владимир, *Дезинформација. Од Тројанског коња до Интернета*, 1998, превео Живота Ивановић, Наш дом-Age d'homme, Београд-Lausanne, Београд, 2005.

26 Димитрије Митриновић: *Сабрана дјела*, I-III, приредио и коментар написао Предраг Палавестра, Свјетлост, Сарајево, 1990; Јован Скерлић: *Историја српске књижевности*, 1914, Просвета, Београд, 1967, 476; Vladimir Dedijer: *Sarajevo 1914*, I-II, 1964, 1965, Prosveta, Beograd, 1978; Predrag Palavestra: *Književnost Mlade Bosne*, Svjetlost, Sarajevo, 1965; Predrag Palavestra: *Dogma i utopija Dimitrija Mitrovića. Počeci srpske književne avangarde*, Slovo ljubve, Beograd, 1977; Предраг Палавестра: *Догма и утопија Димитрија Митриновића. Почетци српске књижевне авангарде*, друго, поправљено и допуњено издање, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2003; такође, од аутора овог рада, Љубомир Кљакић: *Велика слика. Ритам структуре, ритам промене. Прилог методологији постављања велике слике. Случај Димитрије Митриновић. Нека отворена питања истраживања културне еволуције. Случај Балкан*. Електронски часопис *Kritika etc.* – <http://www.edu/~kritika/KRITIKAe>, на страници <http://www.ac.wvu.edu/~kritika/Velika1.pdf>, постављено 6. јуна 2000, било доступно до краја 2003, када је *Kritika etc.* укинута, а њен садржај трајно избрисан; *Велика слика. Прилог методологији постављања велике слике. Случај Димитрије Митриновић...*, интегрално, часопис *Књижевност*, бр. 5-6, 643-666, и бр. 7-8-9, 865-889, Београд 2000; *Велика Слика. Ритам структуре, ритам промене. Прилог методологији постављања велике слике. Случај Димитрије Митриновић...*, у *Balkan kao evropski region*, зборник текстова 10 аутора, приредио Јован Теокаревић, Institut za evropske studije, Beograd 2004, str. 57-102.

27 Milo Gligorijević: *Rat i mir Vladimira Dedijera*, 1985, Narodna knjiga, Beograd, 1986, 257.

Вуковић Слободан, *Етика западних медија. Антисрпска пропаганда и „хуманитарна“ интервенција*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци-Нови Сад, Нови Сад, 2014.

Вуковић Слободан, *Срби у наративу Запада. „Хуманитарна“ НАТО интервенција*, I-II, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци-Нови Сад, Нови Сад, 2018.

Димитријевић Хаџи Т. (Тодор), *Писменост Академије нака*, Књига I, Штампарија „Привредни преглед“, Београд, 1936.

Кљакић Љубомир, *Студије будућности 1987-2004*, (1-274), Библиотека Демократија, Народна књига-Алфа, Београд, 2005.

Кљакић Љубомир, *Општи ум-General Intellect Карла Маркса и Клатно Умберта Ека у свету корпоративне дистопије*, саопштење, 16. међународна филозофска школа Felix Romuliana, Зајечар, 29-30. август 2015; исто, предавање, Трибина Форума ДК Студентски град, ДКСГ, 30. новембар 2015, видео запис, <https://www.youtube.com/watch?reload=9&v=Osqyg-dhGpfY>; објављено: е-издање, Academia.edu, ://www.academia.edu/20015081/Љубомир_Кљакић_ОПШТИ_УМ_-_GENERAL_INTELLECT_КАРЛА_МАРКСА_И_КЛАТНО_УМБЕРТА_ЕКА_У_СВЕТУ_КОРПОРАТИВНЕ_ДИСТОПИЈЕ; штампано, *Национални интерес*, XI, vol. 24, No. 3, 2015, 163-188.

Кљакић Љубомир, *Мета-простор кризе и мета-политика обесправљених*, У: *Стратегије развоја и економске сарадње малих земаља у условима глобализације и регионалних интеграција*, у организацији Академије наука и умјетности Републике Српске, АНУРС и Српске академије наука и уметности, САНУ, Бања Лука 16-17. новембар 2017; објављено, Радио Београд, Трећи програм, два дела, 12-13. април 2018; часопис *Национални интерес*, год. XV, vol. 35, Београд, бр. 2/2019, 109-133, исти, *Мета-простор кризе и мета-политика обесправљених у Развој малих земаља у условима глобализације* (1-788), Зборник радова [са горе наведеног научног скупа], Академија наука и умјетности Републике Српске. Научни скупови. Књига XLVII. Одјељење друштвених наука. Књига 42, Редактори: академик Часлав Оцић, САНУ, проф. др Рајко Томаш, дописни члан АНУРС, Бања Лука, 2019, 571-588.

Кљакић Љубомир, *Велика слика. Ритам структуре, ритам промене. Прилог методологији постављања велике слике. Случај Димитрије Митриновић. Нека отворена питања истраживања културне еволуције. Случај Балкан*. Електронски часопис *Kritika etc.* – <http://www.edu/~krtitika/KRITIKAe>, на страници <http://www.ac.wvu.edu/~kritika/VelikaSl.pdf>, постављено 6. јуна 2000, било доступно до краја 2003, када је *Kritika etc.* укинута, а њен садржај трајно избрисан.

Митриновић Димитрије: *Сабрана дјела*, I-III, приредио и коментар написао Предраг Палавестра, Свјетлост, Сарајево, 1990;

Предраг, *Догма и утопија Димитрија Митриновића. Почети српске књижевне авангарде*, друго, поправљено и допуњено издање, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2003.

Платон, *Писма*, I-XIII, 366, 360, 357, 353, 352. п.н.е., превели Ксенија Марицки Гађански, Иван Гађански, предговор *Платонов полтички буквар* Иван Гађански, Рад, Београд, 2001, 39.

Berlin Isaija, *Ћетири eseja o slobodi*, 1969, prevele Vesna Danilović i Slavica Miletić, Biblioteka Sazvežđa, NOLIT, Beograd, 1992.

Bloch Ernst, *Princip nada*, I-III, 1959, preveo Hrvoje Šarinić, predgovor Gajo Petrović, redaktor Ljubomir Tadić, Naprijed, Zagreb, 1981.

Bom Dejvid, *Uzročnost i slučajnost u savremenoj fizici*, 1957, preveo dr Đorđe Živanović, Biblioteka Sazvežđa, Nolit, Beograd, 1972.

Borkenau Franz, *Prelazak s feudalne na građansku sliku sveta. Studije o povesti filozofije manufakturnog perioda*, 1980, preveli Olga Kostrešević, Danilo N. Basta, Vladimir Premec, Mladen Kozomara, Leon Kojen, Hotimir Burger - *Historizam Franza Borkenaua*, pogovor, IC Komunist, Beograd, 1983.

Buckminster Fuller R. in collaboration with Applewhite E. J.: *Synergetics. Explorations in the Geometry of Thinking*, Macmillan Publishing Co. Inc. New York, 1975, 1979.

Cohn Norman, *The Pursuit of the Millenium. Revolutionary Millenarians and Mystical Anarchists of the Middle Ages*, 1957, Pimlico. Random House, London, 2004.

Devlin Keith, *Finding Fibonacci. The Quest to Rediscover the Forgotten Mathematical Genius Who Changed the World*, Princeton University Press, Princeton and Oxford, UK, 2017.

Devlin Keith, *The Language of Mathematics. Making the Invisible Visible*, 1998, W. H. Freeman and Company, New York, 2000.

Edmondson C. Amy, *A Fuller Explanation: The Synergetic Geometry of R. Buckminster Fuller*, Birkhauser Boston, Inc. Cambridge, MA, 1986.

Florenski Pavel, *S one strane vizije, 1904-1905-1915*, izabrala i prevela Nada Uzdac, Službeni glasnik, Beograd, 2008.

Gika Matila, *Filozofija i mistika broja*, 1952, prevod i predgovor Branimir Šešelja, Književn zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1987.

Gligorijević Milo, *Rat i mir Vladimira Dedijera*, 1985, Narodna knjiga, Beograd, 1986, 257.

Habermas Jirgen, *Javno mnjenje. Istraživanje u oblasti jedne kategorije građanskog društva*, 1962, Kultura, Beograd, 1969.

Hajzenberg Verner, *Fizika i metafizika*, 1969, prevela Vera Stojić, Biblioteka Sazvežđa, nolit, Beograd, 1989.

Keats Jonathon, *You Belong to the Universe. Buckminster Fuller and the Future*, Oxford University Press, New York, 2016.

Koruga Djuro, Hameroff Stuart, Withers James, Loutfy Rauulf, Sundereshan Malur, *Fullerene C60. History, Physics, Nanobiology, Nanoteshnology*, North-Holland, Amsterdam - London - New York - Tokyo, 1993.

Krammer Heinrich & Sprenger James, *Malleus Maleficarum* [уобичајено се преводи као *Веутичју чекић, Чекић за веутице*], 1486, Translated from the Latin by Montague Summers, Introductions by Dennis Wheatley, Montague Summers, [first published 1928], Arrow Books Ltd., London, 1973.

Kun Tomas, *Struktura naučnih revolucija*, 1962, prevod i predgovor Staniša Novaković, Biblioteka Sazvežđa, Nolit, Beograd, 1974.

Livio Mario, *The Golden Ratio. The Story of Phi, the World's Most Astonishing Number*, Broadway Books, New York, 2003.

Livio Mario, *The Equation That Couldn't Be Solved. How Mathematical Genius Discovered the Language of Symmetry*, Simon & Schuster, New York-London-Toronto-Sydney, 2006.

Livio Mario, *Is God A Mathematician*, Simon & Schuster, New York-London-Toronto-Sydney, 2019.

López-Pérez Daniel, editor with contributions by Zaera-Polo Alejandro and Allen Stan: *R. Buckminster Fuller - World Man*, Princeton University School of Architecture and Princeton Architectural Press, New York, 2014.

Lucas Scott, *The Betrayal of Dissent. Beyond Orwell, Hitchens and the New American Century*, Pluto Press, London - Sterling, VA, US, 2004.

Marić Zvono, *Ogled o fizičkoj realnosti*, Biblioteka Sazvežđa, Nolit, Beograd, 1986.

Marx Karl, Engels Fridrich, *Dela*, MED, 1- 46, Institut za međunarodni radnički pokret - Prosveta, Beograd 1968-1979.

Marx Karl, *Kapital. Kritika političke ekonomije*, Treći tom, Knjiga III, *Celokupni proces kapitalističke proizvodnje*, Izdao Fridrich Engels [1894], preveo Moša Pijade, t. 23, Beograd, 1977, Drugi deo. Sedmi odeljak. Dohoci i njihovi izvori. Glava četrdeset osma. Trojni obrazac, 677-691, s. 687.

McCabe Joseph, *A Biographical Dictionary of Ancient, Medieval, and Modern Freethinkers*, Haldeman-Julius Publications, Girard, Kansas, 1945, re-publish, Literary Licensing LLC, Whitefish, MT (Montana), 2013, доступно: www.Abika.com, The SecularWeb, https://infidels.org/library/historical/joseph_mccabe/dictionary.html.

Nort Vajthed Alfred, *Nauka i moderni svet*, 1953, preveo Aleksandar I. Spasić, Biblioteka Sazvežđa, Nolit, Beograd, 1976.

Oldus Haksli, *Ponovo u vrlom novom svetu*, 1958, preveo Miroslav Budimir, Mediteran Publishing d.o.o., Novi Sad, 2015.

Rakić Lj., Raković D., Koruga Đ. i Marjanović A. - urednici, Samosvest Univerzuma. Argumenti za jednu kosmologiju svesti, u *Svest: naučni izazov 21. veka. Zbornik radova sa ECPD seminara 27-28. septembra 1996*, ECPD (Evropski centar za mir i razvoj Univerziteta za mir Ujedinjenih nacija), Beograd 1996, str. 47-56.

Raković D., Koruga Đ. – urednici, Samosvest prve civilizacije. *Slučaj božanstvenih Pelazga sa Balkana*, u, *Svest, naučni izazov 21. veka*, ECPD i Čigoja, Beograd 1996, 3-24.

Rasel Bertrand, *Istorija Zapadne filozofije*, 1945, prevela Dušanka Obradović, predgovor Jovan Hristić, Karijatide. Filozofska biblioteka, IŠP Kosmos (CO Saveza gluvih Jugoslavije), Beograd 1962, 49.

Russell Bertrand, *Power: A New Social Analysis*, 1938, Routledge Classics, Routledge, London - New York, 2004.

Russell Bertrand, *Education and the Social Order (Education and the Modern World)*, George Allen & Unwin, Ltd., London, 1932, наведено према *The Bertrand Russell Dictionary of Mind, Matter & Morals*, Edited with an Introduction by Lester E. Denonn, A Citadel Press Group, New York, 1993, p. 171.

Sife Čarls, *Nula. Istorija opasnih ideja*, 2000, prevela Slađana Milinković, Stylos, Novi Sad, 2007.

Šekspir Viljem, *Celokupna dela*, 1-6, priredili: Borivoje Nedić, Živojin Simić, BIGZ, Narodna knjiga, Nolit, Rad, Beograd 1978, knj. 4, čin I, scena V, str. 43; čin I, scena V, str. 44; čin II, scena II, str. 58.

Volerstin Imanuel, *Moderni svetski sistem (1-4)*, I-II, preveo Slobodan Divjak, predgovor Ljubomir Kljakić - *Magnum opus Imanuela Volerstina (I, IX - XXII)*, CID, Podgorica, 2012.

Werber Eugen, *Kršćanstvo prije Krista?*, Liber, Zagreb, 1972.

Wheeler Joseph Mazzini, *A Biographical Dictionary of Free-thinkers of All Ages and Nations*, 1889, Kessinger Publishing LLC, Rare Reprints, Whitefish, MT (Montana), 2007.

Wolfram Stephen, *A New Kind of Science*, Wolfram Media, Inc., Champaign, IL, USA, 2002.

Yates Frances A., *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition*, Routledge and Kegan Paul, London, 1964.*

* Овај рад је примљен 12. маја 2020. године, а прихваћен на састанку Редакције 15. септембра 2020. године.

*Мирослава Глигорић**

ИСТОРИЈА СРПСКЕ ПОЛИТИЧКЕ МИСЛИ - НОВИ ВЕК

Драган Симеуновић,
*Историја српске политичке
мисли - Нови век,*
Православна реч, Нови Сад,
2019, стр. 587

Драган Симеуновић, угледни професор Универзитета у Београду, недавно је објавио своје капитално дело под називом „Историја српске политичке мисли - Нови век“ конципирано као синтеза историје и политичке мисли

у Срба. Ово дело представља „природну надоградњу“ његове књиге објављене пре нешто мање од двадесет година - „Нововековне политичке идеје у Срба“.

Аутор је изузетан познавалац историје српске политички мисли, коју годинама студиозно и предано изучава, што свакако потврђује ово дело, као и већ поменута претходно објављена књига, али и бројне научне публикације из ове области.

Реч је вероватно о најтемељнијем и најсвеобухватнијем делу написаном на ову тему у домаћој литератури, који уз завидно систематичан и научно аргументован приступ осветљава најважније идеје српских великана новог века, уз наглашавање њиховог неспорног осећаја патриотизма.

О томе колики је значај овог дела упућује *Уводно слово* које је за књигу „Историја српске политичке мисли - Нови век“ написао патријарх Иринеј, истичући ауторово „верно, и политички, а не само научно и објективно“ осликавање и осветљавање славних, али и оних мање знаних личности, које су

* miroslava.gligoric@yahoo.com.

се жртвовале за слободу и државност српског народа.

У овом надасве значајном делу представљена су промишљања тридесет седам српских великана новог века, кроз које се преплићу идеје и многих других значајних личности нашег доба. Временски опсег који обухвата књига простире се од 16. века до пред почетак Другог светског рата.

Што се садржаја књиге тиче, већ сам преглед поменутих поглавља у којима су представљене идеје српских мислилаца, као и увид у коришћену литературу указују на несумњиви значај овог дела енциклопедијског формата за српску политикологију, написаног са преко милион словних знакова.

У уводном делу књиге истиче се значај слободе који повезује све личности презентоване у овом делу, а „без које ниједан, па тако ни српски народ не може да живи и напредује“.

Већ на самом почетку, аутор отпочиње са откривањем идеја и неких мање познатих великана српског народа, а први међу њима је српски војсковођа „цар Јован Ненад“, који је протеравши Турке

почетком 16. века, прогласио српску државу на просторима данашње Војводине и шире. Иако је био самозвани цар, Јована су признавали и аустријски цар и угарска краљица, што потврђује чињеница да су му се они у преписци са њим обраћали са „царе Јоване Ненаде“. Имајући у виду његове планове да прошири своју државу на простор Старе Србије, неспорно је да би положај Срба био много другачији да није убијен после само годину дана своје владавине. Првенствена мисија „Јована, од Бога посланог цара“ била је ослобођење српског народа од неверника, односно Турака, које је након пет мрачних векова међу првима успео, премда краткотрајно, да оствари овај великан српског рода.

Српске напоре током петовековног периода да се поврати изгубљена државност аутор је презентовао и у идејама још једног мање познатог великана, Хусеина Градашчевића, који је „осветио цара Лазара“ у бици са султановом огромном војском на Косову пољу у јуну 1831. године, предводећи побуњеничку војску коју су чинили босански муслимани и

православци. Анализирајући његове идеје аутор закључује и даје препоруку да би дело овог неправедно заборављеног великана могло служити као „мост ка миру, узајамном разумевању и пријатељству“ православаца и муслимана.

Ауторов смисао да кроз алузију истакне суштину у деловању појединих личности најбоље илуструје његова употреба Ничеовог упозорења да „самилост убија“ које рефлектује живот и дело Иве од Семберије. Овом великану, који је изгубио „све сем своје вере“, не само што није упамћено добро, већ му је учињено и много зла.

Врло предан и темељан приступ аутора посебно је видљив при анализирању идеје југословенства, за коју су се снажно залагали поједини српски нововековни делатници, почев од „устаничког представника“ и просветитеља Доситеја Обрадовића, па преко заступника ослободилачко-револуционарних идеја, од којих су можда најзначајнији Петар Други Петровић Његош и Васа Пелагић.

Као изразити заговорник нужности уједињења Јужних Словена, Васа Пелагић је

пример старог, како аутор наводи, „балканског правила да се успех ближњег свуда тешко прашта, а на Балкану никако и никада“. Због своје слободе говора био је омиљен међу народом, али не и код властодржаца. Мисао овог „Србина из Босне“ о „нужности повезивања борбе за национално са борбом за социјално ослобођење једног народа“ посве би по својој актуелности могла бити инкорпорирана и у савременим политичким промишљањима.

Управо је 19. век најбољи пример „слоге“ која је владала међу српским мислиоцима, али и политичарима, око идеје српског ослобођења и уједињења, које је постављано не само као опште добро, већ као и лични циљ. Илустративан пример наведеног свакако је случај социјалисте Лазара Ценића који је погинуо за ту идеју, вративши се из Швајцарске, у којој је угодно живео, како би се придружио Петру Карађорђевићу, којег је „пратио“ као његов лични лекар, док је овај предводио српски устанак на Козари.

Са великом пажњом и са осећајем за детаљ обрађена је и улога комита у нашој историји, која је у нас недовољно и

неадекватно обрађена. У научним круговима неретко се српске комите, генерално узев, изједначавају са друмским разбојницима, што је аутор оспорио износећи бројне аргуменате. Једна од неспорних чињеница је да су у време Првог светског рата бугарски, немачки и аустријски окупатори убили само на Југу Србије преко 20.000 Срба, углавном жена и деце, због чега се народ побунио, па се око 12.000 српских комита у Топличко-јабланичком устанку 1917. године дигло на оружје против окупаторског терора како би одбранили своје породице и домовину.

Идеја комита о бескомпромисном жртвовању за отаџбину и слободу српског народа без сумње је потврђена у њиховом делу, па тако и кроз живот и смрт једног од највећих јунака Топличко-јабланичког устанка, поручника Димитрија Беговића. Прича о херојству и жртви овог комитског команданта је прича о патриотизму и јунаштву које је данас готово ишчезло, а због којег је овај комитски командант жртвовао читаву своју породицу, али и поред тога доживео издају и јуначки изгубио живот.

Важан део наше историје свакако је и национална историја политичке мисли, чији је можда најважнији представник Јован Ристић. Овај највећи од свих нововековних српских дипломата заслужан је за међународно признање Србије до кога је дошло у највећој могућој мери његовим успешним лобирањем у дипломатским круговима, чиме је поставио основне постулате међународне сарадње мале земље у односу са великим, заснованим на непосредном дипломатском искуству тадашње Србије. Представљен је као први српски политичар који је у потпуности схватио „значај лобирања“, али и као врстан политички мислилац који никада није одустајао од спровођења свог кључног принципа да је „све важно у политици, и ништа се не препушта случају“.

У књизи су, поред наведених великана, обрађене идеје и „универзалних интелектуалаца“ као што су били Димитрије Давидовић, Јеврем Грујић и Стојан Новаковић, затим врских научника Николе Тесле, Јована Цвијића и Јована Скерлића, значајних

политичара попут Светозара Милетића и Драгољуба Јовановића, великих државника као што су Никола Пашић, Александар Први Карађорђевић и кнез Павле Карађорђевић, националних просветних делатника попут Вука Караџића и уметника типа Филипа Вишњића, завереника какви су били Апис и Гаврило Принцип, као и других српских умова, од којих су многи неправедно заборављени.

Аутор је успео да упркос комплексности материје приближи ову тематику како академској, тако и широј јавности која је заинтересована за ову област, чиме је значајно обогатио домаћу литературу, а нема сумње да ће ова студија бити незаобилазно штиво на коју ће се, као важан теоријски извор, позивати како студенти, тако и истраживачи, који се буду бавили овим делом наше историје. У том смислу, ова изванредна књига за сваку је научну похвалу посебно на плану испуњавања празнина у нашој научној ризници када је реч о досадашњој политичкој историографији. Посебно је значајно то што ово дело отвара мноштво питања у вези са тананим коренима српске

политичке мисли, потврђујући да се „историја се увек враћа и никада не заборавља оно што закопа“, баш као што професор Симеуновић често говори својим студентима.

Стога је од срца препоручујем најпре стручним круговима, али и најширој читалачкој публици, као изузетно корисно штиво, написано врло јасним и изграђеним стилем писања, у сврху едукације на историјско-политичком плану, али и у погледу давања примера какве нам теме данас требају уколико желимо да следимо мудре мисли и слободарска дела великана наше историје.

*Кирил Шевченко**

**РАЗЛОЗИ И
ПОСЛЕДИЦЕ
НАЦИОНАЛНИХ И
ТЕРИТОРИЈАЛНИХ
СУКОБА У
ЦЕНТРАЛНОЈ И
ИСТОЧНОЈ
ЕВРОПИ 1938 - 1949.
ГОДИНЕ**

Анатолий
Сальков, *Национально-
территориальные
конфликты в Центрально-
Восточной Европе во
внешней политике СССР
(1938–1949 гг.)*, Минск: БГУ,
2019, стр. 743

Крах система Јалта-Потсдам, распад СССР, Чехословачке и Југославије и пратеће оживљавање читавог низа међунационалних и територијалних сукоба у Централној и Источној Европи условили су осетан

порастан интереса према датој проблематици. Монографија кандидата историјских наука, шефа катедре историје јужних и западних Словена факултета за историју БГУ А.П. Салкова, објављена крајем 2019. године, посвећена је комплексној анализи национално-територијалних сукоба у Централно-Источној Европи у спољној политици СССР 1938-1949. године. Ово капитално дело једног од водећих белоруских историчара-слависта представља успешан резултат његовог вишегодишњег научних истраживања, укључујући огроман рад са фондовима руских архива и објављеним документима на већини језика државно-учесника поменутих сукоба. Аутор је темељно разрадио сва средства за истраживачку проблематику фонда Архива спољне политике РФ (АВПРФ), Државног архива Руске Федерације (ГАРФ), Руског државног архива новије историје (РГАНИ), Руској државној архива социјално-политичке историје (РГАСПИ), као и Националног архива Републике Белорусије (НАРБ). Осим тога, аутор је активно прикупио огромну количину докумената, објављених током последње

*

деценије у многим збиркама спољне политике СССР и држава Централне и Источне Европе како на руском тако и на готово свим језицима држава овог региона. Не може се не приметити и велик број мемоарске литературе коју је користио аутор, на руском и другим језицима проучаваног региона, укључујући најновија издања.

Монографија је посебне вредности како због слабе проучености дате проблематике у домаћој историографији, тако и због јасно наглашене пажње датим питањима у модерним земљама региона, које системски и обимно спроводе државну политику сећања, која у извесном степену неизбежно оживљава полемику унутар традиционалних национално-територијалних спорова. Како аутор исправно примећује у уводу, „у историјским славистичким студијама и у источноевропским регионалним студијама једно од најмање изучаваних питања у новије време остаје проблем национално-територијалних сукоба у Централно-Источној Европи. Њихова трајна сукцесија догодила се у предратним годинама, затим у периоду Другог светског

рата и послератног «свођења рачуна», када је улога СССР у њиховом позитивном решавању порасла од безначајне до одлучујуће“ (с. 9).

Рад А.П. Салкова, у највећем степену разматрајући достигнућа свих претходних рускојезичких и иностраних историографија, одликује се јасном и детаљно прорађеном логичном структуром. Монографија се састоји из два одељка, од којих је сваки подељен на четири поглавља, укључујући неколико одломака. Приметно је да само садржај дела заузима шест страница; обим пак саме монографије прелази 60 стандардних штампаних листова (743 станице текста).

Први одељак дела, посвећен Карпато-Алпском региону, укључује поглавља, која подробно анализирају чехословачко-мађарски национално-територијални сукоб у Јужној Словачкој (Горњој Мађарској), мађарско-румунски сукоб у Трансилванији, југословенско-аустријски сукоб у Јужној Каринтији (Словеначкој Корушкој) и словеначких пограничних реона Јужне Штајерске, као и југословенско-италијански

сукоб у Јулијској Крајини и око Трста.

Други одељак рада у потпуности је посвећен региону Балкана. Овај одељак обухвата поглавља, која садрже подробне анализе албанско-грчког национално-територијалног сукоба у Јужној Албанији (Северном Епиру) и Чамерији, затим бугарско-румунски сукоб у Јужној Добруци, грчко-бугарски сукоб у Западној Тракији, као и југословенско-бугарски сукоб у Западним покрајинама и у Источној (Пиринској) Македонији. Важна предност студије је разматрање сваког национално-територијалног сукоба у Централно-Источној Европи у најширем историјском и међународном контексту. Анализа сваког од сажетака је у пуној мери интегрисана у опште историјске процесе, који су имали место у разматраном временском периоду. При томе свако поглавље започиње одломком, који анализира историјске и етничке предуслове сукоба и динамику његовог накнадног развоја с обзиром на позицију свих умешаних страна и интереса великих сила. Такав приступ омогућава стварање

сложене и противречне слике проучаваних сукоба и откривање свих фактора, који су утицали на положај умешаних страна. То дозвољава да боље разумемо улогу совјетског фактора у развоју и решавању сукоба, која је, како правилно запажа аутор у уводу, расла од безначајне у предратним годинама до одлучујуће у периоду послератног међународно-правног поравнања. Посебно је интересантна ауторова успешна разрада неопходног појмовног апарата, укључујући детаљне дефиниције национално-територијалног сукоба, чвор национално-територијалних противуречности, као и идеја о балансу историјских и етничких аргумената за запоседање спорне територије. Тако А.П. Салков дефинише његово уводно разумевање «национално-територијалног сукоба» као «међудржавни спор, заснован на субјективној припадности територије, њеном националном саставу и карактеру тамо установљеног правног режима, што у условима постепеног развоја доводи до договореног, арбитражног или војног решења које утиче на јавну свест и дипломатским оправдањима етничких и

историјских аргумената за запоседање спорних територија, коришћењем утицаја великих сила или регионалних блокова у циљу добијања спорне територије, њене одговарајуће поделе, ревизије граница или заштите права мањина» (с. 10). Из ове дефиниције логички проистиче за дато испитивање следеће кључно схватање - «историјски чвор национално-територијалних противречности» аутор одређује као «системску целокупност неколико узајамно повезаних национално-територијално сукоба у оквиру ширег региона» (с. 10). Опочињућа анализа конкретних национално-територијалних сукоба, А.П. Салков указује да су «равнотежа, убедљивост и легитимно признање» етничких и историјских аргумената о припадности једне или друге спорне територије «били најважнији фактори за решење. Штавише и велике силе и непосредни учесници сукоба су манипулисали како односом тако и садржајем ових аргумената, изазивајући мишљење о њиховом предубеђењу и тенденциозности. Други аргументи (стратешки,

економски, инфраструктурни) тумачени су као подређени и у већини случајева нису узимани у обзир» (с. 11). Како наглашава аутор монографије, «у недостатку формално нормативно-правног документа на обема мировним конференцијама према резултатима два светска рата као датост био је донесен приоритет етничке аргументације - бројчана надмоћност једног народа над другим на одређеној територији» (с. 11). Истовремено А.П.Салков оправдано упозорава читаоца на «превару етничког приступа». Ова превара се, према његовом мишљењу завршила тиме да је «етнички показатељ, по правилу, узет у обзир у тренутку међународног поравнања чему су обично претходили политички или војни догађаји, који искривљују етничку слику спорне територије (миграција становништва у виду бекства, евакуације или изгнанства, геноцидна етничка чишћења), што је довело до занемаривања етногеографских фактора и актуелизовало спекулативне интерпретације етногенезе народа умешаних у сукоб» (с. 11). Креативно користећи опсежну архивску грађу,

аутор показује да је управо жонглирање етничким и историјским аргументима уз неопходно уважавање личних и геополитичких интереса и идеолошких приоритета чинило основу понашања дипломатије СССР и других великих сила у решавању конкретних национално-територијалних сукоба у Централној и Источној Европи. «По питању односа етничке и историјске аргументације положај совјетске дипломатије, која је преносила погледе и решења вишег руководства, није била једнолинијска и стална током целог периода, - оправдано констатује А.П. Салков. – У условима појединачних сукоба, а такође узимајући у обзир геополитичке интереса или идеолошке резоне Москве тежиште се померио на страну повољнијих аргумената» (с. 12). Ово се манифестовало у понашању совјетске дипломатије током решавања чехословачко-мађарског сукоба у Јужној Словачкој, југословенско-аустријском сукобу у Јужној Карушкој, југословенско-италијанског сукоба у Јулијској Крајини и око Трста, као и током грчко-бугарског сукоба у Западној Тракији, које је аутор детаљно проанализирао

у својим истраживањима. Занимљиво је да је, по речима аутора, И.В. Стаљин, који је «изузетно самоуверено владао садржајем сложеног тршћанског проблема»(с. 391), сматрао нужним уношење значајног прилагођавања понашање совјетске дипломатије, у кључном моменту предложивши да се не прекине париски састанак министара спољних послова у јуну-јулу 1946. године «због питања Трста» (с. 391). Поменуто се односи и на понашање совјетске дипломатије при решавању сукоба у другим регионима Европе, који су се налазили изван географских оквира истраживања. Управо је на тај начин, посебно, деловала совјетска дипломатија у односу срболожичког националног покрета 1945-1948. год, чији циљ је био излазак Лужица из састава Немачке или њен накнадни улазак у састав суседне Чехословачке или стварање независне срболожичке државе.¹

Разуме се, права средства разрешења многобројних

1 Шевченко К.В. *Лужичко питање и Чехословачка 1945-1948. године*, Москва: М. Колеров, 2004. (Шевченко К.В. *Лужицкий вопрос и Чехословакия в 1945-1948 годах*. Москва: М. Колеров, 2004.)

национално-територијалних конфликта ни у ком случају нису се сводила на једноставну механичку комбинацију горепомнутих фактора. Тако се у монографији посвећује пажња томе да у односима према Мађарској у одређеном временском периоду положај совјетске дипломатије није био лишен, према речима А.П. Салкова, «политичког гнева и освете» (с. 216), који су изазвани активним учешћем мађарске војске у рату против СССР на страни хитлеровске Немачке. Начелник мађарског Генералштаба генерал-пуковник Г. Верт, који се касније нашао у совјетском заробљеништву, сведочио је да је Букурешт на тај начин желела да добије додатну подршку Берлина «како би обезбедила задржавање свих стечених територија – Трансилваније, Јужне Словачке, Закрпатја, Баната и Бачке» (с. 216). Сличну мотивацију показали су током Другог светског рата и други сателити Немачке, укључујући Словачку и Румунију.

Аутор је повремено делио са читаоцима и знатижељнима делимично забавне архивске налазе, дајући специфичан колорит истраживаном периоду. Тако

је током сусрета са В.М. Молотовим 29. децембра 1945. год. амбасадор Чехословачке у СССР, Ј. Горак, између осталог «други пут тражио добијање дозволе од И.В. Стаљина да му се посвети симфонија истакнутог чешког композитора Витезслава Новака» (с. 117). Примећујемо да је ова запажена молба била у децембру 1945. год. тј. много пре доласка комуниста на власт у Чехословачку у фебруару 1948. год. Веома важна је и на архивској грађи заснована примедба А.П. Салкова о томе да је «из Берлина долазила идеја о претварању Дунавског басена у чврсту немачку етничку територију. Нарочито интересовање изазвали су делови Дунава, којима је придружен југословенски басен руде бакра у Бору и клисура Гвоздена капија на румунско-српској граници... После Друге Мађарске арбитраже број немачког становништва Мађарске повећао се на 700 хиљада људи... Берлин је желео да створи посебан «немачки коридор», који се непрекидно протеже од севера до југа Аустрије, Гвоздене капије на средњем току Дунава и скоро до дунавске границе Бугарске. Као потпуно реална помиње

се вероватноћа увођења регионалних националних аутономија немачке мањине «или чак проглашавање `независности` тих области (можда њиховим накнадним уједињењем у `федерацију` или припајање Немачкој) у одговарајуће области Мађарске, Југославије и Румуније под притиском Немачке» (с. 203-204). На тај начин, директан објект нацистичког «расног инжењеринга» требало је да постану не само народи земаља које је освојила Немачка, већ и сателити Берлина.

Важна предност овог дела је његова опремљеност богатом картографском грађом, која јасно приказују све проблеме истраживања и суштински олакшава виђење понуђеног материјала. Представљање шеснаест мапа у боји унутар монографије јасно откривају како територијалну динамику општерегionalних процеса, тако и развој конкретних сукоба између умешаних страна. Корисно и погодно за читаоца је и доступност опширних имена и географских индекса, као и списак коришћених мапа.

Капитална монографска студија А.П. Салкова, која је по први пут увела у научни

оптицај велики обим раније некористићених извора, укључујући документарне публикације последњих година, па чак и месеци, представља иновативан рад и, ван сваке сумње, велико достигнуће савремене белоруске историографије. Монографија аутора, урађена на високом академском нивоу и садржавајући низ вредносних запажања носи значајан допринос развоју историјске науке и засигурно ће изазивати велико интересовање не само историчара и стручњака у области међународних односа у Русији и другим земљама Заједнице независних држава, већ и историчара из земаља Централне и Источне Европе, штавише приступ грађи руских архива, који су широко заступљени у раду је ограничен. Остаје само да се изрази жаљење у вези са тим што је тако актуелна и значајна студија са академске тачке гледишта објављена у микроскопском тиражу од 100 примерака. Зато је монографија А.П. Салкова у старту осуђена да постане библиографска реткост, која, нажалост, вероватно неће постати доступна широким круговима истраживача изван Републике Белорусије.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

У часопису *Национални интерес* објављују се радови који представљају резултат најновијих теоријских и емпиријских научних истраживања у области политичких наука. Аутори би приликом писања радова требало да се позивају претежно на резултате научних истраживања који су објављени у научним часописима, првенствено у часописима политиколошке тематике.

Радови се објављују на српском језику и ћириличком писму или енглеском, руском и француском језику.

Часопис се објављује три пута годишње. Рокови за слање радова су: 1. март, 1. јул и 1. новембар.

Исти аутор не може да објави рад у два узастопна броја часописа, без обзира да ли је реч о самосталном или коауторском раду.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе потписану и скенирану изјаву да рад није претходно објављен, односно да није реч о аутоплагијату или плагијату. Образац изјаве може се преузети са интернет странице часописа: http://www.ips.ac.rs/rs/magazines/nacionalni-interes/authors_directions/.

Радове за часописа слати на имејл-адресу: ni@ips.ac.rs.

Научни чланак може имати највише 40.000 карактера са размацима, укључујући фусноте. Приликом бројања карактера изоставити списак референци. Изузетно, монографска студија може бити већег обима у складу са одредбама *Правилника о поступку, начину вредновања и квантитативном исказивању научноистраживачких резултата истраживања*.

Осврт може имати највише 15.000 карактера са размацима.

Приказ књиге може имати највише 10.000 карактера са размацима.

Приликом провере броја карактера користити опцију *Review/Word Count/Character (with spaces)* уз активiranу опцију *Include textboxes, footnotes and endnotes*.

НАЧИН ЦИТИРАЊА

Часопис *Национални интерес* користи делимично модификовани Чикаго стил цитирања (17. издање приручника *Chicago Manual of Style*), што подразумева навођење библиографске парентезе (заграде) по систему аутор–датум у тексту, као и списак референци са пуним библиографским подацима након текста рада.

Податке у библиографској парентези и списку референци навести на језику и писму на коме је референца објављена.

У наставку се налазе правила и примери навођења библиографских података у списку референци и у тексту. За сваку врсту референце прво је дато правило навођења, а затим пример навођења у списку референци и библиографској парентези.

Библиографска парентеза се по правилу наводи на крају реченице, пре интерпункцијског знака, и садржи презиме аутора, годину објављивања и одговарајући број страна, према следећем примеру: (Суботић 2010, 15–17).

Монографија

Један аутор

Презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Суботић, Момчило. 2010. *Политичка мисао србистике*. Београд: Институт за политичке студије.

(Суботић 2010)

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

(Mearsheimer 2001)

Два или три аутора

Презиме, име, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.

(Стојановић и Ђурић 2012)

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

(Pollitt, Birchall, and Putman 1998)

Четири и више аутора

Презиме, име, име и презиме, име и презиме, и име презиме.
Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Милисављевић, Бојан, Саша Варинац, Александра Литричин, Андријана Јовановић, и Бранимир Благојевић. 2017. *Коментар Закона о јавно-приватном партнерству и концесијама: према стању законодавства од 7. јануара 2017. године*. Београд: Службени гласник; Правни факултет.

(Милисављевић и др. 2017)

Уредник/приређивач/преводицац уместо аутора

Након навођења имена, ставити зарез, па након тога одговарајућу скраћеницу на језику и писму референце, нпр. „ур.“, „прев.“ „prir.“, „ed.“, „eds.“

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy, eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism*. New York: Oxford University Press.

(Kaltwasser et al. 2017)

Поглавље у зборнику

Презиме, име. Година издања. „Наслов поглавља.” У *Наслов*, ур. име презиме, број страна на којима се налази поглавље. Место издања: издавач.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

(Степић 2015)

Lošonc, Alpar. 2019. “Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism.” In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 2346. Belgrade: Institute for Political Studies.

(Lošonc 2019)

Чланак у научном часопису

Чланак у редовном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Наслов часописа* волумен (број): број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Српска политичка мисао* 62 (4): 41–57. doi: 10.22182/spm.6242018.2.

(Ђурић и Стојадиновић 2018, 46–48)

Ellwood, David W. 2018. “Will Brexit Make or Break Great Britain?” *Serbian Political Thought* 18 (2): 5–14. doi: 10.22182/spt.18212018.1.

(Ellwood 2018, 11)

Чланак у посебном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” У „Наслов посебног броја”, ур. име презиме уредника, напомена о посебном издању, *Наслов часописа*: број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Српска политичка мисао*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

(Стојановић 2016, 27)

Енциклопедије и речници

Наведен је аутор/уредник

Презиме, име, име и презиме, ур. Година издања. *Наслов*. Том. Место издања: издавач.

Jerkov, Aleksandar, ur. 2010. *Velika opšta ilustrovana enciklopedija Larrouse: dopunjeno srpsko izdanje*. Tom V (S–Ž). Beograd: Mono i Manjana.

(Jerkov 2010)

Није наведен аутор/уредник

Наслов. Година издања. Место издања: издавач.

Webster's Dictionary of English Usage. 1989. Springfield, Massachusetts: Merriam-Webster Inc.

(*Webster's Dictionary of English Usage* 1989)

Докторска дисертација

Презиме, име. Година издања. „Наслов докторске дисертације.”
Докторска дисертација. Назив универзитета: назив факултета.

Бурсаћ, Дејан. 2019. „Утицај идеологије политичких партија на јавну потрошњу у бившим социјалистичким државама.” Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука.

(Бурсаћ 2019, 145–147)

Wallace, Desmond D. 2019. “The diffusion of representation.” PhD diss. University of Iowa.

(Wallace 2019, 27, 81–83)

Чланак у дневним новинама или периодичним часописима

Наведен је аутор

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Назив новине или часописа* годиште: број стране на којој се налази чланак.

Авакумовић, Маријана. 2019. „Платни разреди – 2021. године.” *Политика*, 8. децембар: 9.

(Авакумовић 2019)

Није наведен аутор

Назив новине или часописа. Година издања. „Наслов чланка.”
Годиште: број стране на којој се налази чланак.

New York Times. 2002. “In Texas, Ad Heats Up Race for Governor.” July 30, 2002.

(*New York Times* 2002)

Референца са корпоративним аутором

Назив аутора [акроним, по потреби]. Година издања. *Наслов издања*. Место издања: издавач.

Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС]. 2018. *Водич за коришћење ЕУ фондова у Србији*. Београд: Министарство за европске интеграције Републике Србије.

(Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС] 2018) – *прво навођење*

(МЕИРС 2018) – *свако следеће навођење*

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – *прво навођење*

(ISO 2019) – *свако следеће навођење*

Репринт издања

Презиме, име. [Година првог издања] Година репринт издања. *Наслов*. Место првог издања: издавач првог издања. Напомена „Репринт“ на језику и писму референце, место издања репринт издања: издавач. Напомена одакле су цитати у тексту преузети.

Михалцић, Стеван. [1937] 1992. *Барања: од најстаријих времена до данас*, треће издање. Нови Сад: Фототипско издање. Репринт, Београд: Библиотека града Београда. Цитати се односе на фототипско издање.

(Михалцић [1937] 1992)

Посебни случајеви навођења референци

Навођење другог и сваког следећег издања

Презиме, име. Година издања. *Наслов*, напомена о издању. Место издања: издавач.

Гађиновић, Радослав. 2018. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Еуго Book.

Више референци истог аутора

1) *Исти аутор, различите године* – Ређати према години издања, почевши од најраније.

Степић, Миломир. 2012. „Србија као регионална држава: реинтеграциони геополитички приступ.” *Национални интерес* 14 (2): 9–39. doi: 10.22182/ni.1422012.1.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

2) *Исти аутор, иста година* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу почетног слова назива референце. Поред године објављивања ставити почетна слова азбуке или абецедне која се користе и у библиографској парентези.

Гађиновић, Радослав. 2018а. „Војна неутралност и будућност Србије.” *Политика националне безбедности* 14 (1): 23–38. doi: 10.22182/pnb.1412018.2.

Гађиновић, Радослав. 2018б. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Ево Book.

(Гађиновић 2018а, 25), (Гађиновић 2018б)

3) *Исти аутор као самостални аутор и као коаутор* – Прво навести референце у којима је самостални аутор, а затим оне у којима је коаутор.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Српска политичка мисао*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.

4) *Исти аутор као први коаутор у више различитих референци* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу презимена другог коаутора.

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

Посебни случајеви навођења библиографске парентезе

Изузеци од навођења библиографске парентезе на крају реченице

1) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице* – Годину издања ставити у заграду након навођења презимена, а број стране на крају реченице у заграду. За референцу на латиници или страном језику у загради навести и презиме аутора.

„Према мишљењу Суботића (2010), ...” (30).

„Бокслер (Bochsler 2018) у својој књизи тврди...”

2) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице пре цитата из референце* – Након навођења презимена, у библиографској парентези навести годину и број стране, а затим навести цитат.

Као што Суботић (2010, 45) наводи: „ ... ”

Миршајмер (Mearsheimer 2001, 57) изричито тврди: „ ... ”

3) *Навођење исте референце више пута у једном пасусу* – Ако се наводи иста страна или опсег страна, унети библиографску парентезу приликом последњег навођења или на крају пасуса пре интерпункцијског знака. Ако се наводе различите стране, референцу навести приликом првог позивања на одређену страну, а затим до краја пасуса у заграду стављати само различите бројеве страна.

Не користити „исто”, „*ibid*”, или „*op. cit.*” за вишеструко навођење референце.

Навођење израза „видети”, „упоредити” и сл.

Изразе унети у библиографску парентезу.

(видети Кнежевић 2014, 153)

(Степић 2015; упоредити Кнежевић 2014)

Секундарна референца

У библиографској парентези прво навести презиме аутора, годину и број стране примарне референце, затим „цитирано у:”

и презиме аутора, годину и број стране секундарне референце. У списку референци навести само секундарну референцу.

„Том приликом неолиберализам се од стране највећег броја његових протагониста најчешће одређује као политика слободног тржишта која охрабрује приватне фирме и побољшава избор потрошачима, разарајући при том ’неспособну, бирократску и паразитску владу која никада не може урадити ништа добро, без обзира на њене добре намере’” (Chomsky 1999, 7 цитирано у: Ђурић и Стојадиновић 2018, 47).

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Српска политичка мисао* 62 (4): 41–57. doi:10.22182/spm.6242018.2.

Иста библиографска парентеза, више референци

1) *Различити аутори* – Референце одвојити тачком и зарезом.

(Степић 2015, 61; Кнежевић 2014, 158)

2) *Исти аутор, различите године* – Навести презиме аутора, а затим године издања различитих референци по редоследу од најраније до најновије и одвојити их зарезом, односно тачком и зарезом када се наводи број страна.

(Степић 2012, 2015) или (Степић 2012, 30; 2015, 69)

3) *Различити аутори, исто презиме* – Иницијал имена. Презиме аутора. Година издања.

(Д. Суботић 2010, 97), (М. Суботић 2010, 302)

Суботић, Драган. 2010. „Нови јавни менаџмент у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 91–114. doi: 10.22182/pr.2312010.5.

Суботић, Момчило. 2010. „Војводина у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 289–310. doi: 10.22182/pr.2312010.15.

Правни акти

У библиографској парентези навести члан, став и тачку или параграф коришћењем скраћеница „чл.”, „ст.”, „тач.”, „Art.” „para.” и сл.

Устави и закони

Назив акта [акроним, по потреби], „Назив службеног гласила” и број, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Устав Републике Србије, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 98/06.

(Устав Републике Србије 2006, чл. 33)

Закон о основама система образовања и васпитања [ЗОСОВ], „Службени гласник Републике Србије”, бр. 88/2017, 27/2018 – др. закон, 10/2019 и 27/2018 – др. закон.

(ЗОСОВ 2019, чл. 17, ст. 4)

Закон о наслеђивању [ZN], „Narodne novine“, br. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, i 33/15 i 14/19.

(ZN 2019, čl. 3)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Одлуке државних органа и институција

Назив органа [акроним или скраћени назив], Назив акта и број предмета, датум доношења акта, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Заштитник грађана Републике Србије [Заштитник грађана], Мишљење бр. 15–3314/12, 22. октобар 2012, https://www.osobesainvaliditetom.rs/attachments/083_misljenje%20ZG%20DZ.pdf, последњи приступ 20. децембра 2019.

(Заштитник грађана, 15–3314/12)

U.S. Department of the Treasury [USDT], Treasury Directive No. 13–02, July 20, 1988, <https://www.treasury.gov/about/role-of-treasury/orders-directives/Pages/td13-02.aspx>, last accessed 20 December 2019.

(USDT, 13–02)

Законодавни акти Европске уније

Назив акта, подаци из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission's exercise of implementing powers, OJ L 55, 28.2.2011, p. 13–18.

(Regulation 182/2011, Art. 3)

Међународни уговори

Оснивачки уговори Европске уније

Назив уговора или консолидоване верзије [акроним], подаци о коришћеној верзији уговора из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Treaty on European Union [TEU], OJ C 191, 29.7.1992, p. 1–112.

(TEU 1992, Art. J.1)

Consolidated version of the Treaty on European Union [TEU], OJ C 115, 9.5.2008, p. 13–45.

(TEU 2008, Art. 11)

Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union [TFEU], OJ C 202, 7.6.2016, p. 1–388.

(TFEU 2016, Art. 144)

Остали међународни уговори

Назив уговора [акроним или скраћени назив], датум закључивања, регистрација у Уједињеним нацијама – UNTS број, регистрациони број са сајта *United Nations Treaty Collection*: <https://treaties.un.org>.

Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization [Marrakesh Agreement], 15 April 1994, UNTS 1867, I-31874.

(Marrakesh Agreement 1994)

Convention on Cluster Munitions [CCM], 30 May 2008, UNTS 2688, I-47713.

(CCM 2008)

Treaty of Peace between the State of Israel and the Hashemite Kingdom of Jordan [Israel Jordan Peace Treaty], 26 October 1994, UNTS 2042, I-35325.

(Israel Jordan Peace Treaty 1994)

Одлуке међународних организација

Назив међународне организације и надлежног органа [акроним], број одлуке, Назив одлуке, датум усвајања.

United Nations Security Council [UNSC], S/RES/1244 (1999), Resolution 1244 (1999) Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999.

(UNSC, S/RES/1244)

Parliamentary Assembly of the Council of Europe [PACE], Doc. 14326, Observation of the presidential election in Serbia (2 April 2017), 29 May 2017.

(PACE, Doc. 14326, para. 12)

Судска пракса

Судска пракса у Републици Србији

Врста акта и назив суда [акроним суда], број предмета са датумом доношења, назив и број службеног гласника или друге публикације у коме је пресуда објављена – ако је доступно.

Одлука Уставног суда Републике Србије [УСРС], IУа-2/2009 од 13. јуна 2012. године, „Службени гласник РС”, бр. 68/2012.

(Одлука УСРС, IУа-2/2009)

Решење Апелационог суда у Новом Саду [АСНС], Ржр–1/16 од 27. априла 2016. године.

(Решење АСНС, Ржр–1/16)

Судска пракса Међународног суда правде

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, врста одлуке са датумом доношења, назив и број гласила у коме је пресуда објављена, број стране.

International Court of Justice [ICJ], *Application of the Interim Accord of 13 September 1995 (the Former Yugoslav Republic of Macedonia v. Greece)*, Judgment of 5 December 2011, I.C.J. Reports 2011, p. 644.

(ICJ Judgment, 2011)

International Court of Justice [ICJ], *Accordance with the International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo*, Advisory Opinion of 22 July 2010, I.C.J. Reports, p. 403.

(ICJ Advisory Opinion, 2010)

Судска пракса Суда правде Европске уније

Назив случаја, број случаја, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (ECLI).

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Judgment of the Court (Grand Chamber) of 22 January 2014, ECLI:EU:C:2014:18.

(*United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union*, C-270/12) или

(CJEU, C-270/12)

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Opinion of Advocate General Jääskinen delivered on 12 September 2013, ECLI:EU:C:2013:562.

(Opinion of AG Jääskinen, C-270/12)

Судска пракса Европског суда за људска права

Назив случаја, број представке, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (ECLI).

Pronina v. Ukraine, No. 63566/00, Judgment of the Court (Second Section) on Merits and Just Satisfaction of 18 July 2006, ECLI:CE:ECHR:2006:-0718JUD006356600.

(*Pronina v. Ukraine*, 63566/00, par. 20) или

(ECHR, 63566/00, par. 20)

Судска пракса других међународних судова и трибунала

Назив суда [акроним суда], Назив случаја, број случаја, врста случаја са датумом доношења.

International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991 [ICTY], *Prosecutor v. Dusko Tadic*, Case No. IT-94-1-A-AR77, Appeal Judgement on Allegations of Contempt Against Prior Counsel, Milan Vujin, Judgment of 27 February 2001.

(*Prosecutor v. Dusko Tadic*, IT-94-1-A-AR77) или

(ICTY, IT-94-1-A-AR77)

Архивски извори

Назив установе [акроним или скраћени назив], назив или број фонда [акроним или скраћени назив], кутија, фасцикла (уколико постоји), сигнатура, „Назив документа” (ако нема назива, дати кратак опис одговарањем на питања: ко? коме? шта?), место и датум документа или н.д. ако није наведен датум.

Архив Србије [АС], МИД, К-Т, ф. 2, r93/1894, „Извештај Министарства иностраних дела о постављању конзула”, Београд, 19. април 1888.

(АС, МИД, К-Т, ф. 2)

(АС, МИД, ф. 2) – ако је позната само фасцикла, а не и кутија

Dalhousie University Archives [DUA, Philip Girard fonds [PG], B-11, f. 3, MS-2-757.2006-024, “List of written judgements by Laskin,” n.d.

(DUA, PG, B-11, f. 3)

Извори са интернета

Презиме, име или назив корпоративног аутора [акроним]. Година објављивања или н.д. – ако не може да се утврди година објављивања. „Наслов секције или стране унутар сајта.” *Назив сајта*. Датум креирања, модификовања или последњег приступа страници, ако не може да се утврди на основу извора. Интернет адреса.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. “Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada.” *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html>.

(Bilefsky and Austen 2019)

Институт за политичке студије [ИПС]. н.д. „Предавање др Фридриха Ромига.” *Институт за политичке студије*. Последњи приступ 10. октобар 2018. <http://www.ips.ac.rs/rs/news/predavanje-dr-fridriha-romiga/>.

(Институт за политичке студије [ИПС], н.д.) – *прво навођење*

(ИПС, н.д.) – *свако следеће навођење*

Танјуг. 2019. „Европска свемирска агенција повећава фондове.” 28. новембар 2019. <http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=522182>.

(Танјуг 2019)

ФОРМАТИРАЊЕ ТЕКСТА

Опште смернице о обради текста

Текст рада обрадити у програму *Word*, на следећи начин:

- величина странице: А4;
- маргине: *Normal* 2,54 cm;
- текст писати курантом (обичним словима), осим ако није другачије предвиђено;
- проред између редова у тексту: 1,5;
- проред између редова у фуснотама: 1;
- величина слова у наслову: 14 pt;
- величина слова у поднасловима: 12 pt;
- величина слова у тексту: 12 pt;
- величина слова у фуснотама: 10 pt;
- величина слова за табеле, графиконе и слике: 10 pt;
- увлачење првог реда пасуса: 1,27cm (опција: *Paragraph/Special/First line*);
- поравнање текста: *Justify*;
- боја текста: *Automatic*;
- нумерација страна: арапски бројеви у доњем десном углу;
- не преламати речи ручно уношењем цртица за наставак речи у наредном реду;
- сачувати рад у формату .doc.

Примена правописних правила

Радове ускладити са *Правописом српског језика* у издању Матице српске из 2010. године или из каснијих издања.

Посебну пажњу обратити на следеће:

- Приликом првог навођења **транскрибованих страних имена и израза** у облој загради поред навести и њихове облике на изворном језику у курзиву (*italic*), нпр: Франкфуртер алгемајне цајтунг (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*), Џон Ролс (*John Rawls*), Алексеј Тупољев (*Алексей Туполев*).

- Поједине **општепознате стране изразе** писати само на изворном језику у курзиву, нпр. *de iure, de facto, a priori, a posteriori, sui generis* итд.

- **Реченицу не почињати** акронимом, скраћеницом или бројем.

- **Текст у фуснотама** увек завршавати тачком.

- За навођење израза или **цитирања на српском језику** користити наводнике који су својствени српском језику према важећем правопису („ ”), а за навођење или **цитирање на енглеском или другом страном језику** користити наводнике који су својствени том језику (“ ”, « »).

- **Угластом заградом** [] означавати: 1) сопствени текст који се умеће у туђи текст; или 2) текст који се умеће у текст који је већ омеђен облом заградом.

- **Црту** писати са размаком пре и после или без размака, никако са размаком само пре или само после. Између бројева, укључујући бројеве страна, користити примакнуту црту (–), а не цртицу (-).

- За **наглашавање појединих речи** не користити подебљана слова (**bold**), нити подвучена слова (*underline*) већ искључиво курзив (*italic*) или наводнике и полунаводнике (’ ’ на српском језику или ‘ ’ на енглеском језику).

Форматирање научног чланка

Научни чланак форматирати на следећи начин:

Име и презиме првог аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

Установа запослења

Име и презиме другог аутора

Установа запослења

НАСЛОВ РАДА**

** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом; или 3) да је истраживање које је представљено у раду спроведено за потребе израде докторске дисертације аутора.

Сажетак

Сажетак, обима од 100 до 250 речи, садржи предмет, циљ, коришћени теоријско-методолошки приступ, резултате и закључке рада.

Кључне речи: Испод текста сажетка навести од пет до десет **кључних речи**. Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

У тексту је могуће користити највише три нивоа поднаслова. **Поднаслов** навести без нумерације, на следећи начин:

ПОДНАСЛОВ ПРВОГ НИВОА

Поднаслов другог нивоа

Поднаслов трећег нивоа

Табеле, графиконе и слике уносити на следећи начин:

- изнад табеле/графикона/слике центрирано написати: Табела/Графикон/Слика, редни број и назив;
- испод табеле/графикона/слике навести извор на следећи начин: 1) уколико су табела/графикон/слика преузети, написати *Извор:* и навести референцу на исти начин као што се наводи у библиографској парентези; 2) уколико нису преузети, написати *Извор:* Обрада аутора.

Референце наводити у тексту према Начину цитирања.

Фусноте користити искључиво за давање напомена или ширих објашњења.

РЕФЕРЕНЦЕ

Списак референци навести након текста рада, а пре резимеа, на следећи начин:

- прво навести референце на ћирилици по азбучном реду;
- затим навести референце на латиници и страним језицима по абecedном реду;
- прву линију сваке референце поравнати на левој маргини, а остале увући за 1,27 cm, користећи опцију *Paragraph/Special/Hanging*;
- све референце наводити заједно, без издвојених делова за правне акте или архивску грађу;
- референце не нумерисати;
- наводити искључиво оне референце које су коришћене у тексту.

Након списка референци навести име и презиме аутора, наслов рада и резиме на енглеском језику на следећи начин:

First Author*

* In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended.

Affiliation

Second Author

Affiliation

TITLE

Resume

Резиме, обима до 1/10 дужине чланка, садржи резултате и закључке рада који су образложени опширније него у сажетку.

Keywords: Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

Уколико је рад написан на страном језику, након списка референци, име и презиме аутора, наслов, резиме и кључне речи навести на српском језику.

Форматирање осврта

Осврт форматирати на исти начин као научни чланак, без навођења сажетка, кључних речи и резимеа.

Форматирање приказа

Приказ књиге форматирати на следећи начин:

Текст поделити у две колоне.

*Име и презиме аутора**

* Фуснота: Имејл-адреса аутора:
Препоручује се навођење институционалне
имејл-адресе аутора.

Установа запослења

НАСЛОВ ПРИКАЗА

Испод наслова поставити
слику предње корице

Испод слике предње корице
навести податке о књизи према
следећем правилу:

Име и презиме. Година
издања. *Наслов*. Место
издања: издавач, број
страна.

Текст приказа обрадити у
складу са општим смерницама
о обради текста.

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Улога рецензената је да допринесе очувању високог квалитета нашег часописа. Рецензије су анонимне у оба смера. Рок за рецензирање је седам дана од пријема рада. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију. **Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.**

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије).

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Молимо Вас да одаберете једну од препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публикавању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

323.1(=163.41)

НАЦИОНАЛНИ интерес: часопис за
национална и државна питања = National interest:
Magazine for National and State Issues/главни
уредник Милош Кнежевић: одговорни уредник
Живојин Ђурић. - год. 4, бр. 4 (2005) Београд
(Савски трг 7а); Институт за политичке студије,
2005 - (Житиште: Ситопринт). - 24 цм

Три пута годишње - Другачије повезане серијске
публикације: Национални интерес (CDROM)=
ISSN 1452-2152 ISSN 18204996=Национални
интерес (Штампано изд.) COBISS.SR-ID 125448460

02
2020

Национални
ИНТЕРЕС

NATIONAL INTEREST
JOURNAL FOR NATIONAL AND STATE ISSUES

ISSN 1820-4996 UDK 323.1(=163.41) година XVI vol. 38 № 2/2020

9 771820 499008